

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
20-YL-180

BİR YAYGIN EĞİTİM KURUMU OLARAK ŞEKER
FABRİKALARI

Hazırlayan

Ali DİLEK

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Adil Adnan ÖZTÜRK

AYDIN- 2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ali DİLEK tarafından hazırlanan “BİR YAYGIN EĞİTİM KURUMU OLARAK ŞEKER FABRİKALARI” başlıklı Tez, 21/08/2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:Dr. Öğr. Üyesi Dr. A. Adnan ÖZTÜRK	ADÜ	
Üye :Prof. Dr. Sultan BAYSAN	ADÜ	
Üye: Doç. Dr. Doğan DUMAN	DEÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulununtarih veSayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü V.

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2019

İmza

ALİ DİLEK

ÖZET

BİR YAYGIN EĞİTİM KURUMU OLARAK ŞEKER FABRİKALARI

ALİ DİLEK

Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adil Adnan Öztürk

2019, xxi + 205 sayfa

Bu araştırma Cumhuriyet Dönemi'nin ilk üç şeker fabrikası olan Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarındaki yaygın eğitim ve halk eğitiminin ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmesini içeren nitel bir çalışmadır. Araştırmanın amacına ulaşmak için nitel araştırma yöntemlerinden sözlü tarih yöntemi kullanılmış, üç fabrikada ilkler olmaları nedeniyle seçilmiştir. Konuya ilişkin olarak Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları ziyaret edilmiştir. Bununla birlikte; fabrika çalışanları, fabrika müdürleri ve fabrikalardan emekli kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kişilerden konuyla ilgili olarak; anı, hatırat ve kişisel fotoğraf arşivlerine ulaşılmıştır. Ayrıca şehirlerin İl Halk Kütüphaneleri ve fabrika kütüphaneleri ayrıntılı bir şekilde taranmıştır. Araştırmanın amacı, Cumhuriyet'in ilk on yılında kurulan şeker fabrikalarının, şeker üretmek dışında toplumsal yapının gelişmesindeki rolü, sosyo-kültürel yaşamdaki değişiklikler, fabrikalarda verilen eğitimler ve modern Türkiye'nin kuruluşunda şeker fabrikalarının izlerini ortaya çıkarmaktır. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları, kurulduğu günden itibaren çalışanlarının, onların ailelerinin ve bölge halkının hem ekonomik anlamda refaha ulaşmalarını sağlamış hem de sosyal hayatlarında sanata, spora ve müziğe bakış açılarını değiştirmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER: Şeker Fabrikaları, Yaygın Eğitim, Halk Eğitimi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Uşak, Alpullu, Eskişehir

ABSTRACT

SUGAR FACTORIES AS A TOOL OF INFORMAL EDUCATION

ALI DILEK

Master Thesis, The Department of Social Sciences Education

Thesis Advisor: Dr. Lecturer Adil Adnan Öztürk

2019, xxi + 205 pages

This research is a qualitative study that includes the detailed evaluation of the informal education and common-public education in Uşak, Alpullu and Eskişehir Sugar Factories which are the first three sugar refineries of the republic era. To reach the aim of the research, oral history method, among the Qualitive Research Methods, is used. Related to the subject, Uşak, Alpullu and Eskişehir Factories were selected. In addition to this, interviews were made with the factory workers, managers and retired workers on these factories and the archives of the personal photos, memoirs and memories related to the topic were attained from these people. Also, the factory and provincial public libraries of these cities were scanned elaborately. The aim of the research is to reveal the traces of the sugar factories in the foundation of modern Turkey and educations given in the factories, changes in the soci-cultural life and the role of sugar factories that were established in the first decade of the republic, on the development of social structure. Uşak, Alpullu and Eskişehir Sugar Factories both changed the perspective for the music, sports and art on the social life and helped prosperity achieved in terms of economy for their workers, families and the locals since the day the factories were established.

KEYWORDS: Sugar Factories, Informal Education, Common-public Education, Social Studies Education, Uşak, Alpullu, Eskişehir

ÖNSÖZ

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk üç şeker fabrikası olma özelliği taşıyan Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker fabrikaları, tarım ve sanayi faaliyetlerinin yanı sıra amaç edindiği modern Cumhuriyet'in kurulmasındaki sosyo-kültürel faaliyetleri ile önemli bir konuma sahip olmuştur.

Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları kuruldukları günden itibaren kültürel, sportif ve sanatsal faaliyetlere, tarım ve hayvancılığa, işgücüne ve istihdama katkıları ile hem modern tarımın Anadolu'da yaygınlaşmasını sağlamış hem de yaptığı bu katkılar ile açılacak olan diğer fabrikalara örnek teşkil etmiştir.

Şeker sanayinin kurulduğu yıllar Cumhuriyet'in kurulduğu yıllara yakındır. Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'de "liberal milli ekonomi" modeli egemendir. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları'nın kuruluşlarına baktığımızda ekonomik kalkınmanın ötesinde topyekûn bir kalkınmanın öncüsü olmuştur. Bu fabrikalar, Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayi kalkınma ruhunun simgesi ve yokluklar içinde başarılı olmuş özgün bir modeldir.

Bu çalışma EĞF- 18004 nolu kod ile Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenmektedir.

Bu çalışmam başta olmak üzere yüksek lisans öğrenimim boyunca bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Adil Adnan Öztürk'e, Arş. Gör. Lütfü Budak'a, Alpullu Şeker Fabrikası ile ilgili hatıralarını, fotoğraf arşivlerini, bilgi ve yazılı belgelerini benimle paylaşan Prof. Dr. Hüner Şencan'a, Prof. Dr. Serdar Şen'e, Alpullu Beldesi'nin bilgi deposu olarak bilinen Kadri Özçetin'e, Vacit Toraman'a, Eğitim Fakültesi hocalarım Doç. Dr. Elif Aladağ'a, Dr. Öğr. Üyesi Müslime Güneş'e, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkaya'ya, Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları yöneticilerine, 3 yıldır yanında çalıştığım ve desteklerini biran olsun esirgemeyen sevgili ağabeyim Hüseyin Kerem Bozyiğit'e, aileme, arkadaşlarıma ve bu süre zarfında bana olan inancını kaybetmeyen, benden desteklerini esirgemeyen ve bu günlere gelmemde büyük emekleri olan çok değerli hocam Prof. Dr. Sultan Baysan'a ayrı ayrı teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ALİ DİLEK

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
BİLİMSEL ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvii
KISALTMALAR DİZİNİ	xxi
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	9
TÜRK ŞEKER SANAYİNİN OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TARİHSEL GELİŞİMİ	9
1.1. Osmanlı Devleti'nde Şeker Sanayi Kurma Girişimleri.....	9
1.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Şeker Sanayi Kurma Girişimleri ve Tarihsel Süreci.....	13
1.2.1. İzmir İktisat Kongresi'nin Şeker Sanayi Açısından Önemi	13
1.2.2. Lozan Barış Konferansı'nda Ekonomik Bağımsızlık ve Şeker Sanayi	15
1.3. Şeker Sanayii'nin Kurulması Hakkında Hükümetin Yaptığı Çalışmalar	17
1.3.1. Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazlar Hakkında 601 Sayılı Kanun'un Çıkarılması	17
1.3.2. Şeker İhisarı Hakkında 724 Sayılı Kanun'un Çıkarılması	17
1.3.3. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Şeker Fabrikaları	18
1.3.4. Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti ve Şeker Sanayi	19
1.4. Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği ve Şeker Sanayi	21
II. BÖLÜM.....	24
2. FABRİKALAŞMA DÖNEMİ (1926-1933).....	24
2.1. Uşak Şeker Fabrikası	24
2.2. Uşak'ta Şeker İsmi'nin İlk Defa Geçmesi ve İlk Teşebbüsler	24

2.3.	Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketinin Kurulması	25
2.4.	Fabrikanın Kuruluşu ve Geçirdiği Safhalar.....	27
2.5.	Uşak Kasabası Civarında Şeker Fabrikası ve Pancar Ziraatı Hakkında Rapor	29
2.5.1.	Arazi Meselesi.....	30
2.5.2.	İklim Meselesi.....	30
2.5.3.	Amele Meselesi, Makine ve Kuvvetli Çift Hayvanı Meselesi.....	30
2.5.4.	Fen Adamları Meselesi	31
2.6.	Fabrikanın Bina İnşaatı ve Monte İşİ Nasıl Oldu.....	31
2.7.	Skoda Firması İle Yapılan Sözleşme.....	31
2.8.	Uşak Şeker Fabrikasının Kurulması İçin Hükümet Yetkilileri İle Yapılan Görüşmeler	32
2.9.	Uşak Şeker Fabrikasının Hizmete Girmesi	34
2.10.	İlk Türk Şekerinin Mustafa Kemal Atatürk'e Takdimi	37
2.11.	Uşak Şeker Fabrikasının Gelişimi ve Karşılaştığı Sorunlar	37
2.11.1.	Pancar Ekiminde Yaşanan Sıkıntılar.....	42
2.12.	Uşak Şeker Fabrikası'nın Tasfiyesi ve Devleştirelmesi.....	46
2.13.	Uşak Şeker Fabrikasının Devletleştirildikten Sonraki Faaliyetleri	50
3.	Alpullu Şeker Fabrikası	52
3.1.	Alpullu ve Pancarköy (Allıpullu)	52
3.2.	Kuruluş Fikrinin Ortaya Çıkması	54
3.3.	Alpullu Şeker Fabrikası'nın Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar.....	59
3.4.	İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketinin Kurulması	63
3.5.	Fabrikanın Açılış Töreni.....	66
3.6.	Alpullu Şeker Fabrikasının Kuruluşundan Gelişimine Kadar Karşılaştığı Sorunlar.....	70
4.	Eskişehir Şeker Fabrikası.....	79
4.1.	Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kuruluş Fikrinin Ortaya Çıkması	79
4.2.	Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Kurulması	81

4.3.	Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kurulması İçin Yapılması İçin Yapılan Çalışmalar	82
4.4.	Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kurucusu ve İlk Müdürü: Kazım Taşkent.....	85
4.5.	Fabrikanın Açılış Töreni	89
4.6.	Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kurulmasından Sonraki Gelişmeler	94
III.	BÖLÜM.....	97
5.	ŞEKER FABRİKALARININ TOPLUMSAL YAPININ GELİŞMESİNDEKİ ROLÜ VE EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ	97
5.1.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Eğitim Hayatına Etkileri	97
5.1.1.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Bölge Tarımına ve Hayvancılığa Etkileri.....	106
5.1.2.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının İnsan Gücü Değerlendirmesi ve İstihdama Etkileri	115
5.1.3.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Eğitim Hayatına Etkileri ..	122
5.1.4.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Halk Sağlığına Etkileri.....	132
5.1.5.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Sportif Faaliyetlere Etkileri	138
5.1.6.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Sosyal ve Mimari Yapının Gelişmesindeki Etkileri	145
5.1.7.	Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Sosyo-Kültürel Yaşamın Gelişmesindeki Etkileri	162
5.1.8.	Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının Alınmasına Katkı Sağladığı “Tayyareler”	175
5.2.	Eskişehir Şeker Fabrikasında Bulunan Altın Deftere, Devlet Büyüklerinin ve Sanayicilerin Yazdıkları Anılar	177
5.3.	Türkiye Şeker Sanayi Kurucuları Şeker Sanayi İçin Neler Söylediler?	180
6.	Sonuç ve Öneriler.....	185
7.	Kaynakça	193

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2. 1. Uşak şeker fabrikası yerleşkesi	24
Şekil 2. 2. Uşak şeker fabrikası'nın açılışı	35
Şekil 3. 1. Alpullu şeker fabrikası yerleşkesi	52
Şekil 3. 2. İstanbul ve trakya türk anonim şirketi idare azaları	63
Şekil 3. 3. İstanbul ve trakya şeker fabrikaları şirketi'nin hisse senedi	64
Şekil 3. 4. Alpullu şeker fabrikası'nın açılışından bir kare	67
Şekil 4. 1. Eskişehir şeker fabrikası'nın umumi planı	79
Şekil 4. 2. Eskişehir şeker fabrikası açılış töreni	91
Şekil 5. 1. Uşak şeker fabrikası stadyumu	98
Şekil 5. 2. Uşak şeker fabrikası bahçesinin günümüzdeki görünümü	98
Şekil 5. 3. Uşak şeker fabrikası lokantası	99
Şekil 5. 4. Uşak şeker fabrikası kampanya açılışı	99
Şekil 5. 5. Alpullu şeker fabrikası soldan sağa; hastane, yanık tepe, ilkokul, futbol sahası, ispiroto fabrikası, depo, fabrika.....	101
Şekil 5. 6. Alpullu şeker fabrikası'nın uçaktan görünümü	102
Şekil 5. 7. Alpullu şeker fabrikası mini golf sahaları	102
Şekil 5. 8. Alpullu şeker fabrikası yüzme havuzu	103
Şekil 5. 9. Eskişehir şeker fabrikası çocuk parkı	104
Şekil 5. 10. Eskişehir şeker fabrikası çocuk parkı	105
Şekil 5. 11. Eskişehir şeker fabrikası çocuk parkı	105
Şekil 5. 12. Eskişehir şeker fabrikası	106
Şekil 5. 13. Uşak şeker fabrikası ziraat teşkilatı	110
Şekil 5. 14. Alpullu şeker fabrikası işçi yemekhanesi	112
Şekil 5. 15. Eskişehir şeker fabrikası çiftlik ahırları	114
Şekil 5. 16. Eskişehir şeker fabrikası ahırları	114
Şekil 5. 17. Eskişehir şeker fabrikası domuz çiftlikleri	115
Şekil 5. 18. Eskişehir şeker fabrikası arı kovanları	115
Şekil 5. 19. Uşak şeker fabrikası mensupları	122
Şekil 5. 20. Alpullu ilkokulu kızılây kolu öğrencileri	127
Şekil 5. 21. Alpullu ilkokulu öğrencileri	127
Şekil 5. 22. Alpullu ilkokulu'nda sınıfın görünümü	128
Şekil 5. 23. Alpullu ilkokulu izcileri	128
Şekil 5. 24. Alpullu ilkokulu sınıf içerisi	130
Şekil 5. 25. Alpullu ilkokulu 23 nisan gösterilerinde	130
Şekil 5. 26. Alpullu ilkokulu öğrencileri	131

Şekil 5. 27. Alpullu lisesi, 19 mayıs gençlik ve spor bayramı'na hazırlanırken	131
Şekil 5. 28. Soldan sağa, m. Moller, atıf gediz ve dr. Steiner	131
Şekil 5. 29. Alpullu şeker fabrikası kültür ve sanat dergisi	132
Şekil 5. 30. Ağız ve diş sağlığı bakımı malzemeleri günümüzde de kullanılıyor	134
Şekil 5. 31. Fabrika acil servisi geçmişten günümüze kullanılıyor	134
Şekil 5. 32. Fabrika reviri ve ameliyathanesi	135
Şekil 5. 33. Alpullu şeker fabrikası hastanesi	135
Şekil 5. 34. Alpullu şeker fabrikası'nın bilinen ilk başhekimi dr. Şükrü fazıl (ortada)	136
Şekil 5. 35. Alpullu şeker fabrikası'nın 1960'lı yıllarda doktor, hemşire ve ebeleri	136
Şekil 5. 36. Eskişehir şeker fabrikası hastanesi	137
Şekil 5. 37. Eskişehir şeker fabrikası hastanesi ameliyat odası	137
Şekil 5. 38. Eskişehir şeker fabrikası hastanesinin 1944'teki görünümü	138
Şekil 5. 39. Basketbol ve voleybol sahalarının günümüzdeki görünümü	141
Şekil 5. 40. Alpullu şeker fabrikası futbol takımı (1955)	141
Şekil 5. 41. Alpullu şeker spor ve istanbul spor arasında yapılan dostluk maçı (1952)	142
Şekil 5. 42. Alpullu şeker spor ve galatasaray arasında yapılan dostluk maçı (1952)	142
Şekil 5.43. Alpullu şeker spor milli futbolcuları turan doğangün ve özcan arkoç	143
Şekil 5. 44. Eskişehir şeker fabrikası a milli sporcuları yılmaz markacı ve mustafa ertan	144
Şekil 5. 45. Eskişehir şeker fabrikası a milli bisiklet ve okçuluk sporcuları cengiz sanbol ve izzet avcı	144
Şekil 5. 46. Uşak şeker fabrikası misafirhanesi	146
Şekil 5. 47. Uşak şeker fabrikası memur apartmanı	146
Şekil 5. 48. Uşak şeker fabrikası memur ve işçi evleri	147
Şekil 5. 49. Alman macar yapımı teliçi evleri	148
Şekil 5. 50. Teliçi evleri	149
Şekil 5. 51. Soldan sağa; misafirhane, kantin (satış mağazası), fabrika	150
Şekil 5. 52. Ergene köşkü'nün 1949'daki görünümü	151
Şekil 5. 53. Ergene köşkü'nün günümüzde yandan görünümü	152
Şekil 5. 54. Çin heyeti'nin mustafa kemal atatürk'e hediye ettiği çin vazoları	153
Şekil 5. 55. Alpullu şeker fabrikası işçi lojmanlarının 1980'lerdeki görünümü	154
Şekil 5. 56. Gazino ve yazlık bahçe'nin günümüzdeki görünümü	155
Şekil 5. 57. Alpullu şeker fabrikası postanesi	157
Şekil 5. 58. Alpullu şeker fabrikası saray binası	158
Şekil 5. 59. Eskişehir şeker fabrikası personel evleri günümüzdeki görünümü	159
Şekil 5. 60. Eskişehir şeker fabrikası personel evleri	159
Şekil 5. 61. Eskişehir şeker fabrikası işçi pavyonları	160
Şekil 5. 62. Eskişehir şeker fabrikası stadyumu'nun günümüzdeki görünümü	161

Şekil 5. 63. Eskişehir şeker fabrikası stadyumu	162
Şekil 5. 64. Uşak şeker fabrikası sinema salonu	163
Şekil 5. 65. Uşak şeker fabrikası sinema salonu	163
Şekil 5. 66. Uşak şeker fabrikası sinema salonu giriş bileti	164
Şekil 5. 67. Uşak şeker fabrikası toplantı salonunun günümüzdeki görünümü.....	164
Şekil 5. 68. Uşak şeker fabrikası kantini ve satış mağazası	165
Şekil 5. 69. Alpullu şeker fabrikası'nda yapılacak balo gösterimi afişi	167
Şekil 5. 70. Alpullu şeker fabrikası yılbaşı kutlaması	167
Şekil 5. 71. Alpullu şeker fabrikası aşçıları	169
Şekil 5. 72. Alpullu şeker fabrikası bandosu	172
Şekil 5. 73. Alpullu şeker fabrikası'nın yapmış olduğu tayyare bağışi	177

KISALTMALAR DİZİNİ

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
CDA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İTŞFAŞ	: İstanbul Trakya Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
Vb.	: ve benzeri
YÖK.	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

1900'lü yılların başlarında Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik, askeri ve siyasi zorluklar, temel ihtiyaç malzemelerinin temini konusunda da kendini göstermiştir. Un, şeker gibi gıdaların büyük bir çoğunluğu ise yurt dışından ithal edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin; Balkan Savaşlarından, Trablusgarp Savaşı'ndan ve akabinde I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasıyla Osmanlı Devleti'nin çöküşü hızlanmış ve tarım, ekonomi gibi alanlara gerekli yatırımları yapamamıştır. Eldeki bütçenin büyük bir çoğunluğu da askeri harcamalara gitmiştir. 1800'li yıllarda başlayan şeker fabrikaları kurma teşebbüsleri I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, fakat istenilen sonuca ulaşılamamıştır.

Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti için sonlandıran Mondros Ateşkes Antlaşması ve devamındaki Sevr Barış Anlaşması ülkenin bağımsızlığını tehdit ettiği için başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm halk topyekûn Kurtuluş Savaşı'na girmiş ve savaştan Türk halkı zaferle ayrılmıştır. Ülkece gelişmenin yalnız askeri zaferlerle mümkün olmayacağını bilen Atatürk, iktisadi bağımsızlığı ön planda tutmuş, modern bir Türkiye'nin kurulmasının modern şehirlerde yaşamakla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda ilk iş olarak, çoğunluğu Avrupa'dan ithal edilen şekeri Türkiye'de üreterek, bunları işleyecek şeker fabrikaları kurmayı amaç edinmiştir. Atatürk bu düşüncelerini Birinci İktisat Kongresi'nde "Askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle taçlandırılmadıkça payidar olmaz" sözleriyle iktisadi bağımsızlığın ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır.

Bu doğrultuda ilk olarak, Uşak'ta Nuri Şeker tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özel teşebbüs örneği olan Uşak Şeker Fabrikası 1923'te kurulmuş ve 1926'da üretime başlamıştır. Uşak Şeker Fabrikası'nın yanı sıra 1925'te inşaatına başlanan Alpullu Şeker Fabrikası, altı ay gibi kısa bir sürede inşaat ve montaj işleri bitirilip 1926'da üretime başlamıştır. Bu fabrikaların açılmasının ardından 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası'nın da açılmasıyla Cumhuriyet'in ilk on yılında üç şeker fabrikası da faaliyete geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk üç şeker fabrikasının da inşaatına başlanıp bitirilmesiyle beraber bu fabrikalarda sadece şeker üretmek, dışında modern Türkiye'nin de adımları bu fabrikalarla birlikte atılmıştır.

Şeker fabrikaları, girdikleri şehirlerin, beldelerin çehrelerini büyük ölçüde değiştirmiş, şeker sanayinin elemanlarının özverili çalışmalarıyla hem çiftçilerin hem de işçilerin sosyal yaşantıları değişmiş, eğitim seviyeleri artmış, tahsillerini tamamlayan kişiler yurtdışına eğitime gönderilmiş ve ilerleyen zamanlarda kurulacak olan şeker fabrikalarının kalifiye eleman açığını büyük ölçüde kapatmışlardır.

Şeker fabrikaları, çiftçilerin ürettikleri pancarı tesislerinde işleyerek şeker üretmenin yanı sıra; bünyesinde çalışan işçilerin özlük haklarını korumuş, her bir işçi için konut sorununu çözmüş, fabrikaların bünyesinde açılan sinema salonları, spor sahaları, revirleri, misafirhaneleri vb. alanları ile fabrika sınırları içerisinde, çalışanlarına ve ailelerine modern bir yaşam sunmayı amaç edinmiştir.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden Sözlü Tarih Yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmaların kullanıldığı sosyal bilim alanlarından birisi de tarih bilimidir. Bir bilim olarak, tarih biliminin kendisine has özellikleri bulunan bir dünya görüşü ve düşüncesi bulunmaktadır. Tarih, olayları tanımlamaktan çok genellikle anlamaya ve açıklamaya yöneliktir. Örneğin, eski Türklerde sosyal sınıf ve tabakalaşmayı inceleyen bir tarihçi her şeyden önce dönemin toplumsal yapısını anlayıcı ve açıklayıcı bir biçimde anlamaya çalışmalıdır.¹

Sözlü Tarih Yöntemi, var olan tarih anlayışlarına alternatif bir yaklaşım olmanın yanı sıra, tarihin daha iyi anlaşılması için yeni fırsatlar sunmuştur. Her insanın bir hikâyesi olmakla beraber, bu hikâyeler birer tarih olarak karşımıza çıkar. Sözlü Tarih Yöntemi disiplinler arası iş birliğini ön planda tutmuş, sosyoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, psikoloji ve coğrafya gibi beşeri bilimlerin tüm imkânlarından yararlanmaktadır.²

Sözlü Tarih bir yöntemdir. Araştırma boyunca incelenecek konu seçildikten sonra konu ile ilgili kanıtlar toplanır. Daha sonra bu kanıtların güvenilirliği incelenir. Tarihsel kanıtlar için genel olarak iki tür kaynağa başvurulur. Bunlardan, olaylara kendisi tanık olan ya da katılan kişilerin ifadelerini içeren kayıtlar, gazete haberleri, anılar, notlar, mektuplar,

¹ Türkdöğen, O. (1991). Türk Tarih Araştırmalarında Metod Tartışmaları, *Milli Kültür Dergisi* Sayı 81, ss. 26-30.

² Metin, C. (2002). Sözlü Tarih ve Türkiye'deki Gelişimi, *Türk Kültür Dergisi*, Sayı 464, ss. 288-299

yazılı kaynaklar, resmi yazılar, siyasetçilerin konuşmaları ve yasalar birinci dereceden kaynaklar olarak adlandırılır. Olayları doğrudan doğruya gözlemeyen, ancak birinci derecedeki kaynakları inceleyen kişilerin kayıtları da ikinci derecedeki kaynaklardır. Tarihle ilgili birçok kaynak ikinci türden kaynaklardır. Sözlü tarihle de zaten temelde sözlü kaynaklardan elde edilmiş yazılı kaynaklar kastedilir. Sözlü kaynaklar da tarihsel kanıt için başvurulan kaynaklardan ilkinin içine girmektedir. Olaylara kendisi tanık olan ya da katılan kişilerin ifadeleridir.³

Eğitim tarihi alanında yapılan araştırmalarda kullanılan yöntemler, eğitim tarihi ile yakından ilgilidir. Öğretimle ilgili konuların yanı sıra, halk ve yetişkin eğitimi, yaygın eğitim kurumları, toplumun eğitim ve bilim anlayışı ile eğitim değerleri gibi konular Türk Eğitim Tarihi konuları arasında yer almaktadır.⁴

Veri Toplama Aracı

“Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Şeker Fabrikaları” adlı çalışmam da veri toplama aracı olarak Gözlem ve Görüşme tekniği kullanılmıştır. Şeker fabrikalarında büyümüş 4 kişi ile görüşülmüştür. Ayrıca fabrikalardan emekli kişiler, bölge halkı ve fabrika yöneticilerinin hatıratlarına ve kişisel fotoğraf arşivlerine yer verilmiştir.

Problem Durumu: Her ülkenin eğitim öğretim konusunda kendine özgü amaç ve hedefleri vardır. Eğitim sisteminin dayandığı algı, eğitimle verilen dünya görüşü, eğitim ve öğretimin kişilere kazandırdığı özne; insan hayatı, kültür ve medeniyet gibi algıların üzerine kurulu bir sistemdir.⁵

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle birlikte topyekûn bir kalkınma seferberliği başlatılmış, ekonomi, tarım, sosyo-kültürel yaşam ve eğitim öğretim gibi konularda gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nde kalkınmayı sanayileşme ve fabrikalaşmayla başlatmak isteyen devlet, ilk olarak temel tüketim ve ara malları alanında “üç beyaz” ve “üç siyah” projelerini başlatmıştır. Un, şeker ve pamuklu bez üç beyazı, kömür, demir ve akaryakıt üç siyahı temsil etmektedir. Bu temel malların yurt içinde

³ Sarı, İ. (2007). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss. 100-113.

⁴ Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Yayınları, s. 22.

⁵ Aydoğan, İ. (2015). *Eğitim ve Paradigma*. (İkinci Baskı). Ankara: Harf Yayınları, ss.24-35

üretilmesiyle, önemli oranda döviz tasarruf edildiği gibi dışa bağımlı kalma korkusu da yenilmiştir.⁶ Türkiye Cumhuriyeti bu projelerle birlikte şeker fabrikalarını kurmaya başlamış ve bu fabrikalarda personeline verdiği eğitimle, sosyal haklarla, çalışanlarının barınması için yaptırdığı konutlarla, fabrikada çalışan tahsilli kadroları eğitim öğretim için yurtdışına göndermesiyle bu fabrikaları şeker üretimi dışındaki faaliyetleri ile bir yaygın eğitim kurumuna dönüştürmüştür.

Bu araştırma konusu ile ilgili literatürü taradığımızda daha önce fabrikaların eğitim aracı gibi hizmet vermeleriyle ilgili bir çalışma bulunamamıştır. Birçok araştırmacı, genel hatlarıyla şeker fabrikalarını araştırmalarında incelemiş, fabrikaların halk eğitim işlevinden, sosyo-kültürel hayata etkilerinden ve fabrikaların toplumsal yapı üzerindeki etkileri ile fabrikaların eğitim politikalarından yalnızca alt başlıklar olarak ele almışlardır.

Bu alanda yapılan çalışmalara baktığımızda ise konunun farklı yönleriyle ele alındığını görmekteyiz. Taygun'un (1993) "*Türkşeker'in Öyküsü*" adlı kitabında şeker sanayine hizmet vermiş işçilerin, mühendislerin ve yöneticilerin anılarına yer verilmiş, Türkiye'de şeker sanayi alanında atılan ilk adımlardan itibaren kuruluş hikâyelerini ele almıştır. Kitabın bazı bölümlerinde ise fabrikaların toplumsal yapının gelişmesindeki rolünü ve fabrikaların eğitim politikalarını incelemiştir.⁷

Baysan ve Öztürk'ün (2001) de kaleme aldığı "*Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme*" adlı makalede Türkiye'de şeker sanayinin gelişimi ve Uşak'ta kurulumu, fabrika ile Uşak ili arasındaki ilişki, Uşak'ın coğrafi özellikleri ve Uşak'ın Türkiye ekonomisindeki yeri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.⁸

Kaprol ve Minez (2009) tarafından "*Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Endüstri Mirası: Alpullu Şeker Fabrikası*" adlı çalışmada, çağdaşlaşma ve modernleşme projesi olarak Alpullu Şeker Fabrikası incelenmiştir. Fabrikanın siyasi, ekonomik ve toplumsal

⁶ Yücel, F. T. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları, s. 124.

⁷ Taygun, N. (1993). *Türkşeker'in Öyküsü*. Ankara: Mars Matbaası, ss. 14-15.

⁸ Baysan, S. Ve Öztürk, A.A. (2001). *Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme*. *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, Cilt 2, ss. 847-861.

yüzü olarak üretim, arıtma ve depolama tesisleri, yönetim binası, spor tesisleri, eğitim binaları, revir, lojmanlar, ticaret ve konaklama binaları araştırılmıştır.⁹

Karayaman'ın (2010) kaleme aldığı “*Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*” adlı kitabında Uşak Şeker Fabrikası'nın kuruluş fikrinin nasıl ortaya çıktığını, Uşak Şeker Fabrikası kurucusu Nuri Şeker'in yaşamını, Uşak Şeker Fabrikası'nın karşılaştığı güçlükleri, Nuri Şeker'in fabrikayı açabilmek için Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Celal Bayar'la görüşmeleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.¹⁰

Tekeşin'in (2012) kaleme aldığı “*Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi*” adlı yüksek lisans tezini beş bölümde incelemiştir. Bunlar: Atatürk Döneminde şeker politikaları ve şeker sanayi kurma çalışmaları, Alpullu Şeker Fabrikası'nın kuruluşu, Alpullu Şeker Fabrikası'nın iktisadi faaliyetleri, Alpullu Şeker Fabrikası'nda idari yönetim ve Alpullu Şeker Fabrikası'nın bölgenin sosyal ve kültürel hayatına etkileri başlıklarında ayrıntılı olarak incelemiştir.¹¹

Karayaman'ın (2012) kaleme aldığı “*Atatürk Dönemi Şeker Politikaları*” adlı makalesinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkemizde izlenen şeker politikalarına değinilmiş, şeker hakkında çıkarılan kanunlardan bahsedilmiş, şeker üretimi ve Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi hakkında bilgi verilmiştir.¹²

Oğur'un (2015) kaleme aldığı “*Eskişehir Şeker Fabrikası*” adlı yüksek lisans tezini iki bölümde incelemiş şekeri genel çerçevede dünyadaki ve Türkiye'deki tarihsel gelişiminden ve Eskişehir Şeker Fabrikası'nın tarihsel süreci ele alınmış, fabrikanın ilk kurucusu Kazım Taşkent'i ve fabrikanın gelişim aşamalarını ele almış, toplumsal yaşam ve ekonomiye katkıları açısından ayrıntılı olarak incelenmiştir.¹³

⁹ T. Kaprol ve Minez, B. (2009). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Endüstriyel Mirası: Alpullu Şeker Fabrikası. *Mimarist Dergisi*. Cilt 2, Sayı 32, ss. 19-27.

¹⁰ Karayaman, M. (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*. Uşak: Uşak Akademi Kitapevi, ss.10-14.

¹¹ Tekeşin, H. (2012). *Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, s. 15.

¹² Karayaman, M. (2012). Atatürk Dönemi Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 82, ss. 54-96.

¹³ Oğur, N. (2015). *Eskişehir Şeker Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. s. 11.

Kopuz ve Tetik'in (2016) "*Trakya'da Modern Yaşamın İzleri: Alpullu Şeker Fabrikası ve İşçi Konutları*" adlı çalışmasında modern Türkiye kültürünün, Alpullu Şeker Fabrikasıyla doğuşu ele alınmış ve bu modernizmin ilk örneklerinden olan işçi konutları ile sosyal tesislerin etkileri üzerinde durulmuştur.¹⁴

Mülayim ve Kaprol'un (2016) "*İşçi Sınıfı İçin Modern Yaşamın Kodları: Alpullu Şeker Fabrikası*" adlı makalesinde ise fabrikanın sosyal faaliyetler için yaptırmış olduğu yapılar üzerinde durulmuş, geçmişten günümüze bu yapıların sosyo-kültürel değerleri nasıl koruduğu incelenmiştir.¹⁵

Polatoğlu'nun (2017) "*Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*" adlı yüksek lisans tezinde ise Cumhuriyet'in ilk dört şeker fabrikasını ele almış bu fabrikaların ekonomi, tarım ve kültürel etkileri üzerinde durmuştur. Ayrıca Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar ki dönemde şeker sanayi konusu ve şeker fabrikaları kurma teşebbüsleri üzerinde ayrıntılı inceleme yapmıştır.¹⁶

Tarus'un (2018) de çıkan ve 1957 yılında kaleme aldığı "*Uzun Atlama*" adlı röportaj ve gezi yazısı niteliğindeki kitabında, şeker fabrikalarının sosyo-kültürel faaliyetlerini, fabrikalardaki modernleşmeyi ve fabrikaların kuruluş hikâyelerini ele almıştır.¹⁷

Araştırmanın Amacı: Bu tez çalışmasının temel amacı; Cumhuriyet'in ilk on yılında kurulan şeker fabrikalarının şeker ve türevlerini üretmek dışında, toplumsal yapının gelişmesindeki rolü, sosyal ve kültürel yaşamdaki değişiklikler, fabrikalarda verilen eğitimler ve modern Türkiye'nin kuruluşunda şeker fabrikalarının izlerini ortaya çıkarmaktır.

"Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Şeker Fabrikaları" adlı bu tez çalışmasında kullanılan kaynaklar; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Arşivi, Şeker Enstitüsü Kütüphanesi (Ankara), Ankara Şeker Fabrikası Arşivi, Alpullu, Uşak ve Eskişehir Şeker Fabrikaları Arşivi ve Kırklareli İl

¹⁴ Kopuz, A.D. ve Tetik, T. (2016). Trakya'da Modern Yaşamın İzleri: Alpullu Şeker Fabrikası ve İşçi Konutları. *Mimarlık ve Sanat Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 50-75.

¹⁵ Mülayim, A. Ve Kaprol, T. (2016). İşçi Sınıfı İçin Modern Yaşamın Kodları: Alpullu Şeker Fabrikası. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Cilt 6, Sayı 1, ss. 25-32.

¹⁶ Polatoğlu, M. G. (2017). *Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Şeker Sanayinin Kurulması*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 4-6.

¹⁷ Tarus, İ. (2018). *Uzun Atlama*. İstanbul: h2O Yayınevi, ss. 11-23.

Halk Kütüphanesi'nden temin edilmiştir. Ayrıca, konu ile ilgili hatıralar, makaleler, röportajlar, gazete haberleri ve resmi yayınlardan faydalanılmıştır.

Araştırmanın Önemi: Şeker fabrikaları, kurulduğu günden itibaren çalışanlarına, onların ailelerine ve bölge halkına hem ekonomik anlamda refaha ulaşmalarını sağlamış hem de sosyal yaşantılarında, sanata, spora, müziğe bakış açılarını değiştirmiştir.

Şimdiye kadar şeker fabrikalarının halk eğitim merkezi gibi hizmet vermesinde, toplumsal yapının gelişmesindeki rolünde ve sosyo-kültürel yaşamdaki değişimleri konularında literatür taraması yapıldığında bu konu hakkında yüksek lisans tezleri dahil bir akademik çalışma bulunamamıştır. “Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Şeker Fabrikaları” adlı bu çalışma, bu konu hakkında çalışma yapacak araştırmacılara öncülük etmesi bakımından öneme sahiptir.

Problem Cümlesi: Araştırmanın temel soru cümlesi “*Şeker fabrikalarının bir yaygın eğitim kurumu olarak işlevi nedir?*” sorusudur. Araştırmanın yanıt aradığı diğer sorular şu şekilde sıralanmıştır:

- Şeker fabrikalarının, halk eğitimi açısından önemi nedir?
- Şeker fabrikalarıyla birlikte ülkemize giren yenilikler nelerdir?
- Şeker fabrikaları kuruluşundan itibaren nelere öncülük etti?
- Şeker fabrikalarının istihdama ve nitelikli iş gücüne katkıları nelerdir?
- Şeker fabrikalarının milli ekonomiye ve tarıma katkıları nelerdir?
- Şeker fabrikalarının eleman yetiştirmede izlediği eğitim politikası nasıldır?
- Şeker fabrikalarında düzenlenen sportif ve sanatsal faaliyetlerin sosyal ve kültürel yaşama katkıları nasıl olmuştur?

Varsayımlar: Bu araştırmada birtakım varsayımlarda bulunulmuş ve bu varsayımlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Görüşülen kişilerle ve kaynaklardan elde edilen bilgi, görüş ve düşünceler doğru varsayılmıştır.
- Görüşme yapılan kişiler, şeker fabrikalarının toplumsal yapıya, sosyal hayata ve birçok alana yaptığı katkıları konusunda samimi ve objektif açıklamalarda bulunmuşlardır.
- Bir Yaygın Eğitim Kurumu Olarak Şeker Fabrikaları konusunda ilk üç şeker fabrikasının örneklem sayısında yeterli olduğu varsayılmıştır.

Sınırlılıklar: Bu araştırmada sınırlılıklar şu şekilde sıralanmıştır:

•Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker Fabrikalarında yapılan görüşmelerden ve literatür taramasından elde edilen bilgilerle sınırlıdır.

•Bu araştırmanın örneklemi, Uşak, Alpullu ve Eskişehir şeker Fabrikaları ile sınırlıdır.

•Yapılan görüşmeler ve literatür taramasıyla elde edilen sonuçlar, araştırmanın yapıldığı üç fabrika ile sınırlıdır.

I. BÖLÜM

1. TÜRK ŞEKER SANAYİNİN OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Osmanlı Devleti'nde Şeker Sanayi Kurma Girişimleri

Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan rekabet her alanda olduğu gibi ekonomi alanında kendini göstermiş ve bu durum Osmanlı Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı Devleti, kendi pazarında bile Hollanda ve İngiliz sanayilerine karşı üstünlüğünü kaybetmiş ve rekabet etme şansı bulamamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne şeker, Kıbrıs ve Mısır'daki üretim yerlerinden gelmekteydi. Bu durum, piyasaya Brezilya ve Kanarya Adalarından gelen ucuz şekerle değişmeye başlamış ve Osmanlı buralardaki üretim yerlerini kapatmak zorunda kalmıştır. Kapitülasyonlar sebebiyle ekonomik anlamda zorluk çeken Osmanlı Devleti, uygulamakta olduğu "açık kapı politikası" sebebiyle yerli sanayinin gelişmesine engel olmuştur. Bu sebeplerden dolayı tarım ürünleri konusunda dışa bağımlı bir ülke konumuna gelen Osmanlı Devleti'nin, buğday, un, şeker, kahve ve çay ithalatı, ülke ithalatının üçte birini oluşturmuştur.¹⁸

Dış ülkelere karşı ekonomi alanında yaşanan bu bağımlılık, Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya arasında 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile en üst düzeye kadar çıkmıştır. Yapılan bu anlaşma ile iç gümrükler kaldırılmış ve Avrupa ülkeleri ile yapılan ticari faaliyetlerde serbest ekonomi politikası izlenmiştir. Yapılan bu anlaşmadan dolayı Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Palmerston: "*Türk sanayisi, muhakkak surette geri bırakılmalıdır*" sözleriyle Osmanlı Devleti ekonomisi üzerindeki planlarını açıkça ifade etmiştir.¹⁹

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Osmanlı Devleti, şeker sanayi kurmak için girişimler başlatmıştır. Girişimlerin başladığı tarihlerde, Avrupa'da da şeker sanayi faaliyetleri hızlanmıştır. Şeker sanayi kurma fikrinin Tanzimat Dönemi ile birlikte ortaya çıkmasında Fransa Şeker Sanayinin de etkisi olmuştur. Fransa Şeker Sanayi'ni örnek almamızda; ise

¹⁸Faroqhi Suraiya-Bruce McGowan-Donald Quataert- Şevket Pamuk, (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1600-1914*, (Ed.: Halil İncalcık-Donald Quataert; çev.: Halil Berktaş; Haz.: Muhittin Salih Eren), II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 950.

¹⁹Ürünlü, C. (1975). *1838 Ticaret Sözleşmesi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, ss. 11-12.

Dünya'nın ilk şeker fabrikasının 1802'de Fransa'nın Silezya bölgesinde kurulmuş olması, Alman kimyacı Andreas Sigismund'un şeker üzerinde çalışmalara başlaması ve yaptığı çalışmaları öğrencisi olan Fransız Carl Achard'ın devam ettirmesi gibi etkenler etkili olmuştur. Tüm bu girişimler sonuçsuz kalmış ve bir netice alınamamıştır.²⁰

1850'li yıllardan sonra şeker sanayi ve pancar tarımını yaygınlaştırma fikri tekrar ortaya çıkmış, bu konuda Osmanlı Devleti bazı kişilere imtiyazlar tanıırken, diğer yandan da pancar tarımının öğrenilmesi için yayın ve propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Nitekim 1888 yılına geldiğimizde ilk olarak Mekke-i Mükerrere eski sıhhiye tabibi Mehmet Raif Efendi tarafından “Şeker Fabrikası” adlı kitap İngilizce dilinden çevrilmiş ve padişahın emriyle Matbaa-i Amire tarafından bastırılmıştır.²¹ Bastırılan bu kitap ile birlikte pancardan şekerin nasıl elde edildiği ne gibi faydaları olduğu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kitapta, pancardan şeker çıkarmanın faydaları şu sözlerle açıklanmıştır: “*Vaziyet-i coğrafya iktizasınca memalik-i mahrusa-i şahanenin şimal tarafından bulunan Trabzon ve Hakkâri ve Van ve Bitlis ve Sivas ve Kastamonu ve Ankara vilayetlerinde kış hükmünü yoluyla icra eylediği cihetle matluba muvafık pancar yetiştirilmekte olduğu gibi cenub cihetinde olan Mısır ve Bağdat ve Musul ve Halep ve Suriye ve Adana ve Girit ve Trablusgarp vilayetleri ile re'sen idare olunan bazı mutasarrıflıklarda şeker kamışı ve şimal ile cenub arasında bulunan Aydın ve Selanik ve Cezayir ve Bahr-ı Sefid ve Edirne vilayetlerinde de Çin şeker kamışı tabir olunur sorgu vücut bulabiliyor. Şimdilik vilayet-i Mısıriyede fabrikalar vasıtasıyla şeker ihraç olunmaktadır*”²².

Yaşanan bu gelişmelerden sonra ülkemizde şeker sanayi tesisi konusunda ilk adım atan kişi İstanbullu tüccar Arnavutköylü Dimitri Efendi olmuştur. Dimitri Efendi, İstanbul sınırlarının dışında bir şeker fabrikası kurmak için Hükümet ile yaptığı görüşme sonucunda, konu Nafia Meclisi'nde konuşulmuş ve sonuç olarak ülkede şeker fabrikası kurulması imtiyazı on sene müddetle Dimitri Efendi'ye verilmesi 11 Mart 1840 yılında kararlaştırılmıştır. Bu kararla; ülkemizde yetiştirilen pancardan şeker elde edilmesi sulama imkânlarının yetersiz olduğundan pancar tohumunun dışarıdan getirilmesi, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde toprak sahiplerinden izin alınmak şartıyla bu topraklarda pancar tarımının yapılması, yetiştirilen pancarlardan aşar vergisi alınması gibi konuları hükümet

²⁰Güven, E. (1967). *Türkiye Şeker Sanayinde İşgücünün Sosyal Politikası*. Ankara: Sevinç Matbaası, s. 3

²¹Karayaman, M. (2010). Osmanlı Devleti'nde Şeker Fabrikaları Kurma Teşebbüsleri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, BOA., MF.MKT., 90/135.

²²Veldet, T. (1958). *30 Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Ankara: Mars Matbaası, s. 21.

kabul etmiş, aynı zamanda Dimitri Efendi'den de şu isteklerde bulunmuştur: Yetiştirdiği pancarları eğer yurtdışına ihraç ederse bunlardan gümrük vergisi alınacak, ürettiği şekerden ortalama 10 ila 20 kuruş resim vergisi alınacak ve son olarak yurt içinde satış yapamayıp bütün şekeri yurtdışına ihraç ederse ayrı bir gümrük vergisine tabii tutulacaktır.²³ Her türlü iznin verilmesine rağmen, alınan vergilerin yüksek olması Dimitri Efendi'nin bu girişimini başarısızlıkla sonuçlandırmıştır.²⁴

Şeker fabrikası kurmak için ikinci adım ise Davutoğlu Karabet tarafından atılmıştır. Adım atılan bu ikinci teşebbüs, İstanbul ve İzmir bölgelerinde bir şeker fabrikası kurmak üzerine olmuştur. Ancak, Nafia Nezareti ile yapılan görüşmeler olumsuz sonuçlanmış, teknik teferruat hakkındaki bilgi ve tecrübelerinin yetersiz olduğu görülerek Nafia Nezareti tarafından dokuz maddelik bir şartname hazırlanmış ve bu girişim de olumsuz sonuçlanmıştır.²⁵

Olumsuz sonuçlanan bu iki girişimin ardından 1879'da Fenerler İdaresi Müdürü Mösyö Michael tarafından Pendik, Darıca ve Hereke arazilerinin olduğu, deniz kenarına yakın bir bölgede şeker fabrikası kurmak amaçlanmıştır. Nafia Nezareti tarafından bu proje kabul edilmiş ve padişah onayına çıkarılmış ve memleketin sanayi alanında gelişmesine örnek teşkil etmesi için kabul edilmiş, fakat fabrikanın kurulacağı yerin deniz kenarı olduğu için pancar yetiştirmeye elverişli olmadığından bu girişim de olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Bu konu hakkında yazar Turan Veldet şu bilgileri vermiştir: “*Gerek Dimitri Efendi'nin ve gerekse Mösyö Michael'ın bu fabrikaları kurmak için neden dolayı pancar yetiştirmeye pek elverişli olmayan bu sahaları intihap etmiş oldukları merakla incelemeye değer bir keyfiyettir. Filhakika ilk bakışta İstanbul'a çok yakın bir mahalde deniz kenarında kalmak istemeleri, bu şehrin memleketimizde en fazla şeker istihlak eden bir merkez olması ve deniz yoluyla memleketin bütün sahilleriyle irtibatı bulunması gibi büyük imkânlarından faydalanmak maksadını, güdebildiği gibi, fabrikalar kurulduktan sonra, bu yerlerde pancar yetişmeyeceğini ileri sürerek o zamanlar çok moda olan Garbi Hindistan'dan deniz tarikiyle*

²³ Veldet, 1958, s. 21.

²⁴ Mutluay, F. (1964). *Türkiye Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Yayınları, s. 9.

²⁵ Veldet, 1958, s. 27.

ithal edecekleri ucuz ham şekerini burada rafine etmek suretiyle memlekette şeker sanayi değil, şeker ticareti kurmak istemiş olmaları da varittir”²⁶.

Tanzimat döneminde devam eden şeker fabrikaları kurma teşebbüslerinden Osmanlı Devleti bir sonuç alamamış, bu düşünceler I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de devam etmiştir. 1890 yılına geldiğimizde Yusuf Bey tarafından bir şeker fabrikası kurulma düşüncesi yeniden ortaya çıkmıştır. Şeker fabrikasının kurulacağı yer olarak ise Karahisar bölgesi seçilmiştir. Yusuf Bey ilk olarak 1897’de Nafia Nezareti’ne verdiği yazıda bir şeker fabrikası kurma düşüncesinde olduğunu belirtmiş ve otuz yıl boyunca şeker fabrikası kurma imtiyazının kendisinde olmasını talep etmiştir. Nafia Nezareti’nin bu şartları kabul etmesine rağmen bu girişimden de bir sonuç alınamamıştır.

Şeker fabrikaları kurmak için yapılan bu çalışmaların içinde en planlı ve sistemli olanı ise Rauf Paşa’nın teşebbüsüdür. Rauf Paşa ilk olarak Michael Paşa ve Dimitri Efendi’nin yaptığı hataları yapmayarak, pancar ziraatına en elverişli yer olan Trakya’nın Uzunköprü yöresini seçmiştir. Zaman kaybetmeden bu arazilerde ilk deneme üretimlerine başlamış ve Ziraat Mühendisi Aziz Meker’i Avrupa’ya göndererek pancar ziraatı ve şeker üretimi konularında tecrübe ve bilgi edinmesini istemiştir. Rauf Paşa’nın bu girişimi Anadolu’da da etkisini göstermiş Akşehir civarında bazı müteşebbisler de şeker fabrikası kurmak için çalışmalara başlamış, I. Dünya Savaşı’nın patlak verdiği yıllarda bile yabancı girişimciler ülkemizde şeker fabrikası kurmak için çalışmalar başlatmış ve Karacabey ile Adapazarı yörelerinde şeker fabrikası deneme etütleri başlatmışlardır. Fakat diğer girişimlerde olduğu gibi Rauf Paşa’nın bu girişimi de sadece kâğıt üzerinde kalmış ve bir sonuca ulaşamamıştır.²⁷

Yüksek Ziraat Mühendisi Prof. Dr. Tahsin Tekeli, “Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi” adlı kitabında şeker fabrikası kurma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasını şu sözlerle değerlendirmiştir:

“Türkiye’de şeker sanayinin kurulmasıyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir nokta, şeker fabrikalarının kurulacağı yerlerde önceden pancar yetiştirme denemelerinin yapılmamış bulunması ve buna dayanan bir tetkik olmamasıdır. 1911-1919 yılları arasında Avrupa’dan getirilen pancarların tahlili Fransa’da yaptırılmış, pancar

²⁶ Veldet, 1958, s. 33.

²⁷ Veldet, 1958, ss. 44-52.

deneme ve tahlillerinden alınan neticelere göre Bursa, Çanakkale, Kastamonu, Sivas, Elazığ ve Ankara'da yetiştirilen 'Vilmorin' ve 'Kleinwalzleben' cinsi pancar tohumlarından elde edilen pancarların şekerce zengin olduğu anlaşılmış, buralarda şeker fabrikası kurmak üzere projeler hazırlanmış, fakat nedense gerçekleştirilememiştir. Bu hususda kapitülasyonların veya dış faktörlerin tesiri de düşünülebilir. Bize göre bunlar kadar şeker fabrikası kurmakta gerekli teknik ve ekonomik bilginin bulunmaması daha ehemmiyetli görülmektedir”²⁸.

1.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Şeker Sanayi Kurma Girişimleri ve Tarihsel Süreci

1.2.1. İzmir İktisat Kongresi'nin Şeker Sanayi Açısından Önemi

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar, yabancı devletlere uygulanan kapitülasyonlar ve gümrüklerden vergi alınmaması gibi durumlar Osmanlı ekonomisinin ağır yara almasına sebep olmuştur. Bir ülkenin kendi endüstrisini geliştirmek için yapacağı en önemli şeylerden bir tanesi kendi toprağına ve kendi hammaddesine bağlı olmasıdır. Şeker sanayinin Türkiye'de kurulma düşüncesini kolaylaştıran bir takım sebepler vardı; hem Türkiye'nin toprak yapısı hem de pancar tarımına uygun olması şeker fabrikası kurma fikrini iyiden iyiye hissettirmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin siyasal sıkıntıları ve bu sıkıntıların ekonomiye yansımaları ile birlikte şeker fabrikası kurma düşüncesi hayata geçirilmemiş, birkaç şeker fabrikası kurma düşüncesi de hep kâğıt üzerinde kalmıştır.²⁹

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ve Türk halkı tarafından önderliğinde topyekûn girilen Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. İlk iş olarak iktisadi kalkınmayı amaç edinen Mustafa Kemal Atatürk, siyasi odaklarla birlikte güçlü bir çalışma içerisine girerek ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Yapılması planlanan İzmir İktisat Kongresi'nde amaç; hükümet yetkilileri, toprak sahipleri ve tüccarları tek bir amaç etrafında birleştirmek olmuştur. Bu kongrede, yönetici ve asker kesimin halkla etkili bir iletişim kurması hedeflenmiştir. Türkiye genelinde bir katılımın sağlandığı İzmir İktisat Kongresi Şubat 1923'te İzmir'de

²⁸ Tekeli, S. T. (1964). *Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 4-6.

²⁹ Veldet, 1958, s. 55.

toplanmıştır. Bu kongrenin İzmir’de yapılma sebebi ise Kurtuluş Savaşı sırasında İzmir’in Yunan işgalinde olması sebebiyle Yunanlılara bir gönderme yapmaktır.³⁰

Mustafa Kemal Atatürk, Kongre’nin açılış konuşmasında şu sözlere yer vermiştir: *“Kılıçla fütihat yapanlar, sabanla fütihat yapanlara, bin netice terk-i mevki etmeye mecburdurlar... Derlet ve hükümet, ecnebi sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamışlardır. Her yeni millet gibi Türkiye, buna muvafakat etmez. Burasını, esirler ülkesi yaptırmayız... Yeni Türkiye’imizi layık olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede ve en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız, tamamen bir ekonomi devrinden başka bir şey değildir. Milli egemenlik, ekonomik egemenlikle kuvvetlenmektedir. Yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları, ekonomi programından çıkmalıdır...”*³¹

Kongrede alınan kararlar açısından şeker sanayiinin ilgilendiren maddeleri ise: *“Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır. Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçır. Milli istikbali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır. (Madde 4) ve memleketimizde, pancar yetiştirilecek şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün yaygınlaştırılması ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması (Madde 16)”*³² kararları alınmıştır. İzmir İktisat Kongresi ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nde şeker sanayi kurma fikirleri Lozan Barış Antlaşması ile birlikte de devam etmiştir.³³

Emre Alkın “Olaylarla Türkiye Ekonomisi” adlı kitabında, İzmir İktisat Kongresi’nin önemini şu sözlerle açıklamıştır: *“Birinci İzmir İktisat Kongresi’nin belki de en önemli özelliği Cumhuriyetin ilanından önce gerçekleştirilmesidir. Kurtuluş Savaşı’nda düşman Polatlı’ya dayanmış, top sesleri duyulurken Ankara’da Eğitim Şurası yapan Mustafa Kemal Paşa’dan farklı bir şey beklemek mümkün değildi elbette. İzmir İktisat Kongresi ile Devletin yeni şekli tam olarak bilinmeden hem içeriye hem de dışarıya bir mesaj vermiş oldu. ‘Karma Ekonomi’ olarak uzun yıllar devam ettirilen sistemin temelleri de burada atıldı. Özel Sektörü teşvik eden ama ihtiyaç duyulan alanlarda kamu yatırım ve harcamalarını*

³⁰ Kazgan, G. (2002). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 56.

³¹ Polatoğlu, 2017, ss.106-116.

³² İnan, A. (1959) *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 30.

³³ Haz: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (2003). *Cumhuriyet’in 80. Yılında Türk Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s. 7.

işaret eden, yabancı sermayeye uzak durmayan, bankacılık konusunda önemli adımlar atan bir ekonomi tarif edildi desek yanlış olmaz. Belki de bu şekilde Osmanlı'dan farklı olarak, insanı merkeze koyan, emeğe hem önem veren hem de kalitesini artıran bir yaklaşım ileri sürüldü. İşin özünde 'liberalizm' vardı. Ancak Cumhuriyetin temel unsurlarından 'nasyonalizm ve sosyalizm' de unutulmamıştır. Yani hem Milli Ekonominin geliştirilmesi, hem piyasa ekonomisi hem mülkiyet hakkı, hem de ekonomik aktivitelerle eşitlik öne çıkarılmıştır. Türkiye Ekonomisinin hikâyesi böyle başlamıştır”³⁴.

1.2.2. Lozan Barış Konferansı'nda Ekonomik Bağımsızlık ve Şeker Sanayi

Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı'nı kazandıktan sonra İtilaf devletleri ile 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşmayla Yeni Türk Devleti, İtilaf devletleri tarafından resmi olarak tanınmış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Misak-i Milli sınırları içerisinde tam bağımsızlık düşüncesi hayata geçirilmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti zamanında halk çoğunlukla çiftçilik, askerlik ve devlet memuriyeti gibi işlerle uğraşmış, o yıllarda fabrika kurmak ve işletmek gibi niteliklere sahip beyin gücüne sahip kişiler pek bulunamamıştır.³⁶ Kapitülasyonların etkisi ve ekonominin gerilemesi Osmanlı Devletini dışa bağımlı hale getirmiş, 1923 yılına geldiğimizde, elimizdeki fabrikaların tüketimi karşılama oranı çok düşük kalmıştır. Bu oranlar pamuklu kumaşlarda yüzde 5, sabunda yüzde 20 ve buğday ununda ise yüzde 60 seviyelerinde bulunmuştur. Porselen ürünler, çatal-bıçak ve şeker gibi ürünlerin tamamı ise ithal edilmektedir.³⁷

Lozan Antlaşması'nın şeker sanayinin kurulmasındaki etkisi hakkında Lozan antlaşmasının iktisadi sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde ele almamız gerekir. Bu konu ile ilgili Ahmet Beyarslan “Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi ve İstihdam Planlaması” adlı kitabında şu açıklamalara yer vermiştir: “*Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümleri denilince genel olarak aklımıza kapitülasyonların kaldırılması gelir. Hâlbuki Osmanlı borçları ve harp tazminatının ödenmesini öngören hükümler, zaten devletin asli görevleri dışında kalan*

³⁴Alpay, Y. ve Alkin, E. (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Hümanist Kitap Yayıncılık, s. 24.

³⁵Alpay, Y. ve Alkin, E., 2017, s. 14.

³⁶Haz: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, (1983). *Türk Sanayinin Dünü, Bugünü ve Yarını*, Ankara: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası Yayınları, s. 2.

³⁷S.Y. Tezel. (2017). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*.İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 92.

yatırım kaynaklarını tüketirken, gümrük vergileri ile ilgili madde ise bağımsız bir dış ticaret politikası izlenmesini imkânsız kılıyordu. Antlaşmaya göre Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan gelecek olan mallardan alınacak gümrük vergilerini 1916 yılındaki Osmanlı tarifeleri düzeyinde tutmaya mecbur bırakıldı. Bu nedenle antlaşma, bir taraftan maliyenin gelir kaybetmesine neden olurken diğer taraftan da ülkenin ticari yapısına serbest ticaret ilkesini dayayarak ülkeyi sanayileşme adına gerekli olan yatırım mallarının yerine tüketim mallarını ithal etmesi yönünde zorluyordu. Bir süre sonra Türkiye'de gerek Lozan Antlaşması'nın hükümlerinin 1929'da yürürlükten kalkması gerekse tüm dünyayı sarsan ekonomik krizin ortaya çıkardığı olumsuz etkiler nedeniyle iç piyasaya yönelik sanayileşme politikasının yürütülmesine karar verildi”³⁸.

Türk Hükümeti'nin yaşanan bu gelişmelerden sonra içe kapanık bir politika izlemesi ve yurtiçi sanayi kalkınmasını teşvik etmesinden dolayı dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon 21 Kasım 1922'de başlayan Lozan Görüşmeleri sırasında şu cümleleri söylemiştir: “Siz Türkler, kapitülasyonları kaldırabilirsiniz, fakat biliniz ki az bir zaman sonra kapitülasyonlar sizin talebiniz üzerine yeniden kurulacaktır. Türkiye bugün çok ileri gidebilir, fakat bu olmaksızın istikbalde çok ileri gidemez... Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için, paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para, bugün dünyada bir bende var, bir de bu yanımdaki Amerikan murahhası Mr. Child'de. Unutmayın! Neyi reddederseniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız? Fransızlardan mı? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip de diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkarıp, size göstereceğiz...”³⁹ Bakanın bu sözleri üzerine İsmet İnönü ise: “Eğer size gelirim, hatırlatırsınız” şeklinde cevap vermiştir. Bakanın söylediği bu sözler, Avrupalı devletlerin Türkiye hakkındaki düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁰

³⁸ Beyarslan, A. (1988). *Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi ve İstihdam Planlaması*. Ankara: Teksif Yayınları, ss. 3-4.

³⁹ Uğurlu, N. (1988). *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*. İstanbul: Yenigün Basım ve Yayıncılık, s. 30.

⁴⁰ Kılıç, A. (Ed.), (1973). *50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933*. İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 185.

1.3. Şeker Sanayii'nin Kurulması Hakkında Hükümetin Yaptığı Çalışmalar

1.3.1. Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazlar Hakkında 601 Sayılı Kanun'un Çıkarılması

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk hedef, bağımsız bir milli iktisat yapısı kurmak olmuştur. İlk yıllarda ülke sermayesinin büyük bir bölümü Avrupa'dan temin edilen un, şeker, tuz gibi temel ihtiyaç giderlerine harcanmaktadır. Devlet adamları bu durumu değiştirmek için tarım ve sanayiye büyük önem vermiş ve bu doğrultuda ülkemizde şeker fabrikaları kurmak için harekete geçmişlerdir. İlk olarak, ekilecek pancar ve pancardan üretilen şeker işleyecek fabrikalar için imtiyazlar tanınacak olan bir kanun çıkarılmak istenmiştir. Bu doğrultuda 5 Nisan 1925'te 601 sayılı "Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun" çıkarılmıştır.⁴¹

Çıkarılan bu kanunlarla birlikte; Ticaret Vekâleti tarafından belirlenen bölgelerde 25 yıl boyunca fabrikayı kuracak olan şirketlerin damga vergisinden muaf olması, fabrikanın kurulacağı bölgelerde devlet tarafından bir ve beş hektara kadar olan araziler ücretsiz olarak verilmesi, o yıllarda çalışan işçilerden alınan kazanç vergisinden, şeker fabrikasında çalışan işçilerin muaf tutulması, dış ülkelerden gelen şekerden dolayı yurt içinde üretilen şeker korumak için sekiz yıl boyunca üretilen şekerden tüketim vergisi alınmaması, şeker fabrikalarına kömür, kireçtaşı gibi malzemeler taşıyan maden ocaklarının vergilerden muaf tutulması ve fabrikalar açılıp üretime başladıkları andan itibaren arazi vergisinden muaf tutulması gibi birçok hak bu kanunla şeker fabrikalarına tanınmış, hem şeker fabrikaları kuracak şirketlere hem de fabrikada çalışacak işçiler ile pancar eken çiftçilere kolaylıklar sağlanmıştır.⁴²

1.3.2. Şeker İnhisarı Hakkında 724 Sayılı Kanun'un Çıkarılması

Cumhuriyet ilan edildikten sonra, iktisadi gelişme için toplanan kongreler ve yasal anlamda çıkarılan kanunlar sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nde Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları hizmete açılmıştır. İlk yıllarda bu fabrikalar, ülkenin şeker ihtiyacının büyük çoğunluğunu karşılayamıyor ve de üretilen şeker yüksek fiyatlardan satılıyordu. Bu durumun önüne geçmek isteyen Hükümet, Kasım 1925'te "Şeker İnhisarı Hakkındaki

⁴¹Polatoğlu, 2017, ss.98-99.

⁴²Polatoğlu, 2017, s. 34.

Kanun Layihası”nı meclise sunmuş ve meclis tarafından 25 Ocak 1926 tarihinde 724 sayılı “Şeker İnhisarı Hakkındaki Kanun” çıkarılmıştır.

Çıkarılan bu kanunla birlikte yurtdışından ithal edilen şekerler hükümet kontrolüne geçmiş ve yurtiçinde üretilen şekerin kilo fiyatına sekiz ila on kuruş vergi konularak satılmasına karar verilmiştir.⁴³ Bunun dışında 601 sayılı kanun gereği yurtiçinde üretilen şekerin devlet tarafından alınması yasayla zorunlu tutulmuştur. Devlet, şeker fiyatlarını belirlerken, aynı zamanda bu fiyatları esas alarak vergiler, satın alma ve nakliye gibi giderleri de hesaplayarak yeni bir şeker fiyatı belirlemiştir. Çıkarılan bu kanunla birlikte şeker idaresini tek elden yönetmek için bir genel müdürlük faaliyete geçmiştir. Tüm bu gelişmelerle birlikte devlet, şeker konusunda ihtiyacın karşılanması için üretilen şekerleri kendi kontrolüne almıştır.⁴⁴

1.3.3. Teşvik-i Sanayi Kanunu ve Şeker Fabrikaları

1927 yılına kadarki dönemde Hükümet, çıkardığı yasalarla şeker üretimini korumaya çalışmış ve yurtdışından ithal edilen şekerle mücadele edilmesini amaçlamıştır. Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının açılmasının yanı sıra Hükümet şeker fabrikalarının sayısını artırmak için girişimlerine devam etmiş ve Türk halkının daha ucuza şeker tüketmesi için birçok girişimde bulunmuştur.⁴⁵

Bu girişimlerden en önemlisi 28 Mayıs 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu olmuştur. Bu kanun ile birlikte, sanayi alanında faaliyet gösterecek kişilere kredi ve vergi kolaylıkları sağlanmıştır.⁴⁶ Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte girişimcilere devlet tarafından on hektara kadar ücretsiz arazi verilmesi, bağlı bulunduğu bölge dışında faaliyet gösterecek girişimcilere arazi temin edilmesi, işletmeler ve hükümet arasında iletişimi sağlamak için ücretsiz iletişim hatları kurulması, şirketlerin damga vergisinden muaf tutulması gibi birçok alanda kolaylıklar sağlanmıştır.⁴⁷ Gösterilen bu kolaylıkların yanı sıra fabrika kurarken gerekli olan malzemeler devlet tarafından karşılanmış, şirketlerin fabrika

⁴³Polatoğlu, 2017, ss. 248-252.

⁴⁴ Güven, 1967, s. 8.

⁴⁵Boratav, K. (1962). *Türkiye’de Devletçilik (1923-1950)*. Ankara: Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 56.

⁴⁶Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, ss. 65-79.

⁴⁷Polatoğlu, 2017, ss. 272-278.

tesisi içinde kuracakları depolara izin verilmiş, fabrika için gerekli olan malzemeler yurtiçinde bulunmuyorsa ve yurtdışından gelmesi gerekiyorsa gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁴⁸

Mustafa Kemal Atatürk, Teşvik-i Sanayi Kanunu hakkında şu açıklamaları yapmıştır: *“Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan istifade eden müesseselere, hariçten getirdikleri iptidai maddeler ile makine, alet ve edevat için verilmiş olan gümrük muafiyet kaldırılarak, az önce anılan kanundan istifade eden ve etmeyen bütün sanayi erbabını kapsamak üzere bu nevi iptidai maddelerle makine, alet ve edevatı için muamele vergisi muafiyetinin kabul edilmesi, memleket sanayi üzerinde hayırlı neticeler verecek bir tedbir olmuştur...”*⁴⁹

Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarıldığı ilk günden itibaren şeker sanayini ön plana almıştır. Ancak savaştan çıkan halk ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bu denli geniş bir sanayi ağını istediği şekilde kurup işletmemiştir. Fabrikaların başlarına geçecek yüksek tahsil görmüş alanında uzman olan kişilerin o yıllarda Türkiye’de olmaması, tecrübe konusunda ülkece bu sanayi kolunda eksik kalmamız, bu sanayi kolunun çoğaltılıp geliştirilmesine belli bir süre mani olmuştur.⁵⁰

Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan istenilen verimin alınamamasındaki sebepler arasında Aşar Vergisi önemli bir yer tutmuştur. Aşar vergisinden gelen paranın kesilmesi, sanayi alanında kullanılan bütçenin de daralmasına gitmiştir. Öyle ki Aşar Vergisi, vergi bütçe gelirlerinin yüzde 50’sini oluşturmaktaydı. Diğer nedenler arasında ise; altyapının sanayileşmek için yetersiz kalması ve Lozan Antlaşması ile Türkiye’nin gümrükleri üzerindeki hâkimiyetinin kısıtlanması gösterilebilir.⁵¹

1.3.4. Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti ve Şeker Sanayi

Dünya’da tüm ülkeleri ekonomik yönden etkileyen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye’yi de etkilemiştir. Şeker, un, gaz ve bez gibi temel ihtiyaç malzemelerinin büyük

⁴⁸Polatoğlu, 2017, ss. 272-178.;

⁴⁹Haz.: Arslan, N. (1981). *Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 428.

⁵⁰Polatoğlu, 2017, s. 39.

⁵¹Makal, A. (1999), *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)*. Ankara: İmge Kitapevi, s. 40.

bir çoğunluğu yurtdışından ithal edildiği için ekonomik kriz ile birlikte halk, bu malzemelerin temini konusunda büyük sıkıntılar yaşamıştır.⁵²

Türkiye Cumhuriyeti, iktisat politikalarında köklü bir değişiklik planlarken, İsmet İnönü'nün 1929'da yaptığı bir konuşmanın ertesi günü, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" adı altında bir dernek kurulmuştur.⁵³ Bu derneğin kuruluş amacının başında, halkımıza yeni iktisat politikalarımızı anlatmak ve halkın bu konuda desteğini almak gelmektedir. Bu amaçlarının dışında, yerli malı kullanımını ve tasarruf planlarını da halka aşılacak, üretimi artırmak ve aynı doğrultuda kaliteyi artırmak ana hedefler arasında bulunmaktadır. 1929'daki ekonomik buhranın sona ermesiyle birlikte bu dernek, yaptığı faaliyetlerin dışında sanayileşme atağının halk arasındaki desteğini artırmak, iktisadi zihniyetimizi halk arasında yaymak ve artırmak gibi çalışmalar da yapmıştır.⁵⁴

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti; TBMM Reisi Kazım Özalp, TBMM Reis Vekili Hasan Saka, İzmir Mebusu Celal Bayar, Kırklareli Mebusu Fuat Umay, Sinop Mebusu Yusuf Kemal Tengirşek, İzmir Mebusu Rahmi Köken, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Ataman, Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Tan'ın girişimleriyle kurulmuştur.⁵⁵

1930 yılına geldiğimizde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti başkanlığında "Milli Sanayi Kongresi" toplanmıştır. İktisat Vekili Şakir Kesebir, kongrenin açılış konuşmasında şu açıklamaları yapmıştır: "*Türkiye sanayileşmek mecburiyetindedir. Halkımız, memlekette yetişen ham maddelerin sadece rencperi değil, aynı zamanda imalatçısı olmalıdır. Her kurulan fabrika, yalnız onu kuranın kar ve zararıyla alakadar hususi bir teşebbüs değil, aynı zamanda memleket iktisadiyatının seviyesi üzerinde, doğrudan doğruya müessir olan bir amildir*".⁵⁶

⁵²Koraltürk, M. (2002). *Türkiye Ekonomisi (1923-1960)*, H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca. (Editörler), *Türkler. Cilt 17*, Ankara: Yeni Ankara Yayınları, s. 588.

⁵³Ankara'da Bir Cemiyet Teşekkül Etti, 14 Aralık 1929 *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 5.

⁵⁴Haz.: Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu, (1939). *Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu Nizamnamesi*. Ankara: Zerbamat Yayınevi. S. 125.

⁵⁵Koraltürk, 2002, s. 588.

⁵⁶Koraltürk, 2002, ss.588-590.

Yapılan bu kongre ile birçok sanayi tesisi için ilk adımlar atılmış, bu adımların birçoğu gıda sanayi alanında olmuştur. Şeker, şarap, sirke, ispirto, çikolata ve bisküvi gibi sanayi kolları ele alınmıştır.⁵⁷

1.4. Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği ve Şeker Sanayi

Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile Türkiye İş Bankası Genel Müdürü olan Celal Bayar, 1932'de İktisat Vekilliği'nden ayrılan Mustafa Şeref Özkan'ın yerine bu göreve getirilmiştir. Celal Bayar İş Bankası'ndan ayrılırken çalışanlarına bir konuşma yapmış ve şu cümleleri söylemiştir: “Sizden ayrılmak olur mu? Bundan böyle hep beraber çalışacağız. Gayelerimiz müşterek değil mi? Resmi vaziyetim ne olursa olsun, İş Bankası'nı asla ihmal edemem. Şimdiye kadar olduğu gibi, o müesseseye maddeten ve manen daima bağlı kalacağım”⁵⁸.

Celal Bayar'ın ilk iş olarak şeker sanayine önem vermesinde, ülkenin şeker ihtiyacının acil olması yatmaktaydı. İlk şeker fabrikasının kurulduğu 1926'da yaklaşık 62.000 ton şeker ithal edilirken, bu rakam Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği'ne geldiği 1932'de 29.350 tona kadar düşmüştür. Bu rakamın düşmesinde Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları'nın üretime geçmesi ve 1932'ye kadar üretimin artarak devam etmesi etkili olmuştur. Bu durumun devam etmesini isteyen Celal Bayar, 1933'de İsmet İnönü'ye sunduğu raporda; ülkedeki iki şeker fabrikasının, ülke ihtiyacının yarısından fazlasını karşıladığını, ama Eskişehir ve Turhal'da da şeker fabrikaları açılması durumunda şeker ihtiyacımızın tamamını kendi topraklarımızdan karşılayacağımızı dile getirmiştir.⁵⁹ Celal Bayar'ın sunduğu bu rapor ile ilk olarak 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası ve 1934'te Turhal Şeker Fabrikası işletmeye açılmış ve böylelikle ülkemizdeki tükettiğimiz şekerin tamamı kendi fabrikalarımızda üretilmeye başlanmıştır.⁶⁰

Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği döneminde uygulanan Devletçilik politikası ile ülkemizde geri kalmış bölgelerde kurulan fabrikalarla o bölgelerde sosyo-ekonomik alanda

⁵⁷İloğlu, A. S. (1974). *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, s. 35.

⁵⁸Koçak, C. (2003). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 38.

⁵⁹Akt: Mehmet Gökhan Polatoğlu, (2017). *Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*., Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, 030.10.00.00.166.154.6.

⁶⁰Eroğlu, H. (1982), *Türkiye'de Devletçilik ve Sağladığı Yararlar ve Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları. Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, Cilt 1, Sayı 4, Ankara, ss. 13-20.

gelişmeler sağlanmış, milli açıdan ekonomik gelirlerimiz artmış, çiftçilerimiz sağlık hizmetlerinden yararlanmaya başlamış ve sanayi alanında teknik iş gücü ihtiyacımız azalmıştır.⁶¹

Dönemin yazarlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Devletçilik politikasıyla sağlanan bu yararları rağmen ekonomi politikası hakkında şu eleştirilerde bulunmuştur: *“İktisadi ve sınaî gelişme hareketimiz, öylesine gerçek dışı öylesine başıbozuk bir tarzda başlamış ve araya, işten anlamaz ya da kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmez olan komisyoncu, anaforcü bir takım asalak unsurların karışmasıyla kurulan fabrikalar ve yapılan tesisler, o kadar pahalıya mal olmuştur ki millet, uzun süre bunların yalnız yükünü hissetmekle kalmıştır. Oysa o devirde Avrupa, öyle ağır bir iktisadi kriz içindeydi ki, birçok sanayi memleketleri, bizim en ziyade muhtaç olduğumuz, şeker ve tekstil fabrikalarını söküp hurda makine fiyatına dışarıya satmak zorunluluğuna düşmüş bulunuyorlardı. İşsiz kalan Avrupalı teknisyenler ise bu fabrikaları kurmak için kapılarımızı çalıp duruyordu. Fakat bizim iş adamlarımız, her nedense bu durumu görmemezlikten gelerek, daha doğrusu bu fırsattan faydalanmayı istemeyerek, kâh Avusturya, kâh Almanya, kâh Çekoslovakya'ya takım takım heyetler halinde taşıyorlar, oralarda sanki altın madeni keşfine çıkmış gibi haftalarca, aylarca dolaşıp durduktan sonra, kim bilir ne ağır şartlar, ne yüksek komisyonlar ile satın aldıkları fabrikaları, birer mali ganimet gibi memleketlere getiriyorlardı. Bunun üzerine, derhal milli şirketler kuruluyor ve aynı insanların bu şirketlerde, kimi hissedar, kimi idare meclisi başkanı ve üyeleri olarak, dışarıda aradıkları altın madenlerini, içeride bulmak sırrına erdikleri görülüyordu. Bu şakkari iş ve teşebbüs hareketleri, böyle alıp yürürken, öte yandan halk ise ne şekerin tadını tadabilmekte, ne de sırtını, bir yünlü kumaş parçasıyla örebilmekte idi”⁶².*

Cumhuriyet Dönemi yazarımız Vasfiye Ötüken, “Türkiye’de Şeker” adlı kitabında İktisat Vekili Celal Bayar’ın Şeker Sanayinin kuruluşundan gelişimine kadar olan etkilerini şu sözlerle açıklamıştır: *“Türkiye’de şeker sanayinin kurulmasında ve bu sahada yapılan muazzam hamlelerle, inkârı kabil olmayan fevkalade gelişmeler temin edilmesinde en ehemmiyetli rol oynayanların başında şüphesiz muhterem Celal Bayar yer almaktadır.*

⁶¹ Eroğlu, 1982, ss. 17-19.

⁶²Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Politikada 45. Yıl*. Ankara: İletişim Yayıncılık, ss. 112-113.

Memleketimizde iktisadi kalkınma mevzuunda ileri bir zihniyetle atılan her muvaffak olmuş adımda, muharrik bir kuvvet olarak Celal Bayar'ın yapıcı kollarıyla, milli ideallerimizin muhassalası olan dimağını görmemek kabil değildir. Bu sebeple o, Türkiye iktisadi kalkınma mekanizmasının sembolü olmuştur. Bilhassa şeker sanayinin şu son yıllarda gözleri kamaştıran tekâmülü ve genişlemesi, devlet reisi olarak gene onun eseridir. Türk iktisat ve sanayi tarihi, yetiştirdiğimiz en büyük yapıcı simalardan biri olarak onun, kıymetli adı ve icraatıyla hakiki bir kıymet ve şerefe sahip olacaktır. Çünkü Celal Bayar, milli iktisat meselelerimizin halli hususunda en çok alın teri ve emeği geçen devlet büyüklerimizden biridir. Böyle güneş kadar belîğ bir hakikati inkâra teşebbüs etmek iz 'an sahibi kimseler için hak naşinaslık olur''⁶³

Mustafa Kemal Atatürk'ün kaleme aldığı, İktisat Vekili Celal Bayar'a gönderdiği mektupta şunları cümlelere yer vermiştir: “Yıllardan beri büyük ve ciddi iktisat işleri içinde bizzat uğraştınız, görgü ve tecrübelerinizi çoğalttınız. Bu defa İktisat Vekâletini daha yüksek ve ameli vasıflarla deruhte etmiş bulunuyorsunuz. Bundan çok memnunum ve müsterihim.

Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan işimiz iktisat işidir. Bu işte en yüksek muvaffakiyeti temine çalışmak hayatidir, zaruridir. Bunun için bu işte bütün devlet teşkilatının, bütün yurttaşların ve hepimizin ciddi duygularla alakalı olmamız lüzumu tabiidir. Milli İktisat yolunda emin olarak ve ehemmiyet vererek kat'i ve radikal adımlar atarken, esas programımızın ilham ettiği ameli tedbirleri tercih etmek en doğru yoldur. İctimai heyetimizin bütün iş bölümleri sahiplerini aynı faydalı alaka ile bu yolda elele vermiş, omuz omuza dayanmış, bir hedefe yürüyen samimi yolcuları yapmak, devletin iktisat işinde yorgunluğunu azaltmak ve muvaffakiyet zamanını kısaltmak için tek çaredir.

Muvaffakiyetiniz için benimle beraber bütün arkadaşlarımızın ve yurttaşlarımızın maddi ve manevi her türlü vasıtalarla yardımcınız olduğunu düşünerek müsterihane ve muvaffakiyetten emin olarak radikal surette çalışınız, efendim''⁶⁴.

Reisicumhur

14/Eylül/1932

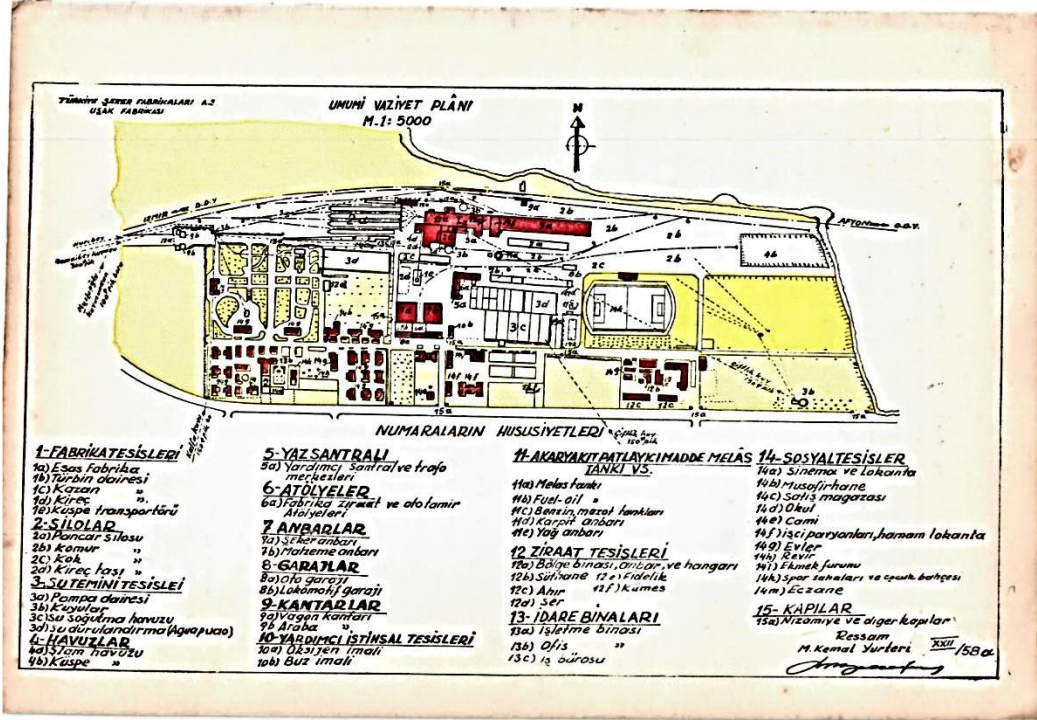
⁶³ Ötüken, V. (1955). *Türkiye'de Şeker*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, s. 8.

⁶⁴ Ötüken, 1955, ss. 8-11.

II. BÖLÜM

2. FABRİKALAŞMA DÖNEMİ (1926-1933)

2.1. Uşak Şeker Fabrikası

Şekil 2. 1 Uşak Şeker Fabrikası yerleşkesi

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Uşak Şeker Fabrikası 15 ana birimden oluşmaktadır. Bunlar: Fabrika tesisleri, silolar, su temini tesisleri, havuzlar, yaz santrali, atölyeler, ambarlar, garajlar, kantarlar, yardımcı tesisler, akaryakıt patlayıcı madde ve melas tankları, ziraat tesisleri, idari binalar, sosyal tesisler ve kapılardır.

2.2. Uşak'ta Şeker İsmi'nin İlk Defa Geçmesi ve İlk Teşebbüsler

Uşak, Bursa sınırları içerisinde yer almaktaydı ve Kütahya iline bağlıydı, 1953'e geldiğimizde resmen il olmuştur. O yıllarda Uşak'ta arpa, buğday, pamuk, afyon, gibi tarım ürünleri yetiştirilmekteydi. Bu tarım ürünlerinin dışında ülke sınırları içinde yetiştirilmeyen şeker pancarı fikrini ve şeker pancarı için gerekli şeker fabrikasının kurulma fikrini ilk olarak Nuri Bey ortaya atmıştır. Bunun en önemli nedeni ise yeni iş kollarının açılması ve ülkenin şekerini kendi üretip tüketmesi fikriydi. Nuri Bey ülkenin kalkınması için biran

önce bir şeker fabrikası kurulması fikrini iyice benimsemişti. Yaptığı araştırmalar sonucunda şekerin Hindistan bölgesinde kamıştan, Avrupa kıtasında ise pancardan üretildiğini öğrenmiştir.⁶⁵

Uşak Şeker Fabrikası'nın ilk şeker pişiricisi olan Latif Sungur Bey, Uşak'ın ilk kez şeker pancarı ile tanışmasının "Hacı Badibadioğlu" adındaki bir halı tüccarı aracılığıyla olduğunu belirterek kendisinin İngiltere'ye gittiği bir dönemde gezmek için İrlanda'ya da uğradığını ve şeker pancarını ilk kez orda gördüğünü, Uşak'a şeker pancarı tohumunun ilk kez Hacı Badibadioğlu tarafından getirildiğini, orada pancara "sükündür" (Uşak bölgesi halkının pancara verdiği mahalli bir deyim) dendiğini ve bundan dolayı da Uşak'ta şeker pancarına "çükündür" adı verildiğini belirtti⁶⁶

Uşak'ta I. Dünya Savaşı'ndan önce halıcılık çok önemli bir konuma sahipti. Uşak'ta esnafların çoğu halıcılık ticareti ile uğraşmaktaydı. Çoğu halılar işlendikten sonra Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Halı ticareti vasıtasıyla birçok Uşaklı tüccar Avrupa'ya gidiyor, birçok Avrupalı tüccar da başta Uşak olmak üzere Osmanlı Devleti'ne ticaret yapmaya geliyordu. Avrupalı tüccarlar Uşak'a geldiğinde yerli tüccarlara Uşak'ta şeker pancarı yetiştirilip, bir şeker fabrikası açılabileceğini anlatıyorlardı. Bunun üzerine halı tüccarı olan Hacı Gedikzade Ahmet Efendi ve Gelepoğlu Abdullah Efendi Avrupa'dan şeker pancarı tohumu getirip, uşakta yetiştirmeye başlamışlardır. Lakin bir yıllık bir serüvenden sonra bu işten vazgeçmişlerdir. Diğer taraftan Avrupalı tüccarların telkinlerinden sonra Molla Oğlu Nuri Şeker diğer tüccarlar gibi vazgeçmemiştir. Nuri Bey bir gün bir arkadaşı ile İzmir'de bir kahvehanede sohbet ederken, bir grup gencin şeker pancarı hakkındaki konuşmalarına kulak misafiri olmuştur. Nuri Bey gençlerle tanışırken birisinin isminin Mehmet Şeref olduğunu öğrenmiştir. Kendisinin de Uşak'ta bir şeker fabrikası açmak istediğini ama elinde tohum olmadığını ve üretim yapamadığını dile getirmiştir.⁶⁷

2.3. Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketinin Kurulması

Milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere yediden yetmiş, halkından devlet görevlilerine kadar herkes ülkeyi

⁶⁵ Polatoğlu, 2017, ss. 61-62.

⁶⁶ Haz.: Velidedeoğlu, T. V. (1979). *Türkiye Şeker Sanayi*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, s. 22.

⁶⁷ Polatoğlu, 2017, ss. 64-66.

kalkındırmak için seferber olmuştur. İlk iş olarak sanayi ve iktisadi açıdan gelişmenin önemli olduğunu herkes bilmekteydi. Bu amaç doğrultusunda İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. Bu kongrede şeker sanayi ile ilgili olarak önemli birkaç karar alınmıştır: “Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir; çok çalışır; vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar; milli üretimi temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır. (Madde 4)⁶⁸ ve ‘Memleketimizde pancar yetiştirilerek, şeker fabrikaları tesis ve ziraatta, münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın islah ve çoğaltılması. (Madde 16)’⁶⁹ bunlardan ikisidir.

Kongrede alınan bu kararlar başta Nuri Bey olmak üzere herkesi sevindirdi ve artık iyiden iyiye Nuri Bey bir şeker fabrikası kurma fikrini benimsedi. Ama bu fikir için Uşak halkının büyük desteğine ihtiyacı vardı. Bunun için Uşak kazası belediye reisliğine adaylığını koydu. Yöre içinde tanınan Nuri Bey çok zorlanmadan belediye reisliğine seçildi. Ancak aklında şeker fabrikası kurma fikri olan Nuri Bey belediye reisliğini Hacı Mustafa Bey’e devretmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında tanıştığı Mustafa Kemal Paşa ile şeker fabrikası açma hususunda görüşmek için Ankara’ya doğru yola çıktı.⁷⁰ Yapılan görüşmede Nuri Bey: “Paşam! Allah size uzun ömürler versin, başımızda daim etsin. Bizleri esaretten, ülkemizi düşman istilasından kurtardınız, bizlere hürriyetimizi kazandırdınız. Şimdi sıra, bizlere geldi. Müsaade eder, emir buyurursanız, ben de bir şeker fabrikası kurarak, ülkeme hizmet etmek istiyorum’ der. Mustafa Kemal Paşa ise: ‘Beybaba! Sen ne dediğinin farkında mısın? Ben, Avrupa ülkelerine savaş açtım. Ülkemizin şu durumuna bak, sen ise bana dünya iktisadiyatına cihat açıyorum diyorsun. Bu nasıl olacak söyle bakalım’ Dediği zaman Nuri Bey: ‘Paşam! Siz başımızda olduğunuz sürece, bizlerin başaramayacağı bir iş olamaz’ dedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa: ‘Ben bütçeyi nasıl yapacağım da ülkenin yaralarını saracağım diye düşünürken, sen bana, Paşam! Bütçeden bana para ver de fabrika kurayım diyorsun. Böyle bir şey olamaz. Ben sana, bütçeden tırtıllı kuruş bile vermem.’ Cevabını verince Nuri Bey: ‘Paşam! Ben sizden para istemeye gelmedim, sizden icazet almaya, desteğinizi almaya geldim. Sizin desteğiniz, benim arkamda olduğu sürece, benim için paradan daha değerlidir. Siz şirketin kurulması için gerekli emir ve müsaadeyi verin, ben zatîlilerinize ülkemizin ilk Türk şekerini, Uşak’tan getireyim’ yanıtını verince Mustafa Kemal Paşa: ‘Nuri Bey! Avrupa damping yaparak ucuz şeker verirse zarar etmez misiniz?’

⁶⁸ İnan, 1959, s. 19.

⁶⁹ İnan, 1959, s. 30.

⁷⁰ Polatoğlu, 2017, ss. 66-67.

sorusunu sorar. Nuri Bey ise: *‘Paşam! Amaç, ülkenin şeker döviz olarak az para harcamasıdır. Onlar ucuz şeker verirlerse bizde fabrikayı durdururuz, fiyatı artırırlarsa da kumanda biz de değil mi? Hemen fabrikayı çalıştırırız’* der. Bu azimli ve istekli davranışı Mustafa Kemal Paşa’nın hoşuna gider ve: *‘Peki Nuri Bey! Allah yardımcın olsun, bir sorun olursa gel yardımcı olalım. Korkma! Senin arkanda olacağım, işi fazla geciktirme’* Mustafa Kemal, desteğini esirgemez ve İsmet Paşa’ya: *‘Bu adamın elinden tutalım. Bu adamda, bir yaratma gücü var. Türkiye’imizde şeker sanayi kurulsun’’*⁷¹ der.

2.4. Fabrikanın Kuruluşu ve Geçirdiği Safhalar

I. Dünya Savaşı’yla birlikte pancar ziraatı ve şeker faaliyetleri sekteye uğramıştır. Savaştan yorgun, harap ve fakir çıkmış bir milletin kalkınması için sanayi faaliyetlerinin başlaması gerektiğine inanan Nuri Şeker, Uşak’ta şeker pancarı yetiştirdiğini tespit etmiş ve basit işlemlerle şeker şurubunu da elde etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte Nuri Şeker için engeller birer birer ortadan kalkmış ve 19 Nisan 1923’de Nuri Şeker elli arkadaşı ile birlikte 600.000 lira sermayeli “Uşak Terakki Ziraat Türk A.Ş” faaliyete geçirmiştir. Nuri Şeker’in bu azim ve isteğine rağmen 1925 yılında şirket için 310.046 lira sermaye toplanabilmiştir.⁷² Özel sektör ve muhtelif kişilerden 51.562 lira sermaye, Sanayi ve Maadin Bankasından 180.000 lira sermaye ve Skoda Şirketi’nden 250.000 liralık sermaye olarak, gelen sermayelerin taahhüdü altında sermayesini 791.608 liraya kadar çıkarmıştır. “Terakki Ziraat Türk A.Ş” heyeti daha sonra 30.04 1925 tarihinde şirket sermayesini 1.200.000 liraya çıkarmak için 11.11.1925 tarihinde hükümete resmi dilekçelerini göndermişlerdir.⁷³ Daha sonra Avrupalı şirketlerden teklif alınmış, en yüksek teklifi ise Çekoslovakya’dan Skoda adlı şirket vermiştir. 500 ton kapasiteli bir şeker fabrikası kurmak için 404.000 \$ bedelle 11.11.1925 tarihinde siparişe başlanmış olup, 06.12.1925 tarihinde uşağa 6km uzaklıkta olan, olan Nuri Şeker’in doğduğu Kalfa köyü civarında fabrikanın inşasına başlanmıştır. Büyük mali sıkıntılar içerisinde 10.12.1926 tarihinde Uşak Şeker Fabrikası kampanya dönemine başlamış ve 17.12.1926 tarihinde büyük bir coşku ile açılış merasimi yapılmıştır.⁷⁴

⁷¹ Akt.: Mehmet Karayaman, (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu.*, Nuri Şeker’in Torunu Mehmet Şeker İle Yapılan Röportaj Kaydından, (12.05.2008).

⁷² Polatoğlu, 2017, ss. 74-76.

⁷³ Veldet, 1958, ss. 76-77.

⁷⁴ Polatoğlu, 2017, ss. 86-87.

Nitekim Uşak Şeker Fabrikası tarımsal ve iktisadi sebepler yüzünden üst üste beş sene zarar ettiği için Sanayi ve Maadin Bankasının isim değiştirmesinden dolayı Devlet Sanayi Ofisine, ardından son olarak 11.07.1933 yılında Sümerbank'a devredilmiştir. O zaman ki hükümet pancar ziraatının önemini ve çiftçi ile halkın kalkınmasındaki önemi sebebiyle şeker sanayini teşvik eden bir kanun hazırlamıştır. Bu kanuna göre;

- 5 vilayette (Antalya, Mersin, İçel, Cebelibereket, Adana) geçerli olmak şartıyla 25 sene müddetle şeker fabrikalarına imtiyazlar verilecektir.
- Şeker fabrikaları, imtiyazlar devam ettiği müddetçe Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanacaktır.
- Üretilen pancar sekiz sene boyunca üretim resminden muaf tutulacaktır.
- Bir şehirde şeker fabrikası tesis ederek, faaliyete başladığı tarihten itibaren, çalışanlar on yıl müsaade ile araziye vergisinden muaf tutulacaktır.
- Fabrika ve sosyal tesislerin yapımı için devlet arazisinden birden beş hektara kadar olan alan karşılıksız olarak verilecektir.
- Şeker fabrikalarında çalışan memur, işçi ve hademe gibi personeli on sene müddetle kazanç vergisinden muaf tutulacaktır.
- Şeker fabrikası tesis edecek şirketlerin hisse senetleri damga resminden muaf tutulacaktır.
- Linyit, kireç taşı, maden kömürü için işlenen ocaklar vergiden muaf tutulmuş, hükümet bu madenleri kendi araçlarıyla ücretsiz taşımıştır.⁷⁵

Uşak'ta, bir fikirden proje evresine geçen şeker fabrikası kurulma fikri "Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi" ile birlikte hayata geçirilmeye başlanmıştır. 310.000 lira olan sermaye, daha sonra 600.000 liralık hisse senediyle birlikte 1.200.000 liraya kadar çıkmıştır. Bu paraya rağmen, hisse senetlerinin istenilen düzeyde satılamaması, yabancı şirketlere

⁷⁵ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., (2003). *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, ss. 26-27.

karşı sözleşmelerini eksiksiz uygulamak ve yapı işleri için harcanan parayı karşılamak konusunda mali yetersizlikler yaşanmıştır. 6 Kasım 1925’de ilk çivisi çakılan fabrika Ekim 1926’ya kadar açılmazsa, o dönemde üretilen pancarın çürüme tehlikesi vardı. 1925’de devletin Sanayi ve Maadin alanında ilerlemeleri ve gelişimi için açılan “Sanayi ve Maadin Bankası” fabrika inşasına %30 oranında maddi destek sağlamıştır.⁷⁶ *“Daha sonra bankanın açacağı kredilerle de, şirketi takviye ve fabrikanın ikmaline tevessül etmesi, zarureti hâsıl olmuş ve 16.03.1926 tarihinde aktolunan mukaveleye göre, her ay bankadan temin olunan 200-250 bin lira civarındaki avanslarla fabrikanın tesisi nihayet 12.10.1926 tarihinde ikmal olunabilmişse de, açılan artezyenlerden işletmeye yetecek derecede su temin edilemediğinden zaruri olarak fabrika, ancak 10.12.1926 tarihinde tecrübe kampanyasına başlayabilmiş ve açılış merasimi de 17.12.1926 tarihinde yapmıştır”*⁷⁷.

Fabrika kurulduğunda günlük kapasitesi (24 saat zarfında işlenen pancar miktarı) 500 ton idi. Çiftçilerin pancar tarımına yabancı olması, gerekli tarım aletlerinin elde edilememesinden dolayı fabrika 1931 yılına kadar pancar bulup işleyememiştir. Daha sonra alınan tedbirler ile birlikte çiftçinin pancar tarımını kavramasıyla Uşak Şeker Fabrikası günümüzde 1200 ton günlük kapasite ile çalışmaktadır. Uşak Şeker Fabrikası, Alpullu Şeker Fabrikası ile birlikte Türkiye Şeker Sanayi’nde başrolü oynamaktadır. Bu iki fabrikada tarım, muhasebe personeli ve şeker imalat elemanları daha sonra başta Eskişehir ve Turhal’da olmak üzere öğretmenlik görevini üstlenmişlerdir. Uşak’ta 1931 yılında fabrika bünyesinde bulunan ispirto fabrikası yedi senelik faaliyetinden sonra Eskişehir Şeker Fabrikası’na nakledilmiştir.⁷⁸

2.5. Uşak Kasabası Civarında Şeker Fabrikası ve Pancar Ziraatı Hakkında Rapor

Ülkemizin birçok yerinde şeker yerine incir, üzüm gibi birçok muhtelif meyveler üretilse de şeker tüketimi bir hayli fazlaydı. O yıllarda Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında senede kişi başı dört kiloya yakın şeker sarfiyatı olmaktadır. Şeker fabrikaları tesis etmek, pancar ziraatını teşvik etmek ve kendi şekerimizi üretmek, Cumhuriyet’in ilk yıllarında hem

⁷⁶ Veldet, 1958, s. 75.

⁷⁷ Veldet, 1958, s. 78.

⁷⁸ Polatoğlu, 2017, ss. 99-100.

tarımsal hem de iktisadi bağımsızlık açısından önem arz etmekteydi. O yıllarda ise Avrupa'da şeker pancarı tarımsal hasılatın %20'sine tekabül etmekteydi.⁷⁹

2.5.1. Arazi Meselesi

Fabrika Uşak bölgesinde kurulacağı için, bu bölge civarında pancar ziraatı yapılacak demektir. Pancar ekim alanları; İzmir hattından başlayıp, Uşak'ın Ulubey bölgesine kadar bir bölgede, Afyon taraflarından başlayıp Banaz ve Dumlupınar'a kadar bir bölgede ve Elmadağ ile Murat dağı eteklerinden başlayıp, Ahır dağı ve Burgaz dağının eteklerine kadar üç bölgede pancar ekim alanları oluşturulmuştur. Bu bölgelerde toprak farklılıklar göstermiştir. Bazı yerlerde kırmızımsı, bazı yerlerde sarımsı ve bazı yerlerde ise kırmızımsı ve sarımsı topraklar karışık şekilde bulunmaktaydı. Ama toprağın 50 cm altına kadar toprağın yapısında pancar ziraatına engel bir durumla karşılaşılmamıştır. Yeraltındaki su kaynakları ise bu tarım alanlarının çok yakınındadırlar. Su kaynaklarının yakın olması, toprağın en sıcak olduğu zamanda bile özelliğini kaybetmesine engel olmayacaktı. Nitekim ülkenin en iyi buğdayını çıkaran Uşak toprakları şeker pancarının da iyisini çıkaracağına başta ziraat mühendisleri olmak üzere herkes inanmıştır.⁸⁰

2.5.2. İklim Meselesi

Bir toprakta pancar yetiştiriliyorsa iklimsel olarak pancar; nemli ıslak bir iklim istemez, çok fazla rutubete ihtiyacı yoktur ve daima güneşli, sıcak bir yaz mevsimi ister. Ortalama denize 700-1000 metre aralığında yetiştirilmektedir. Yaz yağmurunu çok istemeyen şeker pancarı için Uşak yöresinin seçimi kolay olmuştur. Uşak'ta Mayıs ayından itibaren don ve kırağı olaylarının gözükmemesi, pancarın ekiminden hasatına kadar don yememesi anlamına geliyordu.⁸¹

2.5.3. Amele Meselesi, Makine ve Kuvvetli Çift Hayvanı Meselesi

Uşak, Afyon ve Konya civarlarında amele yevmiyesinin yüksek olması, buralardan amelelerin iş bulmak için İzmir, Aydın yörelerine gitmelerinden dolayı şeker pancarı tarımında insan gücünün önemini ortaya koymuştur. Toprağın, belirli bir derinliğe kadar işlenecek olması pancar ziraatının zirai makineler açısından ne kadar önemli olduğunu

⁷⁹ Veldet, 1958, s. 90.

⁸⁰ Veldet, 1958, ss. 91-92.

⁸¹ Veldet, 1958, s. 92.

açıklamaktadır. Pancar ekilen alanın düz olması ve arazide hendek bulunmaması traktörlerin ve motorlu pullukların toprağı işlemesini kolaylaştırmıştır. Pulluklar başta olmak üzere merdaneler, mibzerler, tırmıklar, çapa ve hasat makinelerinin temininde Ziraat Vekilliğı'nin büyük katkısı olmuştur.⁸²

2.5.4. Fen Adamları Meselesi

Şeker fabrikaları kurulduğu andan itibaren tarımda önemli bir yeri olan şeker pancarı için, tahsil yapmış ziraat mühendislerine ihtiyaç vardır. Sadece köylülere pancar tarımını öğretmek yeterli gelmeyecektir. Bu işin başlamasıyla birlikte Avrupa'dan mühendisler ve ustalar getirilmiştir. Bu süre zarfında ülkemizden de ziraat alanında yüksek tahsil yapmış öğrenciler eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş ve eğitim süreleri bittiğinde memlekete dönüp açılan şeker fabrikalarının ziraat kolları müdürlüklerinin başına getirilmişlerdir.⁸³

2.6. Fabrikanın Bina İnşaatı ve Monte İşi Nasıl Oldu

Fabrikanın teknik malzemeleri Skoda Şirketi tarafından bir sene içinde tamamlanıp Uşak'a getirilmişti. Gelen malzemelerin toplam ağırlığı 2800 ton civarındaydı. Gelen malzemelerin büyük çoğunluğu Skoda Şirketi tarafından gönderilen mühendis ve ustalar aracılığıyla monte edilmiştir. 1925'in kışında ilk temeli atılan fabrikada kış şartlarının zorluğundan dolayı inşaat bahar mevsimine kadar durdurulmuştu. Bahar mevsimiyle birlikte inşaat tekrar başlamıştır. İlk şeker ise Aralık 1925'de Cuma günü çıkarılmıştır. Türk işçiler ve mühendisler fabrikayı işletecek bilgi birikimine sahip olana kadar Avrupalı mühendis ve ustalar fabrikayı terk edemeyecekti. Günde 500 ton pancar işleme kapasitesiyle kurulan fabrika gelen yedek parçalarla birlikte kapasitesini 1000-1500 tona kadar çıkarmıştır. Uşak Şeker Fabrikası'nın mekanik aksamı o kadar gelişmişti ki Eskişehir Şeker Fabrikası'nın işlenmeyi bekleyen 40.000 ton pancarını Uşak Şeker Fabrikası işlemiştir.⁸⁴

2.7. Skoda Firması İle Yapılan Sözleşme

Skoda Firması ile "Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi" arasında 11 Ekim 1925 tarihinde sözleşme imzalanmıştır. Türkçe olarak hazırlanan sözleşmeyi, Skoda Firması adına Mösyö Toma Mağliç ile Mösyö Jozef Porkoni, "Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketi"

⁸² Veldet, 1958, s. 93.

⁸³ Veldet, 1958, s. 93.

⁸⁴ Veldet, 1957, s. 149.

adına da Mollazade Ömer Nuri Bey imzalamıştır⁸⁵. İmzalanan sözleşmeye göre; zarar görmemiş 500 ton pancarı işlemesi gerektiği, aynı zamanda pancardan kristal şeker üretilmesi de zorunlu tutulmuştur. Avrupa'dan gelen malzemeleri Nuri Bey karşılayacak ancak, fabrika planlanmasının Skoda firması tarafından yapılması ve firmanın bir yetkililiyi fabrikanın inşa süresi boyunca Türk çalışanları bilgilendirmesi için görevlendireceği firmanın Türkiye'ye göndereceği çalışanların her türlü ihtiyaçlarını şirketin karşılayacağı, fabrika inşaatının belirlenen sürelerde (Başlangıç Nisan 1925- Bitiş 1 Kasım 1926) tamamlanması gerektiğini, sürenin aşımı durumunda maddi ceza uygulanacağı (Her bir gün için 300-700 Dolar arası), fabrika açıldığında yapılacak ilk kampanya dönemi için firmanın, altı takyap ustası ve iki mühendis görevlendireceği, getirilen teknik ve inşaat malzemelerinin yurtdışından Türkiye'ye kadarki süreci firma tarafından, Türkiye sınırlarından Uşak'a kadarki süreci de şirket tarafından güvence altına alınıp imzalar atılmıştır.⁸⁶

2.8. Uşak Şeker Fabrikasının Kurulması İçin Hükümet Yetkilileri İle Yapılan Görüşmeler

Uşak'ta bir şeker fabrikası kurulması için yapılan saha araştırmalarından olumlu sonuçlar alınınca Nuri Şeker, 1923'de şirkette hissesi bulunan elli ortaktan yasa gereği on bin lira almıştır. Topladığı paralarla Ankara'ya giden Nuri Şeker, Ankara'da İcra Vekili Rauf Orbay ile görüşmüştür⁸⁷. Rauf Orbay Bey ve beraberindeki hükümet yetkilileri ile bir görüşme daha gerçekleştirmişti⁸⁸. Toplantı yapıldığı sırada Rauf Bey, Nuri Bey'e: *“Beybaba! Sen bu fabrikayı ne ile kuracaksın? Fabrika kurmak, senin zannettiğin gibi kolay bir şey değildir”* diyerek, fabrika kurup işletmenin, savaştan yeni çıkmış bir ülke için pek de kolay olmayacağını dile getirmiştir. Nuri Bey ise bu konuşmadan sonra ufak bir matematik hesabıyla yetkilileri ikna etmek istemiştir: *“Uşak, çevresi ile beraber 25.000 hanedir. Bunun 5.000'ini iskarta etsek bile, geriye 20.000 hane kalır. 20.000 haneden, her gün birer yumurta alsam, 20.000 yumurta eder. Yumurtanın tanesi 2,5 kuruş olduğuna göre, günde 50.000 kuruş yani 500 lira eder ki, bu da senede 182.500 lira gibi oldukça büyük bir meblağı bize temin edebilir”*. Bunun üzerine Rauf Bey, Nuri Bey'e *“köylü seninle hem fikir midir?”* dedi. Bunun üzerine Nuri Bey şirket taahhüdünü göstererek: *“İşte burada*

⁸⁵ Karayaman, 2010, s. 30.

⁸⁶ Karayaman, 2010, ss. 20-31.

⁸⁷ Veldet, 1958, s. 139.

⁸⁸ Veldet, 1958, s. 140.

görüldüğü üzere şehirli, köylü bütün Uşaklı vatandaşlar, benimle beraberdir” yanıtını vermiştir⁸⁹. Daha sonra bir diğer hükümet yetkilisi Mehmet Sabri Bey, Nuri Bey’e: “Kaç yüz bin dönüm tarlan var da, bu fabrikanın pancar gereksinimini sağlayacaksın” demiştir. Nuri Bey ise: “Hammaddesi toprağa dayanan herhangi bir fabrikanın kurulması için zannettiğiniz gibi büyük arazi parçasına ihtiyaç yoktur. Eğer böyle bir şeye ihtiyaç olsaydı. Fransa’dan memleketimize gelip, tütün inhisarını alan Fransız şirketinin, tütün yetiştirecek binlerce dönüm arazisinin olması lazım gelirdi. Hâlbuki ben Türküm! Bastığım toprak, bu güzel yurt benimdir. Bu aziz vatanın her karış toprağı benim tarlam, benim arazimdir. Hatta icap ederse, yalnız Uşak değil, bütün Türk köylüsü de benimle beraber olabilir”⁹⁰ yanıtını vermiştir. Mehmet Sabri Bey ise diğer sorusunda: “Ayrıca sen hiç pancar yetiştirdin mi? Bir dönüm yerden ne kadar pancar çıkar?” demiştir. Nuri Bey cevaben: “Pancar yetiştirme hususuna gelince, bir dönümden 7-8 ton pancar alınabilir” demiştir. Bu cevabı duyan Mehmet Sabri Bey bu rakamın normalden çok fazla olduğunu belirtip, Avrupa’da bile dönüm başına ortalama 3 ton pancar alındığını söylemiştir.⁹¹ Nuri Bey cevap olarak: “Deneyimlerim bana 1 metre kare yerde an az altı ton pancar yetiştirdiğini gösterdi. 1 dekar, 1.000 metre kare olduğuna göre, bu tarladan 6.000 kilogram pancar, yani altı çarpı yediden 42.000 kilogram pancar alınacak demektir” demiştir. Nuri Bey’in yaptığı bu hesap üzerine zamanın İktisat Vekili Mahmut Esat Bey: “Görüyorsunuz ki, beybaba bu işleri tamamen anlamış bulunuyor. Rakamı kendisine biz verdiğimiz halde, hesaplarını kâğıtsız kalemsiz, zihninden ne kadar güzel yaptı. Nuri Bey işi esaslı ve ciddi bir şekilde ele almış, ona yardım etmekten içtinap etmemeliyiz” diyerek Uşak’ta bir şeker fabrikası kurulabileceğini ve bu işin altından da Nuri Bey’in kalkacağına inanmışlardır⁹².

Yapılan bu görüşmelerden sonra 21 Nisan 1924 tarihinde TBMM tarafından Umur-ı İktisadiye Vekili adına Mehmet Zihni ve Ticaret Umumi Vekili Cemal Hüsni’nün imzalarıyla Uşak’ta bir şeker fabrikası kurulmasına karar verilmiştir⁹³. Yapılan bu temaslardan sonra Nuri Bey, 1925 yılı bütçesinden kendine üç yüz bin lira almayı başarmıştır. Ancak o yıllarda savunma vekili görevinde bulunan Recep Peker, askeri

⁸⁹ Ötüken, 1955, ss. 45-46.

⁹⁰ Tümer, H. ve Uşak Şeker Fabrikası Türkiye Şeker Sanayinin Öncüsü Molla Ömer Oğlu Nuri Şeker., Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Editörler), Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi. No: 221, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s. 69.

⁹¹ Polatoğlu, 2017, s.73.

⁹² Taygun, 1993, ss. 87-88.

⁹³ Veldet, 1958, ss.142-143.

harcamaları gerekçe göstererek Nuri Bey'e ayrılan parayı kendisi almıştır⁹⁴. Nuri Bey'in hükümet yetkilileri ile fabrikaya kaynak yaratmak hususundaki görüşmelerini torunu Mehmet Şeker şöyle anlatmıştır: *“Bütçeden ayrılan paranın verilmemesi sonucu inşaatların devamında sıkıntı çekilmiş ve dedem Nuri Şeker, acil ve kalıcı çözümlerin üretilmesi için çalışmalar yapmıştır. Ankara'ya gidişlerinde her zaman uğrayıp sohbet ettiği Abdülhalik Renda, kendisine çok yardımcı olmuş, bu sıkıntısından da dedemi o kurtarmıştır. Abdülhalik Renda, Nuri Bey ben sana bir ipucu vereyim, gerisi senin becerine kalmış der. İzmir'deki Emval-i Metrukede (terkedilmiş mallar) altı yüz bin liramız var. Yasa gereği bunu bütçeye ilhak edemiyorlar, sen paşayı ikna edersen bunu sana verebilirler, diyor. Dedem bu bilgi ile Atatürk'e durumu arz ediyor. Bunun üzerine Atatürk, Nuri Bey sen beni diktatör mü sandın? Bu iş meclisin işi, meclis kabul ederse mesele yok diyor. Dedem de, paşam siz konuyu gündeme aldırın kulisini ben yaparım diye cevap veriyor. Böylece dedem konunun meclis gündemine alınmasını sağlıyor. Dedem daha sonra büyük illerin milletvekilleri ve grup başkanvekilleri ile görüşüyor. Ben Kütahya milletvekillerini temsil ediyorum. Sizin illerinizdeki yatırımlara biz parmak kaldırarak evet diyelim, sizlerde Kütahya'da şeker fabrikası kurulması için İzmir Emval-i Metrukedeki paranın ödünç kullanılmasına el kaldırmayın, diyerek hızla kulisini tamamlıyor. Konu, mecliste görüşülürken Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Çanakkale, Konya gibi mebus sayısı çok olan illerin isteklerini destekleyen yalnız Kütahya mebusları oluyor, ancak Kütahya'nın şeker fabrikası konusunda İzmir Emval-i Metrukedeki paranın ödünç verilmesi oybirliği ile kabul ediliyor. Ama gelin görün ki, meclis tutanaklarına Kütahya milletvekili olan Recep Peker, altı yüz bin liranın Uşak Şeker Fabrikası inşasında kullanılması ifadesi yerine, şeker fabrikası kurulması için kullanılması şeklinde meclis tutanaklarına geçirdiği için, parayı Uşak'a değil de kendi kurucusu olduğu Alpulu Şeker Fabrikası'na veriyor. Böylece dedemin gayretleri bir kez daha heba oluyor, ama bu olay azmini kırmıyor daha da kamçılıyor.”*⁹⁵

2.9. Uşak Şeker Fabrikasının Hizmete Girmesi

Hükümet yetkilileri ile yapılan görüşmeler, Skoda firması ile fabrikanın inşası için yapılan anlaşmalar sonunda fabrika kurulmuş ve resmi bir açılış yapılması için tüm hazırlıklar tamamlanmıştır. Nuri Bey: *“Bu fabrika sadece Uşak ve Uşaklı için değil, aynı zamanda bütün Türk milletinin dünya karşısında, haklı olarak övünebileceği bir eserdir”*

⁹⁴ Mazanoğlu, M. (1967). *Özel Teşebbüs Örneği Nuri Şeker Destanı*. Uşak: Saraçoğlu Matbaası, s. 28.

⁹⁵ Akt.: Mehmet Karayaman, (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu.*, Nuri Şeker'in Torunu Mehmet Şeker İle Yapılan Röportaj Kaydından, (12.05.2008).

sözleriyle, açılış törenine ne kadar önem verdiğini göstermektedir⁹⁶. Şekil 2.2. de Uşak Şeker Fabrikası inşaatında çalışmış Alman, Macar ve Türk işçiler yer almaktadır.

Şekil 2. 2 Uşak Şeker Fabrikası'nın açılışı

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Fabrika açılışının 17 Aralık 1926'da yapıldığı gün Cumhuriyet gazetesinde fabrika açılışı ve fabrika ile ilgili bilgilerden şöyle bahsedilmiştir: “Ayın on yedinci günü fabrikanın küşad merasimi icra edilecektir. Ancak küşad merasimi bu ayın on yedinci günü icra edilecektir. Ancak küşad merasiminde İsmet Paşa hazretleri de hazır bulunmak istediğinden yevm-i küşad için kendilerinin muvafakati alınacaktır. Fabrika önümüzdeki cumartesi günü şeker istihsalatı tecrübelerine başlayacaktır. Fabrikanın kabiliyeti senede elli bin ton pancar işleyecek derecededir. Mühassıslar İzmir'den Afyon'a kadar olan bütün sahada pancar ziraatı yapıldığı takdirde on bin tona karib şeker istihsalatı yapabileceğimizi söylemektedirler. Fabrikanın bütün nevakısı ikmal edilmiş ve su meselesi de hal olunmuştur. Resm-i küşatta heyet-i vekili erkânıyla Muvazene-i Maliye, Ticaret, Ziraat Encümenleri azası ve matbuat mensupları ile Alpullu Şeker Fabrikası heyet-i İdare bulunacaktır. Civarda yetiştirilen pancarlar şeker imaline fevkalade yarayışlıdır. Fabrika müdüriyetine askeri fabrikalar Sabık ser kimyageri Azmi Bey tayin olunmuştur. Uşak Terakk-i Ziraat Türk Anonim Şirketi, Uşak havalisinden Dumlupınar'a kadar olan sahada şimendifer güzergâhında ziraat yapmaya başlamıştır. Küşad merasimine iştirak edecekler için İzmir, Ankara ve İstanbul'dan olmak üzere üç mahalden tren tedarik edilecektir”⁹⁷. 1926 Kasım

⁹⁶ Ötüken, 1955, s. 70.

⁹⁷ Cumhuriyet, 7 Kânunuevvel (Aralık) 1926

ayında fabrika açılışı için, fabrikanın inşasını yapan Skoda şirketinin yöneticileri Uşak'a gelmişlerdir⁹⁸.

Şirket yöneticileri dışında başta Mustafa Kemal Atatürk, İsmet Paşa, Fevzi Paşa olmak üzere Ankara'dan elliye yakın İstanbul'dan ise kırka yakın davetliler için, İstanbul, Ankara ve İzmir'den tren tahsis edilmiştir.⁹⁹ Açılışa İstanbul'dan katılacak davetliler trenle yolculuk ederken Mekeçe İstasyonu'na geldiklerinde, Karasu Köprüsü'nde tadilat olduğunu öğrenmişler ve istenilen sürede Uşak'a ulaşamayacaklarını anlayınca kırka yakın davetli İstanbul'a geri dönmüş ve İstanbul'dan açılışa katılan kimse olmamıştır¹⁰⁰. Açılış merasimi için yurdun her bir yanından gelen konukları karşılamak için Uşak'tan bir heyet hazır bulunup, Afyon istasyonundan saat üçü kırk beş gece konuklar trenden inmiştir¹⁰¹. İzmir Valisi Kazım Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi Sadrettin Bey, Ticaret müdürü Ziya, Sanayi ve Mesai Müdürü, İş ve İtibarı-ı Milli Bankalarıyla, Deutsche Oryant Bank müdürleri, Uşak kaymakamı, basın temsilcileri ve binlerce insan hazır bulunmuştur. Açılıшта bir bando takımı hazır bulunmuş ve açılıшта Mustafa Kemal Paşa'nın bir büstü de koyulmuştur¹⁰². Yapılan konuşmaların ardından Ticaret Vekili Rahmi Bey açılış merasimini gerçekleştirmiş ve kurdeleyi altın makasla kesmiştir. Uşak'ta bulunan kız mektebinde, öğrenci olan küçük bir kız çocuğu bir buket çiçek takdim etmiş ve üzerinde küçük bir not olan kâğıt vermiş ve su sözlere yer vermiştir: *“Türk kadını sanatkâr yurdunda mesai ocaklarının azlığından, çok defalar erkeklerinin maişet buhranına uğramış olduğu aile yuvalarında rahneler görmüştür. Bugün resm-i küşadı icra buyrulan fabrikamız, çalışkan halkın aile yuvalarına refah ve saadet verecektir. Uşak Kız Mektebi heyet-i talimiyeye talebesi mübecel hükümet-i cumhuriyete bu vesile ile de arz-ı şükran ve minnet eyler”*¹⁰³. Fabrika açılışında İş Bankası Müdürü, Kazım Paşa ve Nuri Bey arasında geçen konuşmayı fabrika müdürü Mehmet Aydemir şöyle anlatmıştır: *“1926'da Uşak Şeker Fabrikasının açılışı, kalabalık davetliler huzurunda icra edilmektedir. Davetliler arasında İzmir İş Bankası Müdürü İle Kazım Paşa2da bulunmaktadır. İş Bankası müdürü, Nuri Şeker'in kravat takmasını rica ediyor. Muhterem Nuri Şeker meydandan birkaç köylüyü getirip onların gömleklerini ve pantolonlarını göstererek; şu pejmürdeliğe bakın, onlar ne zaman*

⁹⁸Vakit, 1 Teşrinisani (Kasım) 1926

⁹⁹Cumhuriyet, 3 Kânunuevvel (Aralık) 1926

¹⁰⁰Anadolu, 18 Kânunuevvel (Aralık) 1926; Cumhuriyet, 18 Kânunuevvel (Aralık) 1926

¹⁰¹Vakit, 19 Kânunuevvel (Aralık) 1926.

¹⁰²Cumhuriyet, Kânunuevvel (Aralık) 1926

¹⁰³Cumhuriyet, Kânunuevvel (Aralık) 1926

benim giyindiğim hale gelirse ben de o zaman kravat takarım, hatta firak ta giyerim diyor. Bu sahne Kazım Paşa'nın gözlerini yaşartıyor ve Nuri Şeker'in koluna girerek, sen hepimizden daha vatan pervermişsin diye teselli ediyor”¹⁰⁴.

2.10. İlk Türk Şekerinin Mustafa Kemal Atatürk'e Takdimi

Hayatının büyük bir bölümünü bir şeker fabrikası kurma amacıyla geçiren Nuri Bey, en sonunda hayaline ulaşmış ve üretilen ilk şekeri Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etmek için, sunacağı ilk Türk şekerini Eskişehir Kız Lisesi'nde yapılan beşer kiloluk saf ipekten keselere koydurup Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Paşa'yla görüşmek için Kütahya mebusları aracılığıyla randevu alınmıştır. Nuri Bey köyde doğup büyüdüğü için kravat takmak gibi bir huyu yoktu. Mustafa Kemal Paşa da kravatsız konuk kabul etmediği için belli bir süre kravat temin edilmek için beklenilmiştir. Bu sırada Nuri Bey Mustafa Kemal Paşa'nın camın önünde, ayakta sigara içtiğini görüyor¹⁰⁵. Nuri Bey: “*Paşam kusura bakmayın, sizi intizarda bıraktık. Malum köylülük hali saatim durmuş*” diyor. Atatürk: “*Yok yok Nuri Bey mühim değil, buyur*” diyerek dedemi kabul ediyor. Dedem, büyük bir itina ile hazırlanan ipek kesenin kurdelesini çözüyor ve kar beyazı ilk Türk şekerini avuçlayarak: “*Paşam buyurun ilk Türk şekeri*” diye takdim ediyor. Atatürk büyük bir mutluluk ve heyecanla kesenin yanına geliyor. Kesedeki ilk Türk şekerini avuçtan avuca aktararak: “*Nuri Bey, demek bu Türk şekeri ha*” diyerek bir avucundan diğer avucuna birkaç kez aktarıyor. Dedem de: “*Paşam müsaade ederseniz tadayım da acımı tatlımı size söyleyeyim diyor*” o zaman Atatürk: “*estağfurullah Nuri Bey*” deyip avucundaki şekeri ağzına atıyor. Arkasından da: “*Seni kutluyorum. O kadar büyük bir iş başardın ki doğrusu ben pek ümitli değildim. Ama senin azmin karşısında bu işin olacağına da inanıyordum*” diyerek sohbe başlıyor. 15 dakika diye alınan randevu bir saati geçiyor.¹⁰⁶

2.11. Uşak Şeker Fabrikasının Gelişimi ve Karşılaştığı Sorunlar

Uşak Şeker Fabrikası'nın kurulma aşamasından, kurulduğu güne kadar ve de kurulduktan sonraki yıllarda ki en büyük sorunu sermaye olmuştur. İlk olarak kuruluş safhasında İktisat Vekilliği fabrikaya 50.000 lira vermiş, Sanayi ve Maadin Bankası da

¹⁰⁴ Ötüken, 1955, s. 31.

¹⁰⁵ Akt.: Mehmet Karayaman, (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu.*, Nuri Şeker'in Torunu Mehmet Şeker İle Yapılan Röportaj Kaydından, (12.05.2008).

¹⁰⁶ Akt.: Mehmet Karayaman, (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu.*, Nuri Şeker'in Torunu Mehmet Şeker İle Yapılan Röportaj Kaydından, (12.05.2008).

sermayeye yüzde 30 destek olmuştur. Fabrika ile banka arasında yapılan anlaşmayla bankadan fabrikaya ayda bir 200.000 ile 250.000 lira arasında nakit avanslar verilmiştir.¹⁰⁷ Şeker fabrikalarının karşılaşılabileceği sorunlar için fabrikaların kuruluşundan önce “Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun” hazırlanmıştır. Fakat hazırlanan bu kanunla bile sorunlar önceden tespit edilememiştir. Sonuç olarak da sermaye ve zirai açıdan farklı olumsuzluklarla karşılaşılmıştır. İlk olarak fabrikanın açılışından iki yıl kadar önce kurulan “Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi”nin faaliyetleri çok ağır bir şekilde yürümüştür. Şirketin bu denli yavaş çalışması mali sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Kurtuluş Savaşı’ndan maddi ve manevi açıdan yorgun çıkan esnafı, tüccarı, çiftçisi o yıllardaki imkânlarla, bu kadar büyük bir tesisle maddi açıdan başa çıkması kolay olmamıştır. İki yılı aşkın süre zarfında her biri ikişer lira olan hisse senetlerinden elde edilen 600.000 liralık sermaye ile fabrikayı döndürmek hiç kolay olmamıştır.¹⁰⁸ Yapımı planlanan fabrikanın hammaddesi şeker pancarı idi. Ancak o dönemlerde bu tarım ürününü ülkede bilen çiftçimiz yoktu. Şeker pancarının yetiştirilmesi için öncelikle teknolojik tarım araçlarına ve şeker pancarı hakkında bilgisi yüksek zirai çalışanlara ihtiyaç vardı.¹⁰⁹ Pancar tarımıyla uğraşan çiftçilere yeteri kadar destek sağlanamadı ve çiftçiler bu tarım hakkında bilgilendirilmedi. Sonuç olarak fabrika ilk üç yıl istediği verimi alamadı. Tarımsal ilaçlama konusundaki bilgisizlikten dolayı ilaçlanmayan pancarlara kelebeklerden dolayı kurtlar musallat oldu ve o sene şeker üretimi yüzde 10 düzeyinde kaldı.¹¹⁰ Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi’nin ekilecek pancarı çiftçiye yeteri kadar tanıtmaması, bu iş için bir mühendisi görevlendirmemesi, şirketin daha çok fabrikanın inşasına yönelmesi, çiftçiye gereken tarım aletlerini temin etmekte yaşadığı sıkıntı, tarım aletlerinin kullanımı ve tamirinde çiftçilerin bilgisizliği ve üreticilere verilmesi gereken kredilerde yaşanan aksaklıklar şirketin aşamadığı sorunların başında geliyordu.¹¹¹ Fabrikada işlenen pancarlar genellikle civar il ve ilçelerden gelmekteydi. Bunlar; Banaz, Dumlupınar, Afyon, Çay, Alaşehir, Ilgın, Kütahya gibi muhitlerdi.¹¹² Aslında fabrikaya çok geniş bir alandan pancar gelmesine rağmen 1931 yılına kadar istenilen düzeyde pancar işlenemedi.¹¹³ Böyle bir

¹⁰⁷ Veldet, 1958, s. 78.

¹⁰⁸ Veldet, 1958, s. 77.

¹⁰⁹ Taygun, 1993, s. 13.

¹¹⁰ Ötügen, 1955, s. 87.

¹¹¹ Türk, İ. (1957). Türkiye’de Şeker Sanayi ve Pancar Ziraatı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 4, ss. 20-52.

¹¹² Tutsak, S. (1998). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Uşak (1923-1933), *Uşak: Uşak Belediyesi Kültür Yayınları*, Sayı 2, ss. 140-152.

¹¹³ Haz.: Vilayet Yetkilileri Komisyonu (1967). *Uşak İl Yıllığı*. Uşak: Sulhi Garon Matbaası, s. 208.

sorunla karşılaşılacağını İzmir Ticaret Odası şu sözlerle ortaya koymuştur: “*Yegâne düşüneceğimiz konu, fabrikalara lazım olan pancarın temin edilebilmesidir. Bulgaristan’da pancar ziraatı mecburi tutulduğu halde, muvaffakiyet yoktur*”. Nuri Bey ise cevap olarak: “*Efendim! Bizim teşkilat, ne Avrupa ne de Amerikan teşkilatlarına benzer. Fabrika bizim değil, pancarı yetiştirecek köylülerimizindir. İşe başladık ve bila şüphe zafer daima bizimle olacaktır*” demiştir. Nuri Bey’in bu sözlerine rağmen, şeker pancarı istenilen düzeyde temin edilememiştir.¹¹⁴ Yaşanılan sıkıntılar sadece teknik sorunlardan kaynaklanmıyor, kasabalı arasında bir takım dedikodular da çıkıyor: “*Nuri Bey, hükümete müracaat ederek, pancar ekilen tarlalardan on sene müddetle arazi vergisi alınmaması hususunda on üç maddelik bir kanun istihsal etmeğe muvaffak olmuştur. Bu suretle, on sene müddetle arazi vergisinden muaf tutulan pancar tarlaları elinizden alınacak ve Uşak Şeker Fabrikasının mülkiyetine kaydedilecektir. Onun için sakın pancar ekmeyiniz*”¹¹⁵ ve “*Uşak Merkezi ve Banaz kazası pancar ekmeyecek, Alaşehir ve yöresine uzanılacak, fabrika bir yıl tatile bile girecektir*”. “*Nuri Bey tarlalarınızı elinizden alacak ve fabrikaya mal edecek, siz de pamuk çapasına gideceksiniz!*”¹¹⁶. Bu dedikodular çiftçiyi tedirgin etmiş, bu durumun olumsuz sonuçlanacağını düşünen Nuri Şeker, tek tek köyleri dolaşmış ve çiftçiye, yayılan bu haberlerin asılsız olduğunu anlatmıştır. Nuri Bey’in yaptığı bu görüşmeler istenilen düzeyde netice vermemiş, fabrika sadece sekiz dokuz bin civarında pancar işleyebilmiş ve işlenen pancardan 1.300 tonun altında şeker üretilebilmiştir.¹¹⁷ Yaşanan bu sıkıntılar pancar fiyatlarına da yansımış, Uşak’ta kilosu 1,95 kuruşa satılan pancar, diğer yerlerde 2 kuruşa kadar çıkmıştır. Pancarın taşınması, tahliyesi gibi unsurlar da eklenince fiyatların yükselmesi kaçınılmaz olmuştur.¹¹⁸ Pancarın fiyatının artmasındaki bir başka sebep ise kömür tüketimi, işçi, faizler ve amortisman ücretleri olmuştur.¹¹⁹ Bu olumsuzlukların dışında en büyük sorun ise su meselesi olmuştur. Fabrika, ihtiyacı olan suyu istediği kadar temin edemiyordu. Nuri Bey bu konu hakkında şu sözleri söylemiştir: “*Skoda’nın adamları suyun lüzumundan bahsettiler. Bunun saniyede bilmem kaç litre olduğunu ifade ettiler. Ben bu*

¹¹⁴ Tutsak, 1998, s. 138.

¹¹⁵ Ötüken, 1955, s. 84.

¹¹⁶ Ötüken, 1955, s. 65.

¹¹⁷ Taygun, 1993, s. 94.

¹¹⁸ Tutsak, 1998, ss. 150-151.

¹¹⁹ Veldet, 1958, ss. 106-107.

miktari, bir çeşme kadar zannettim ve siz fabrikayı kurun, suyu kolay dedim. Meğer onlar, Gediz veya Menderes gibi bir ırmak isterlermiş”¹²⁰

İlerleyen zamanlarda daha büyük sorunlara yol açacak su meselesi için ilk olarak artezyen yöntemi denenmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası aracılığıyla alanında uzman kişiler getirildi. Çalışmalara başlayan ekip yaklaşık 230 metre derinliğine kadar inmişse de istenilen miktarda su bulunamamıştır. Eğer deniz seviyesine kadar inebilirsek, o zaman istediğimiz miktarda su bulabiliriz demelerine rağmen, banka bu masrafı karşılamayacağı için çalışmalar yarıda kalmıştır.¹²¹ Artezyen konusunda bir sonuca ulaşamayınca bu sefer su temini ederek depolama yoluna gidilmiş ve bu uygulama da başarısız olmuştur. 1927-1928 yıllarında drenaj sistemi ile su getirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde tren istasyonunun her iki yönünden drenaj yöntemi uygulamaya konulmuş ve bu sistem için 350.000 lira harcanmıştır. Bu sisteme ise “Nuri Bey Drenajı” ve “Remzi Bey Drenajı” isimleri verilerek kuyular yapılmış ve fabrikanın su sorunu kesin olmamakla birlikte çözüme kavuşturulmuştur.¹²² Fabrikanın su sorununu kesin bir şekilde çözecek proje ise Çokrağan suyunun fabrikaya ulaştırılmasıydı, fakat teknik ve mali yetersizlikler bu projenin gerçekleşmesine engel olmuştur. Bu projenin gerçekleşebilmesi için daha sonraki yıllarda birçok girişim olsa da hepsi sonuçsuz kalmıştır. Çokrağan suyu fabrikaya ulaşmış olsaydı, fabrikanın elektrik ve su sorunu hallolmuş olacaktı.¹²³ Fakat Murat Dağı’nın eteklerinden doğan Çokrağan suyunu Uşak’a getirmenin, Murat Dağı’nın engebeli ve yüksek olmasından kaynaklı zor olacağı düşünülerek bu fikirden vazgeçilmiştir.

Su sorunu için Nuri Bey şu sözleri söylemiştir: “*Çokrağan suyunu getiremedim. Eğer getirebilseydim, hayır dua içinde, gözüm arkada kalmadan Allah’ın rahmetine kavuşacaktım... Getiremedim Çokrağan suyunu...*”¹²⁴

Fabrika kurulduğunda Nuri Şeker, borçlarının bir kısmını ödeyebilmek için kredilenmiştir. Bu borçların ödeme zamanı geldiğinde, borçlarını ödeyebilecek kara geçememiş ve ödeme günleri mühim bir sorun oluşturmaya başlamıştır. Alınan kredilerin faizinin yüksek olması, Skoda şirketine ödenen paralar, işletmenin kazandığı paranın

¹²⁰ Taygun, 1993, ss. 92-93.

¹²¹ Veldet, 1958, ss. 65-69.

¹²² Erekdiren, C. (1958). Şeker Pancarı Ziraatı ve Şeker Sanayine Ait Bazı Hatıralar., T. Veldet. (Editör), 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi (171-185). Ankara: Doğu Matbaası.

¹²³ Tutsak, 1998, s. 139.

¹²⁴ Tarus, 1957, s. 120.

çoğunun faiz ödemelerine ve fabrika giderlerine gitmesine sebep olmuştur.¹²⁵ Fabrikanın zarar etmesindeki bir diğer önemli husus ise amortisman fiyatları olmuştur. Fabrika, senelik kârından 1926 yılında 13.000 lira, 1927 yılında 71.000 lira, 1928 yılında 81.000 lira, 1929 yılında 18.000 lira ve 1930 yılında 88.000 lira amortisman için bütçe ayırmak zorunda kalmıştır.¹²⁶ Sanayi ve Maadin Bankası'nın fabrikadan alacağı borcu 1926 sonunda 895.000 liraya kadar çıkmıştır. Ve bu borcun içinde fabrikaya ortak olduğu sermaye dâhil değildir. Borcu ödeyemeyen fabrika işletmesi çözümü bankanın fabrika üzerindeki hissesini artırmakta bulmuştur. Öyle ki 1931 yılının sonuna geldiğimizde bankanın fabrika üzerindeki hisselerinin maddi karşılığı 3.338.442,33 lirayı bulmuştur.¹²⁷ Fabrika bu yıllar içinde üst üste kampanya dönemlerinde zarar etmesinden dolayı 6 Ağustos 1931'de üretim durdurulmuş ve fabrika malzemeleriyle birlikte, borçlarından dolayı Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiştir. Bu konu hakkında fabrika müdürü şu bilgileri vermiştir: “*Evet, fabrika kurulmuştur. Şeker de çıkmıştır; hatta ilk şekeri Ankara'ya Nuri Şeker ile Uşak Mebusumuz Sayın Hakkı Gedik beraberce götürmüşler, Atatürk'e ve İnönü'ye takdim etmişlerdir. Fakat taksit zamanları şirketin en büyük derdi olmuştur. Çünkü ikinci taksiti karşılayacak bir şeker henüz elde edilmemiştir. Zira o sene işlenen pancar 1.231 ton ve elde edilen şeker ise 113,5 tondur. Bu şartlar içinde ödeme kolay olmamıştır.*

O zamanlar İş Bankası'nın Umum Müdürü olan Sayın Celal Bayar, İstanbul'da geçirdiği bir ameliyattan dolayı hastanede nekahet devrini geçirmektedir. Nuri Şeker, doğru hastaneye gidiyor ve derdini anlatıyor. Celal Bayar, o günkü yetkisi ile İstanbul İş Bankası Müdürünü çağırarak ve hem de Nuri Şeker'in Şahsına olmak üzere 20.000 doların kredi olarak açılmasını ve Skoda'ya havalesini emir buyuruyor.

1929 ile 1934 yılları arasında her ne kadar pancar ve şeker sürekli olarak üretiliyorsa da günde 11 tondan fazla şeker elde edilemiyor. Şeker sanayinin müstakil olarak ele alınmasının memlekete faydalı olacağını savunmak isteyen Celal Bayar, kabinede hemen hemen yalnız kalıyor. Bunun nedenini kendilerinden rica ettiğimde; Bende aynı merak içindeyim. Kabine reisine ve kabine arkadaşlarıma (fena bir iş yapıyorsam, fenalık sebeplerini, iyi bir iş yapıyorsam niçin muhalif olduklarını sordum) maalesef zihniyet şu

¹²⁵ Avcı, S. (1991). *Türkiye'de Şeker Sanayi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 293.

¹²⁶ Tutsak, 1998, s. 133.

¹²⁷ Veldet, 1958, s. 79.

imiş; Eğer şeker fabrikaları kurarsak, dışardan ithal ettiğimiz şeker azalacak. Bunun sonucu gümrük gelirimiz çok düşük olacak yanıtını aldım”¹²⁸

2.11.1. Pancar Ekiminde Yaşanan Sıkıntılar

Nuri Bey’in katkılarıyla II. Meşrutiyet Dönemi’nde Almanya’dan getirilen şeker pancarı tohumları, Anadolu’da farklı bölgelerde ekilmiş ve üretim artırılmaya çalışılmıştır. Ancak Uşak’ta ziraat mühendislerinin olmayışı, ilerleyen zamanda ekimin devamlılığı açısından olumsuz etkiler göstermiştir.¹²⁹ Fabrikanın denizden yüksekliği 910 metreye yakındır. Ovanın içinde kurulan Uşak şehrinde topraklar verimli, pancar tarımı için gerekli olan yağış miktarını alan bir bölgedeydi. Bu özelliklerinden dolayı, diğer pancar yetiştirilen bölgelere göre Uşak’ta şeker oranı en yüksek olan pancarlar yetiştirilmekteydi.¹³⁰

Şeker pancarının yetiştirme süreci yaklaşık iki senedir. İlk yılda şeker pancarı kökünü geliştirirken, ikinci yılında sökülmeden toprakta bırakılırsa tohumlarını oluşturarak oluşumunu tamamlamaktadır. Diğer bitkilere göre birim alanda yüksek verim elde edilmektedir. Yaz mevsiminin bitkisi olmasından dolayı ilkbahar ve yaz ayları iklim özellikleri, verim ve kalitesinde önemli bir etkendir.¹³¹ Sıcaklık koşullarının uygun olması halinde sulama yaparak, kurak ve yarı kurak bölgelerde yetiştirilmektedir. Yetiştirme süresi ortalama 150-180 gün arasında değişmektedir.¹³² Türkiye’de şeker pancarı tarımını etkileyen faktörler arasında; topografik özellikler, iklim, toprak ve alternatif ürünler yer almaktadır. Şeker pancarı tarımı, sıcaklık ve yağışın uygun olduğu 600-1000 m yükselti arasında yoğunlaşmaktadır.¹³³ Türkiye’de şeker pancarı tarımının sorunlarından bir tanesi düzensiz yağış rejimiyle ortaya çıkan su sorunudur. Bu yüzden şeker pancarı tarımının su ihtiyacından dolayı yaz aylarında sulama yapılmaktadır.¹³⁴

Şeker pancarı, iklimin uygun olduğu özellikle de yağışın yeterli olduğu bölgelerde ve düzenli sulama yapılan bölgelerde yüksek miktarda şeker üretilmektedir. Şeker pancarından 1 kg kuru madde elde edilmesi için yaklaşık 500 mm yağış almasıyla birlikte şeker

¹²⁸Taygun, 1991, s. 94.

¹²⁹ Avcı, 1991, s. 20.

¹³⁰ Süreyya, Ş. (1933). Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz. *Kadro Dergisi*, Sayı 21, ss. 13-15.

¹³¹ Güray, A. R., (1972). *Türkiye’de Şeker Pancarının Vejetasyon Seyri Özellikleri ile İklim ve Kampanya İlişkileri*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, No: 175, ss. 22-47.

¹³² Doğanay, H. (2007). *Ziraat Coğrafyası ve Ekonomik Coğrafya*. Erzurum: Aktif Yayınevi, ss. 150-151.

¹³³ Özçağlar, A. (1992). Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim Alanlarının Coğrafi Dağılışı. *Türkiye Coğrafyası ve Araştırma Dergisi*, Sayı 1, ss. 18-30.

¹³⁴ Doğanay, H. (1992). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, s. 171.

pancarının oluşum sürecinde ekimden hasada kadar azalan bir eğim göstermesi gerekmektedir. Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi'nin yaptığı araştırmalara göre Türkiye'de şeker pancarı ekiminin %3'ü Şubat, %18'i Mart, %60'ı Nisan, %18'i Mayıs ve %1'i ise Haziran aylarında yapılmaktadır. Şeker pancarı ekim alanlarında 1 Nisan-30 Eylül döneminde ortalama sıcaklık, en serin ayda ortalama 15°C ve en sıcak ayda ise 30°C'dir. Ekim alanlarındaki gündüz sıcaklıkları ise optimum düzeyde şeker üretimi için yeterli düzeyde olduğu ortaya konmuştur.¹³⁵ Uşak yöresinin pancar tarımına bu kadar uygun olmasına rağmen çiftçilerin pancar hakkındaki bilgisizliği, pancar üretimine engel olmuştur. Fabrika, çiftçilere öncü olmak amacıyla üretimin artması için çalışmalar yapmış, 1927'de fabrika öncülüğünde şirket arazisine 700 dönüme yakın pancar ekilmiştir. Fabrika bünyesindeki traktörler çiftçilere verilerek tarlaları sürülmüş, ücretsiz verilen tohumlar ve de ekim zamanlarında çiftçilere verilen avanslarla şeker pancarı üretimi arttırılmaya çalışılsa da istenilen düzeyde üretim gerçekleşmemiş, ihtiyaç duyulan pancarlar; Akşehir, Iğın, Kütahya, Eskişehir gibi şehirlerden temin edilmiştir.¹³⁶

Uşak'ta pancar tarımına genellikle "arpalık" ismi verilen ve tarım yapılan tarlalara hayvan gübresi atılan, yağın yağmurla beslenen topraklar pancar tarımına ayrılmıştır. Fabrikanın ilk üç senesinde, şeker pancarına gelen kurtlu kelebekler yüzünden, fabrika yüzde 1 seviyelerinde üretim yapabilmiştir.¹³⁷ Yaşanan bu sıkıntılar hakkında Nuri Şeker'in torunu Mehmet Şeker şu sözleri söylemiştir: "*Ülkesine bir hizmet vermenin mutluluğunu yaşayan, bunun için tüm varlığını ve düşüncesini veren dedem, hayatta çok tecrübeli olmasına karşın feodal yapının karşısında bir direnç olacağını aklına bile getiremiyordu. Ülkesi savaştan yeni çıkmış, her taraf viran, üretim yok denecek kadar az, çalışacak iş yok, toplum perişan, böyle bir durumda Uşak'ta şeker fabrikasının kurulması ile fiili olarak bin beş yüz kişi sağlıklı bir işe kavuşacak. Pancar eken köylüler de yeni bir zirai mahsulle tanışacak. Pancar ekimi ile beraber en az yirmi beş-otuz bin kişi tarlada pancarın çapa zamanında çapada, olgunlaştığında da tarlada sökülümünde, sökülüm sonrası fabrikaya taşınmasında çalışacaklar, boş ve işsiz insanlar, iş bulan çalışan, üreten insanlar olarak mutlu olacaklar.*

¹³⁵ Haz: Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi (2014, Nisan). *Şeker Pancarı Yetiştiriciliği*. 7 Eylül 2019 tarihinde <http://dinarpancar.com.tr/#bi%CC%87lgi%CC%87%20bankasi%20/Kooperatif/Sayfa/1021> adresinden alınmıştır.

¹³⁶ Tutsak, 1998, s. 112.

¹³⁷ Tekand, B. (1958). *Türkiye Şeker Sanayi'nin Dünü, Bugünü ve Yarını*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s. 5.

Yönetim kurulunun ahenkli çalıştığı zamanlarda, her zaman yapılması gerekli olan harcamalar mutlak olarak yapılıyor ve ödeme kararları bir sonraki yönetim kurulu toplantısında alınıyormuş. Zamanla, fabrikanın verimli çalışmaması ve politik görüş ayrılığından dolayı, yönetim kurulunda hizipçilik başlamış, dedemin karşısında olanlar, işlerin daha da bozulması için çalışmaya başlamışlar. Yönetim kurulu toplantıları gecikmeli yapılmaya başlanmış ve bazen de yapılamamış. Bir tarafta fazla pancar ekip rekolteyi çoğaltmak isteyen yönetim kurulu üyeleri ki dedem bunların başında, diğer tarafta pancar ekmeyin, devlet verimli tarlalarınızı elinizden alacak diye dolaşan feodal yapının toprak ağaları, köylülere pancar ekmeyin diye baskı yapıyorlarmış.

1930-1931 Ekim döneminde, fabrikanın demir tekerlekli gaz yağı ile çalışan traktörleri pancar ekmek için çalışmaya başlamışlar, gerekli olan yakıt ve diğer ihtiyaçları yönetim kurulu kararı alınmadan karşılanmış, geciken toplantıyı beklemenin pancar ekimini geciktireceğini, belki de yapılmasına engel olacağını bilen dedem, kendi inisiyatifi ile malların mubayaasını yaparak, ekimi gerçekleştirmiş. Sonra yapılan yönetim kurulu toplantısında biz karar almadan bu harcamaları nasıl yaparsın, diye dedeme itiraz edip kararı imzalamaktan istinkâf etmişler. Devam eden sürtüşme nedeniyle konu Ankara'ya intikal ettirilmiş. Maliye Bakanlığında gelen müfettişler de hesaplara el koymuşlar. Yapılan incelemede karar alınmadan yapılan harcamalar, bu harcamayı yapana aittir diyorlar. Dedem her ne kadar bu harcamaların yapıldığı yerlerin, günümüzde havaalanı olarak kullanılan tarlalar olduğunu söylese de teftiş heyetini ikna edemiyor. Dedeme teftiş heyeti tarafından el çektirilip, hazırladıkları raporu Ankara'ya sunuyorlar. Dedeme karşı olan muhalif grubun bu başarısı Uşak'ta dedeme karşı olan grubu sevindiriyor. O kadar ileri gidiyorlar ki bir davulcu tutup halı pazarında, Molla Omar oğlunu don gömlek bırakarak mallarını haraç mezat sattıracağız, diye bayram ediyorlar.

Ankara'ya sunulan raporda tahmini olarak 30.000 lira gibi bir paranın, yönetim kurulu kararı alınmadan harcandığı ve bu parayı harcayanın ödemesi gerektiği belirtiliyor. Muhalif grup hemen Nuri Şeker'in Kalfa Köyü ve Uşak ilçesindeki mal varlığının haciz edilip satılması için Ankara'dan izin istiyorlar. Buna gerekçe olarak da, Maliye Bakanı Muhlis Bey'in, raporu gördükten sonra paranın tahsil edilmesi gerekir, şeklindeki emrini ileri sürüyorlar. Konu Ankara'da merakla konuşulurken, Başbakan İnönü de konudan haberdar oluyor, hemen duruma müdahale ediyor. (Dedemin İnönü'ye ilk şekerini götürdüğündeki mahcup tavrın etkisi ile olacak) memleketine böyle iyi hizmet eden bir

vatandaşın malını mülkünü tellal ilanı ile satarsanız, sonra arkanızda size güvenen kimseyi bulamazsınız. Memleketine bir daha kimse hizmet etmez diyor ve bankanın yetkililerine, borcun uygun taksitler halinde ödenmesi için talimat veriyor. Banka yetkilileri dedeme geliyorlar ve nasıl bir ödeme yapabileceğini soruyorlar. Dedem de bende bahçivanlık var rençperlik var, bunun için Mayıs-Haziran aylarında beş yüz-altı yüz, Ekim-Kasım aylarında da sekiz yüz-dokuz yüz lira ödeyebilirim diyor ve bu tabloya göre bir ödeme planı yapıyor. Tahmin ediyorum 18-20 yıllık bir süre sağlanıyor. Ödemenin başlama tarihi 1932-1933 olabilir. Bitişi de 1950-1951 yıllarına rastlıyor. Benim doğum tarihim 1944, dedemi çok iyi hatırlıyorum. Hacca gidenler çok büyük bir ilgi ve sevgi ile uğurlanırdı. Dedeme, sen ne zaman gideceksin dediklerinde, daha zamanı var diye cevap verirdi. 1951 yılında hacca giderken, artık borcum kalmadı, rahat rahat gidebilirim demişti. Onun için borcun 1950-1951 yıllarında bittiğini tahmin ediyorum.”¹³⁸

İsmail Azmi Coşkun, pancar ekiminde yaşanan olumsuzluklar hakkında şu bilgileri vermiştir: *”İlk yıllarda, Uşak Şeker Fabrikasının ekim sahası çok geniş tutulmuştu. Bir taraftan Bilecik, Karaköy, İnönü, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Iğın, Kadınhanı diğer taraftan Çivril, Dinar, Sandıklı, Eşme, Salihli, Turgutlu, Manisa, Menemen, Akhisar, Kırkağaç, Soma, Savaştepe, Kınık kazalarına kadar serpilmiştir. Bu kadar geniş sahada ekilen pancar mahsulü, hem mahdut hem de kontrolsüzdü. Çiftçi hiç ekmediği bu mahsulü kendi aklının erdiği kadar, gelişi güzel ve iptidai bir vaziyette ekmişti. Ekilen tohumların birçokları intaş etmemiş, çıkanların tekleme ve tımar işleri noksan yapılmış, haşere ve hastalıklarla mücadele edilmemiş ve netice itibariyle de normal mahsul alınamamıştır. Uşak fabrikasına 1927 senesinden itibaren ziraat makineleri gelmeye başlamıştır. Fordsan traktörleri, Hofferşrans harman makineleri ve Rutsak mibzerleri, çeşitli pulluklar, mücadele makineleri, gelen ziraat aletleri meyanındadır. Gelen traktörler, köylüyü tarlalarını sürmeye sevk etmiş, bilhassa Uşak, Alaşehir, Salihli, Dumlupınar ve Afyon bölgelerinde hafriyata başlanmıştır. Harman makineleri ile de köylünün harmanları döğülmeye başlanmıştır. Bu suretle Uşak ve civarında teknik ziraata girişilmiş oldu. Gelen muhtelif tip pulluklar da devamlı olarak çiftçilere dağıtılmıştır. Tırmık ve merdane işinde de, köylü ile*

¹³⁸ Akt.: Mehmet Karayaman, (2010). Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu., Nuri Şeker'in Torunu Mehmet Şeker İle Yapılan Röportaj Kaydından, (12.05.2008).

çok mücadele edilmiştir. Bu gün birçok köylerde “lokman hekim” adı verilen merdaneyi, o gün için tarlasına çektirmekte büyük zorluk çekilmiştir”¹³⁹.

Şeker pancarından bir türlü istenilen verimin alınamamasının bir diğer nedeni de haşerelerdi. Fabrika bu konuda tecrübesiz ve bilgisiz kalmıştır. Daha sonra zirai ilaçlama konusunda çalışmalar yapılmış, fabrika içinde oluşturulmuş haşere kısmında kleonus ve karadrina, pire, phitorimea, pieris, pancar yaprak sineği gibi haşereler üstünde deneyler ve çalışmalar yapılmıştır.¹⁴⁰

Azmi Coşkun şeker pancarındaki ilaçlama ve zirai faaliyetler hakkında şu bilgileri vermiştir: *“Mücadele işleri de, bu günkü ile kıyas kabul etmezdi. Elimizde yalnız klorbaryum ve yeşil uranyumdan başka ilaç yoktu. Yeşil uranyum mahlûl yapılması işi ise, pek kolay sayılan işlerden değildi. Onun için mücadele işleri bir taraftan elde mevcut zehirlerle yapılırken, diğer taraftan da hikemi usullere başvurulurdu. Mücadele sahasının çevrelerine 40 santim genişlikte ve 40 santim derinlikte hendekler açılır, her beş metre de bir tuzak kuyuları yapılırdı. Kuyuların ve hendeklerin kleonus böcekleriyle dolup taşıdığı sık sık görülen hadiselerdi. Bunlar, hendekler içerisinde imha edilir, bir taraftan da tarla içindeki böcekler ve agrotis kurtları toplattırılır ve para ile satın alınırdu. Kleonus böceklerinin ilk çıktığı 100 böcek 5 kuruşa, sonraları 100 böcek yüz paraya satın alınırdu. Bu böcekler tenekelere dolar, ağızları lehimlenir, fabrika merkezine gönderilir, orada imha edilirdi. Satın alınan böceklerin ehemmiyetini belirtmek için yalnız Sinan paşa bölgesinde 80-100 teneke böceğin satın alındığını ve bir tenekenin ilk zamanlarda 21-22.000, sonraları 19-20.000 böcek aldığını hesaplayacak olursak, imha edilen böceğin ve sarf edilen paranın ehemmiyeti meydana çıkar. Agrotis kurtlarında bir tenekesi, 3-5 liraya satın alınırdu. Çiftçiler bu kurtları geceleri fenerlerle toplarlardı”¹⁴¹.*

2.12. Uşak Şeker Fabrikası'nın Tasfiyesi ve Devleştirilmesi

Fabrikanın açıldığı günden 1930'a kadar fabrika, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi'nin bir işletmesi niteliğindedir. 500 ton pancar işlenebiliyordu. Fabrikanın, bir kampanya döneminde en az 50.000 ton pancarı işlemesi gerekmektedir. Nitekim fabrika

¹³⁹ Coşkun, A. (1958). Uşak'ta Şeker Sanayi Nasıl Kuruldu?, T. Veldet. (Editör), 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi (197-204). Ankara: Doğu Matbaası.

¹⁴⁰ Abidin, İ. (1934). Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar. y.y., Akşam Matbaası, ss. 49-51.

¹⁴¹ Coşkun, 1958, ss. 202-203.

1926'da 1.231 ton, 1927'de 7.946 ton, 1928'de 9.293 ton, 1929'da 23.173 ton ve 1930'da 31.180 ton pancar işleyebilmiştir.¹⁴² Fabrikanın bu duruma düşmesini Celal Erekdiren şu sözlerle anlatmıştır: “Uşak Şeker Fabrikası, kuruluşundan itibaren; susuzluk, pancarsızlık ve parasızlık gibi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Şurası muhakkaktır ki, Anadolu'da şeker fabrikası kurmak için en gayri müsait yer orasıydı. O zaman, bugünkü bilgi ve deneyimlerin yüzde biri mevcut olsaydı, fabrika Uşak'ta kurulmazdı. Nitekim pancar sahasının ortasında bulunması, bol suyun mevcut olması, kömür, kireçtaşı ve diğer işletme malzemelerinin ucuz ve kolay getirilebilmesi için demiryolu ve şase güzergâhında bulunması vs. gibi faktörler bir şeker fabrikasının kurulacağı yerde, en evvel aranması gereken şartlardır. O zamanki şirket kurucuları ve onlara önderlik eden Sayın Nuri Şeker, bunları bilmediği gibi kendilerine rehberlik edecek, bir kuruluş ta mevcut değildi”¹⁴³.

Şeker fabrikasının 1925'den başlayarak 1931'e kadar zirai ve mali açıdan zarar etmesinden dolayı İcra Vekilleri Heyeti, ülkenin sanayi yönünden menfaati için devreye girmiştir.¹⁴⁴ Fabrikanın denetlenmesi için Sanayi ve Maadin Bankası'ndan bir müfettiş, İzmir Ticaret Müdürü, Nisan 1929'da Uşak'ta bir toplantı gerçekleştirmiş ve toplantıdan şu görüşler çıkmıştır: “Ruzname mucibinde, meclisi idare intibahtı yapılmıştır. Eski idare heyeti, kâmilten çekilmiştir. Yeni idare meclisine, fabrika Umum Müdürü Aziz Bey de dâhil olmuştur. Bu suretle, eski meclis-i idareye nazaran daha kuvvetli meclis-i idare meydana gelmiş demektir. Yeni Umum Müdürü Aziz Bey'in, ihtisas ve metin seciyesiyle, memlekete olan bu tesisatı, memleketin ali iktisadi menfaatleri dâhilinde muvaffak olacağına tamamıyla itimat edilebilir kanaatindeyim. Şimdiye kadar, tesisatındaki noksan, fenni şeriatın âdem-i tahakkuku ve gerek tutulan, idare sisteminin icabatına mutabık olmaması yüzünden vücut bulan aksaklıkları, engelleri mumaileyhin şahsi gayretiyle ortadan kaldıracağını ümit edebiliriz”¹⁴⁵.

Fabrikanın yaşadığı bu sıkıntılar en sonunda Mustafa Kemal Paşa'ya kadar intikal etmiş, Menemen'deki yaşanan elim Kubilay olayı için yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda Uşak'a uğramak isteyerek fabrika hakkında bilgi almak istemiştir. Recep Peker ve Nuri Şeker ile Uşak Şeker Fabrikası'nda bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Nuri Bey'e: “Fabrikayı ne yaptın?” diye sormuş. Nuri Bey'de:

¹⁴² Taygun, 1993, s. 92.

¹⁴³ Taygun, 1993, s. 92.

¹⁴⁴ CDA, 14.11.11.02.1.13.21.

¹⁴⁵ Tutsak, 1998, s. 141.

*'Fabrika yerinde duruyor Paşa Hazretleri' diyerek cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ise: 'Ben sana onu sormuyorum. Fabrika, dört-beş milyon borçlanmış. Bu vaziyet böyle ne olacak?'*¹⁴⁶ sorusunu yöneltince Nuri Bey de: *'Bu yanlıştır paşam! Hesap iyi işlenmemiştir. Paşam! karşılıklarını mahsup ettikten sonra ancak yüz elli bin lira açığımız vardır. Çünkü onlar, fabrikanın bilumum malzemesinin amortismanını tenzil etmeğe başladılar. Halbuki bütün fabrikalarda işlenen pancarın tonundan beş kuruş amortisman tenzil edilmektedir. Bu hususu isterseniz sorabilirsiniz. Bohçada esbap eskimez, üç seneden beri arız olan kurtlar, pancar istihsaline mani oluyor. Bu sene de kırk altı ton pancar işleyebildik. Hâsıl olan şekerin satışından alınan parayı borca mahsup etmediler. Bundan dolayı açık kapatılmadı. Teslim konmadığından, amortisman birikti kaldı. Amortide para olduğu halde açıkları kapatmak kimsenin hatırına gelmedi. Fabrikanın ikinci kampanyasında, dört yüz elli bin lira miktarında şeker istihsal edilmişti. Bu parayı da alat-ı ziraiye ve gene fabrika parçalarının amortismanına tahsis ederek kâra, beş para bile koymadılar. İşte bu suretle, fabrikanın güya açıkları günden güne çoğalmaya başladı. Elbette çoğalacaktır. Zira her sene, bir milyon sekiz yüz elli bin lira üzerinden, yüzde sekiz veya yüzde on dört arasında amortisman düşüyorlar. Orta yerde para kalmayınca da fabrika iflas ediyor yaygarasını basıyorlar...'*¹⁴⁷ "Nuri Bey'in bu açıklamalarından sonra, Mustafa Kemal Paşa, Recep Peker Bey'e: *"Bunu not et. Fabrikanın hesaplarını, tekrar gözden geçirelim"*¹⁴⁸ demiştir. Görüşme bittikten sonra Mustafa Kemal Paşa: *" İnşallah hakikat, senin söylediğin şekilde tecelli eder. Sana eskiden beri büyük bir itimat ve güven besliyorum. Bu defa da aynı düşünce ve ümitle meseleyi ele aldıracağım. Islahı icap ettiren sebepler olursa, tevessül edilecek. Yeni tedbirler için elbette sizin iştirakiniz temin edilecektir"*¹⁴⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, Nuri Bey'i oldukça rahatlatmıştır. Fabrikanın kapatılıp kapatılmaması üzerine yoğun tartışmalar yaşanırken Mart 1930'da fabrikanın tasfiye edilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁰ 21 Mayıs 1930'da yeni bir şirketin kurulması kararlaştırılmıştır. Yeni kurulacak şirketin 6.500.000 Türk lirası sermayeli ve Maliye Bakanlığı'ndan 1.500.000 Türk lirası avansla kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵¹ Şirketin yönetimine; Haşim Tekin ve Sanayi Maadin Bankası İdare Meclisi'nden Abdullah Bey atanmıştır.¹⁵² Daha sonra

¹⁴⁶ Aktaş, E. (1981). *Atatürk ve Uşak*. İstanbul: Yelken Matbaası, s. 110.

¹⁴⁷ Aktaş, 1981, s. 110.

¹⁴⁸ Aktaş, 1981, s.110.

¹⁴⁹ Veldet, 1955, s. 156.

¹⁵⁰ Tutsak, 1998, s. 144.

¹⁵¹ CDA, 030.18.01.02.11.33.18.

¹⁵² Tutsak, 1998, s. 144.

fabrikanın yönetim kurulu başkanlığı için Nuri Bey'e teklif götürüldü. Bu teklif üzerine Nuri Bey: “*Bizim inek iyi süt vermeye başladı galiba. Ne sağırım ne de sağdırırım...*” diyerek bu teklifi reddetmiştir.¹⁵³ Şirket Ticaret Kanunu gereği, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Genel Müdürü Sadettin, Ziraat Bankası Muhasebe Yardımcısı Ahmet Zühtü ve Uşak Belediye Başkanı Tiritöglü Alaattin'den oluşan heyet tarafından, 6.023.543 lira karşılığında¹⁵⁴ 1931 yılında tasfiye edilmiştir.¹⁵⁵ (Tasfiye sonucu, şirketin eski borçlarının ödenerek, hissedar olan halkın zarar etmesi göz önüne alınarak hisselerin, 1933 kampanyası satışlarından başlamak üzere üç yıl içinde fabrika kazancından ödenmesine karar verilerek, eski şirketin borçları ödendikten sonra kalan miktarın ödeme külfeti üzerine alan müesseseyi geçmesi uygun görüldü.)¹⁵⁶ Anaparanın 1.200.000 liralık kısmı şirkete tahsis edilmiş, kalan 3.338.442 lirası Sanayi ve Maadin Bankası'na, 1.042.994 liralık kısmını borçlulara, 378.729 liralık kısmı ise amortismanına ayrılmış ve kalan 13.376 lira ise emanete bırakılmıştır.¹⁵⁷ Fabrika müdürlüğü yapan eski müdürlerden Remzi Bey, fabrikanın tasfiyesi üzerine şunları söylemiştir: “*Fabrikanın bugünkü vaziyetinin ıslah edilmiş bulunması kâfi değildir. Bundan evvelki senelerde hükümler olan hesapsızlık, şirketi büyük borçlarla giriftar etmiştir. Fabrika, daha birçok sene bunun sıkıntısını çekecektir*”¹⁵⁸.

Tasfiye kararına, fabrikanın hissesi bulunan halk itiraz etmiş, fabrikanın zarar etmesinde; spor alanları inşa etmek, günün çoğu bölümünde gazinodaki yüksek maliyetli eğlenceler, fabrikadaki bir işi 300 liraya yapan bir Türk işçi yerine, 1000-1200 lira aralığında ücret ödenerek yabancı işçilere yaptırılması, pancar tohumlarının gerekçe gösterilmeden imha ettirilmesi, lazım olmayan birçok aleti ve malzemeyi Ermeni Mihran Keseryan adlı tüccar aracılığıyla, depolarda bekletilmesi gibi gereksiz ve boş yere harcanan paralardan dolayı neden olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁹ Fabrika işletme olarak ilk baş Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiş ama devir için bir teslim töreni yapılmamış ve aldıkları

¹⁵³ Akt.: Mehmet Karayaman, (2010). Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu., Nuri Şeker'in Torunu Mehmet Şeker İle Yapılan Röportaj Kaydından, (12.05.2008).

¹⁵⁴ Hali Tasfiyede Bulunan Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketinin Tasfiye Bilançosu, (6 Ağustos 1931), Afyon, s. 4.

¹⁵⁵ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1950). *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması 1926'dan 1950'ye*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s. 5.

¹⁵⁶ CDA, 030.10.181.248.5.

¹⁵⁷ Hali Tasfiyede Bulunan Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketinin Tasfiye Plançosu, (6 Ağustos 1931), Afyon s. 5.

¹⁵⁸ Hali Tasfiyede Bulunan Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketinin Tasfiye Plançosu, (6 Ağustos 1931), Afyon, s. 5.

¹⁵⁹ Tutsak, 1998, ss. 111-148.

fabrika hesaplarını olduğu gibi kabul etmişlerdir. Fabrikanın ilk ortaklarına, paylarına düşen paraları geri verilmiştir. Tasfiyeden sonra fabrikanın ilk müdürü İlhami Bey olmuştur.¹⁶⁰

2.13. Uşak Şeker Fabrikasının Devletleştirildikten Sonraki Faaliyetleri

Fabrika, yaşanan bu olumsuz süreçten sonra zirai, mali ve idari açıdan kendini düzeltmek için harekete geçmiş ve sermayesi 1.200.000 lira olan fabrika, ülkedeki devlet bankaları aracılığıyla sermayesini 4.000.000 liraya çıkarmıştır.¹⁶¹ Fabrikanın bankaya devrinden sonra kredilerle 4.000.000 liraya yükselttiği sermayesini daha da artırmak ve fabrikaya yeni tesisler kazandırmak amacıyla 5 Ağustos 1931’de ispirto fabrikası açılmıştır. İspirto fabrikasının açılmasındaki amaç ise pancardan kalan melasın değerlendirilmesidir. Bu tesisin inşası için sermayeden 100.000 lira ayrılmıştır.¹⁶² İspirto Fabrikası, yedi yıllık üretim faaliyetinin ardından, 1927’de sökülerek Eskişehir’e nakledildi.¹⁶³

Şeker fiyatlarındaki artış, fabrikanın el değiştirmesine rağmen devam etmiş, bu durum İzmir Ticaret Vekili tarafından kontrol edilmiş ve 1932 yılında şu sonuca ulaşılmıştır: “*Daha önceden dört kuruşa satılan şekerin kilosunun, Alpullu Şeker Fabrikasının ve on sekiz Hıristiyan kökenli şeker tüccarının, şeker stoku yaparak elli bir kuruşa satmasının*”¹⁶⁴ nedenlerden en önemlileri olduğu belirlenmiştir. Bu olaydan sonra, İzmir Ticaret Vekili ve Komiser Naci Bey, Uşak Şeker Fabrikası yönetimine bir mektup yazarak şunları iletmiştir: “*Şeker fiyatının, otuz dört ile kırk kuruş arasında olduğunu, çuval başına elli kuruş kâr kalacağını, bu fiyat dışında satış yapan bayi ile mukaveleyi feshedeceğini, İstanbul ve İzmir’e ihtiyaç nispetinde şeker satılacağını ve piyasaya ihtiyaç nispetinde üç bin çuval şeker verileceğini belirtmiş ve şeker fiyatlarının düşmesi için bu şekilde önlemler alınmıştır*”¹⁶⁵.

Türkiye Cumhuriyeti’nin şeker ihtiyacının karşılanması sadece Uşak Şeker Fabrikasıyla mümkün değildi. Şeker ihtiyacının karşılanması için yurt dışından şeker ithali yapılırsa da, iç pazarda şeker yüksek fiyatlardan satılmaya devam edilmiştir. Halkın ucuz şeker tüketmek istediğinden dolayı, işlenen pancarın daha fazla işlenmesi ve daha kısa sürede

¹⁶⁰ Ötügen, 1955, ss. 91-92.

¹⁶¹ Tutsak, 1998, ss. 151.

¹⁶² Tutsak, 1998, ss. 153-155.

¹⁶³ Haz.: Vilayet Yetkilileri Komisyonu (1967). *Uşak İl Yıllığı*. Uşak: Sulhi Garon Matbaası, s. 298.

¹⁶⁴ Tutsak, 1998, s. 153.

¹⁶⁵ Tutsak, 1998, s. 154.

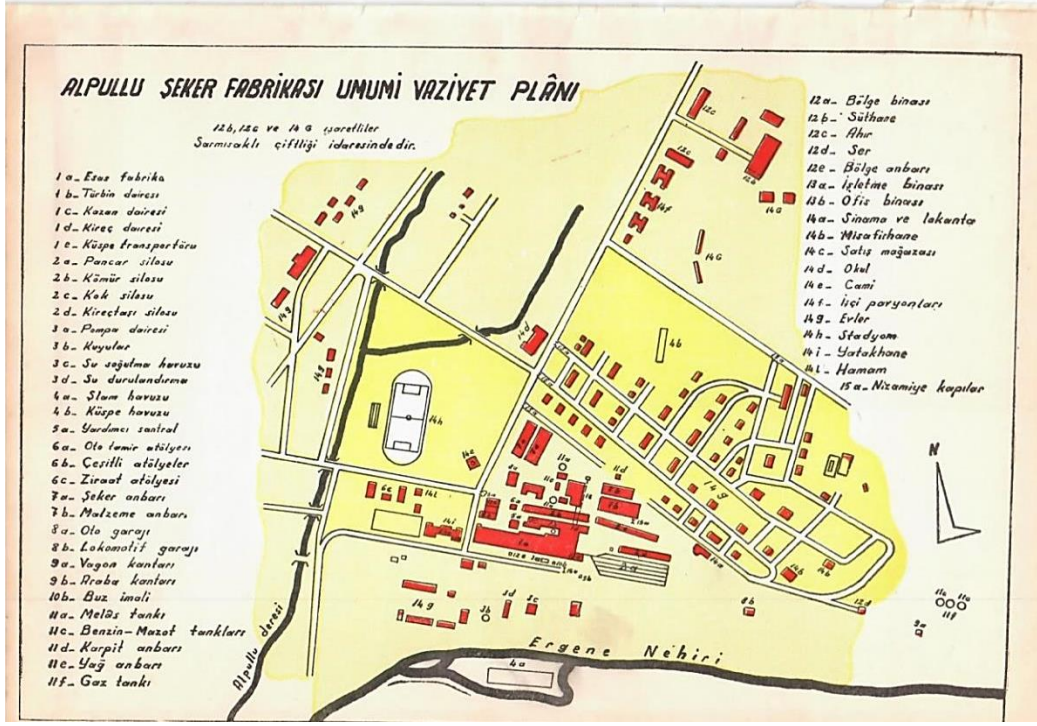
işlenmesi için fabrikanın modernizasyonu ve teknik kapasitesinin geliştirilmesi için harekete geçilmiştir. 1933’de fabrikanın yapımcısı Skoda Firması’ndan 5.362 kg ağırlığında malzeme getirilmiş, getirilen bu malzemeler İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı’nda kabul edilmiştir.¹⁶⁶Bu malzemeler için bütçeden 120.000 dolar ayrılmıştır.¹⁶⁷ Yaşanan bu gelişmelerden sonra Uşak Şeker Fabrikası ilk olarak 6 Ağustos 1931 yılında Sanayi ve Maadin Bankası’na devredilmiştir. İkinci olarak 12 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan yasayla birlikte, 4 Temmuz 1933’te Devlet Sanayi Ofisi’ne, 11 Temmuz’da Sümerbank’a devredilmiştir. Ülkede bulunan diğer şeker fabrikaları ile birlikte (Eskişehir, Alpullu, Turhal), fabrikaların işletmelerinin tek elden yürütülmesi için kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi’ne devredilmiştir.¹⁶⁸ Günümüzde ise T.Ş.F.A.Ş’ye bağlı bir kamu fabrikası olarak şeker üretimine devam etmektedir.

¹⁶⁶ CDA, 030.18.01.02.36.35.11.

¹⁶⁷ CDA, 080.18.01.02.37.48.1.

¹⁶⁸ Haz.: Vilayet Yetkilileri Komisyonu (1967). *Uşak İl Yıllığı*. Uşak: Sulhi Garon Matbaası, s. 298.

3. Alpullu Şeker Fabrikası

Şekil 3. 1 Alpullu Şeker Fabrikası yerleşkesi

Kaynak: Alpullu Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 3.1.'e göre; Alpullu Şeker Fabrikası yerleşkesi, Uşak Şeker Fabrikası gibi türbin, kazan ve kireç dairelerinden, silolardan, küspe ve su havuzlarından, atölyelerden, tanklardan, idari binalardan ve sosyal amaçlı yapılardan oluşmaktadır.

3.1. Alpullu ve Pancarköy (Allıpullu)

1900'lü yılların başında, Pancarköy denilen yer, bölge halkı tarafından "Rum Köyü" olarak bilinmektedir. Geçmişte bu bölgede; Traklar, Cenevizliler, Romalılar, Bizanslılar, Ruslar, Yunanlılar, Bulgarlar ve son olarak ta Türkler yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılmasından sonra, Yunanlıların baskıları ile birçok Yunan Makedonya'sındaki Müslüman Trakya'ya oradan da Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. O yıllarda hükümette bulunan İttihat ve Terakki'de Trakya'daki Rumlara baskı yapmaya başlamış ve iki devlet arasında gerilim yükselmiştir. Almanya'nın bu duruma müdahil olmasıyla, mübadele yapılması konusunda anlaşmaya varılmış, fakat I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rumların terk ettikleri bölgelere Yunanistan'dan baskı görüp gelen

Müslüman göçmenler yerleştirilmiştir. (Günümüzde dahi Rumların buralara hangi tarihlerden itibaren yerleştikleri bilinmemektedir).¹⁶⁹

Balkan Savaşı başlamadan önce, Rum çeteler tarafından baskı gören; Selanikli Türkler ve Ortaköy, Kırcaali, Şumnu bölgelerindeki Türkler, ilk olarak Alpullu'ya oradan da Anadolu'ya göç etmişlerdir. Molla Metler'in (Molla Ahmet) Halil Ağa'nın oğlu Hasan, 1909'da geldiklerini, 80 yaşındaki Mehmet Irak ise: “*Balkan Harbi'nden sonra, Ortaköy'den 40 hane geldik. O yıllarda, Koca Alilerin evinin yerinde Kilise varmış. Adem Hocalar'ın evinin yeri ise, Papazın eviymiş*”¹⁷⁰ demiştir.

Şuanki Pancarköy topraklarına, önceden Allı pullu adını vermişlerdir. Alpullu'da şuan yaşayanların büyük çoğunluğu bu ismin Rumlar tarafından verildiğini söylemektedir. Sakızköy, Karamesutlu, Karahalil, İnce ve Dokuzhöyük köylerinden Alpullu'ya gelen halk ta, buranın İsmi Allı pullu diye adlandırmışlardır. Allıpullu denilmesinin sebebi ise o yıllarda allı pullu süslenen Rum gelinlerden dolayı söylendiği bilinmektedir. Rafet Seçkin bu konuda: “*O yıllarda, Babaeski'nin genel kullanımlardaki adı Kasaba, Alpullu'nun adı ise Merkez idi. Köyden daha büyük yerleşimlere Kasaba denildiğini biliyoruz. Eski adıyla Allı pullu, yeni adıyla Pancarköy halkı, şimdiki Alpullu'ya 'Merkez' adını niçin vermişlerdir? İstanbul-Edirne demiryolu inşaatı, 1869'da başlatılmış, 1888'de sefere açılmıştır. Bu yol üzerindeki Alpullu İstasyonu da, yukarıdaki yıllar arasında yapılmış olsa gerektir. O tarihlerde, burada bir yerleşim olmadığı göz önüne alınırsa, bu istasyonun Allı pulluya (Pancarköy'e) bağlı olması doğaldır. Bu nedenle de, köy halkı için burası 'İstasyon Merkezi'dir. Buranın kısaca Merkez olarak adlandırılması da bundandır İstasyon adının aynı kalması için, bu yeni yerleşim yerine Alpullu adı verildi. Eski Allıpullu'nun yeni adı da, Şeker Fabrikasına yakınlığı nedeniyle Pancarköy oldu*”¹⁷¹.

¹⁶⁹ Seçkin, R. (2013). *Bir Öküzle Göz Göze*. Edirne: Ceren Yayıncılık, ss. 85-86. Tam tarih bilinmemekle beraber, Pancarköy'den, Düğüncülü Köyü'ne giden tarla yolunun sağında, bir başka deyişle Kabaklık Çukur'unu geçince sağda “maşatlık” (Rum Mezarlığı) varmış. Burada bulunup, Zeki Ağa'nın kahvesine getirilen bir taşın üzerinde Rum alfabesine ait yazılar olduğu biliniyor. Rumi 1293 yılındaki “93 Harbi”nden (1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan) sonra gelenler olabilir.

¹⁷⁰ Seçkin, 2013, s. 86.

¹⁷¹ Seçkin, 2013, s.86.

3.2. Kuruluş Fikrinin Ortaya Çıkması

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, ekonomi ve sanayi alanında tam bağımsızlığını kazanmak isteyen Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı'nı kazanan kadrolar ülkemizde şeker sanayi kurmak için giriştikleri yolda ilk başarılarından bir tanesini Alpullu Şeker Fabrikası ile kazanmışlardır. Kazanılan askeri zaferleri her alana yaymak isteyen Türk Hükümeti, Lozan Konferansı daha sonuçlanmadan 1923 yılının Şubat ayında İzmir İktisat Kongresi için toplanmıştır. Savaştan yeni çıkan ülkenin henüz toplu iğne bile üretemezken, bu denli büyük bir kongreyi toplaması inanmışlığın bir göstergesi olmuştur. Kongreyi üstlenen Kazım Karabekir Paşa olmuştur. Çünkü o yıllarda kongreye başkanlık edecek tahsilli kadrolar henüz oluşmamıştır.¹⁷²

Yapılan bu kongrede, sanayi yapılanmasının nasıl olacağı kararlaştırılmıştır. Kongrede öne çıkan başlıklar ise; “Misak-i İktisadi” ve “Çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının kurulması, yapılandırılması ve ülke sanayisine teşviki” olmuştur. O yıllarda en önemli sorunlardan olan sermaye meselesi için, Atatürk'ün direktifleri ile Türkiye İş Bankası kurulmuş ve sanayi için atılacak adımlarda İş Bankası'nın çok büyük destekleri olmuştur.¹⁷³

Bir şeker fabrikasının kurulma fikrinin iyiden iyiye belirginleşmesindeki en önemli kişilerden bir tanesi Müşir Rauf Paşa olmuştur. Uzunköprü beldesinin Salarlı köyünde, kendi çiftliğinde deneme olarak pancar yetiştirmiştir. Deneme üretimlerinin başarılı sonuçlanmasının ardından, Ziraat Mühendisi Aziz Meker Bey'i pancar tarımını ve ticaretini öğrenmesi için Almanya'ya göndermiştir. Fakat o yıllarda kapitülasyonların devam etmesi, bu girişimi sürdürmesine engel olmuştur. Müşir Fuat Paşa'nın fabrika kurma fikri, yakın çevresinde duyulmuş ve başta; Aziz Meker, Hayri İpar ve Nesip Karaçam olmak üzere bu fikrin fiiliyata dökülmesinde büyük rol oynamışlardır.¹⁷⁴

İzmir İktisat Kongresi ile birlikte bir şeker fabrikası kurulma fikrinin ortaya çıkmasıyla o yıllarda Avrupa'ya birçok öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrenciler pancar ziraatı konusunda tahsillerini tamamlamışlar ve yabancı uzmanlardan önemli bilgiler elde etmişlerdir. Yurt dışına eğitime gidenlerden biri olan Nesip (Karaçay) Bey, 1923-1924

¹⁷² Engin, A. (1999). Bir Şeker Hikayesi: Alpullu Şeker Fabrikası., O. Baydar. (Editör), *75 Yılda Çarklardan Çiplere* (33-37). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 37.

¹⁷³ Mülayim ve Kaprol, 2016, ss. 3-5.

¹⁷⁴ Bingöl, V. (1971). Dünya'da ve Biz de Şekerin Tarihi ve Fabrikasyonu. *Bilim ve Teknik Dergisi*, Cilt 21, ss. 24-40.

yılları arasında Fransa'nın Seine-Et Oise şehrinde "Chavenay" isimli şeker fabrikasında araştırmalar yapmıştır. Fransa'daki şeker piyasasında şekerin kilosunun yedi frank olduğunu öğrenmiş fakat Türkiye'ye o yıllarda Rusya'dan, Macaristan'dan gelen şekerlerin 2-3 kuruştan satılması Nesip Bey'in dikkatini çekmiş ve bunun nedenini sorduğunda ise; yapılan her ihracattan alınan primlerden dolayı fiyatta oluşan farkı telafi etmek istediklerini Nesip Bey'e anlatmışlar ve bunun da en iyi yolunun bir şeker fabrikası kurmaktan geçtiğini söylemişlerdir. Yurt dışındaki eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye dönen Nesip Bey, Ziraat Genel Müdürlüğü'ne atanmış ve ilk görev olarak şeker fabrikası kurmak için girişimlere başlamıştır. O yıllarda baş gösteren çekirge istilasına önlem bulmak için Nesip Bey, Almanya'ya gitmiştir. Almanya'da bulunan Vilayet Nafia Müdürü Osman Vehbi Bey ile tanışan Nesip Bey, sohbet esnasında Osman Vehbi Bey'in Türkiye'de bir şeker fabrikası kurmak niyetinde olduğunu duymuş ve kendinin de böyle bir niyetinin olduğunu Türkiye'ye döndüğünde kurulmak istenen şeker fabrikası için hangi bölgenin uygun olduğu konusunda Osman Vehbi Bey, bir rapor hazırlayarak araştırmasını istemiştir.¹⁷⁵

Nesip Bey bu duruma çok sevinmiştir. Uygun bir yerin belirlenmesi için Ziraat Vekâleti Müşaviri Büher Bey ve Ziraat Mühendisi Gerhart Bey'i Anadolu'ya göndermiş ve uygun bir yer bulmalarını istemişlerdir. Yapılan geziler ve araştırmalar sonrasında Adapazarı muhitinin uygun olduğunu iletmışlerdir. Dönemin Osmanlı Bankası müdürü Hamit Bey; Şakir Kesebir ve Hayri İpar ile bir görüşme yapmıştır. Yapılan görüşmede, Ergene Nehrinin Alpullu sınırları içerisinde geçmesi, İstanbul ile Edirne demiryolu üzerinde bulunması, Sarımsaklı ve Türkgeldi çiftliklerinin Alpullu'ya yakın olması ve Trakya Bölgesi'nin tam merkezinde bulunuyor olması gibi olumlu sebeplerden dolayı şeker fabrikasının, Alpullu sınırları içerisinde kurulmasında bir mahsur görülmemiştir.¹⁷⁶

Nesip Karaçay Bey, bu konu hakkında şunları söylemiştir: "*Avrupa, İngilizler tarafından abluka edilmezden evvel, kâmilten müstemlekelerden gelen kamış şekeri yerd. Nasıl ki Londra'da el 'alan böyledir. Napoleon buna çare bulmak için âlimleri topladı ve iki*

¹⁷⁵ Veldet, 1958, s.274-275.; Dönemin Edirne Milletvekili Şeref Aykut Bey, 1935 yılında yapmış olduğu bir beyanatta: "*Bundan 55 yıl önce Uzunköprü'de bir şeker işi denemesi yapılmış, pancar ekilerek Avusturya fabrikalarında bunun verimi sınanmış idi. Ben, bunun için yazılmış uzun bir yazıyı, Uzunköprülü Halit Efendi'nin çocuklarının elinde görmüş, okumuştum. Kafamda bir ışık parladı. Bu düşünce, Trakya Milletvekili Bay Şakir Kesebir'i de sarstı.* Aykut, Ş. (1935). Alpullu Nasıl Kuruldu?. *Alpullu Dergisi*, Sayı 5, s. 1.; Akt: Mehmet Gökhan Polatoğlu (2017). *Cumhuriyet Döneminde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması*, s. 106.

¹⁷⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, (1969). İstanbul: Arkin Kitapevi, Cilt 1, s. 214.

Alman nebatat mütehasısı, şeker pancarını keşfettiler. O zamandan beri, şeker pancarı fabrikaları terakki etmektedir. O yıllarda çekirge istilası devam ediyor ve ekinleri imha ediyordu. Çekirgelerle mücadele malzemesi ve kimyevi maddeleri almak üzere, Osman Vehbi Bey Almanya'ya gönderildi. Orada iken, Selanik'te tanışmış olduğum Vilayet Nafia Müdürü Osman Vehbi Bey, Berlin'e geldi. Bir şirket kurarak, bir şeker fabrikası tesis etmek niyetinde olduğunu, yalnız hangi yerde kurulması lazım geleceğinin tayini icap ettiğini söyledi. Bütün iktidarım ile kendisine müzahir olacağımı bildirdim. Rahmetli Osmanlı Bankası Komiseri Hamit Bey'in tahtı riyasetinde bir komisyon kuruldu ve uzun müzakerelerden sonra, Hükümetin güdümlü iktisada tevessül etmeyip, mevcut ziraat branşlarının inkişafını teşvik etmesinin daha muvafık olacağına karar verildi. O esnada Macaristan'da bulunan 'Turan Kültür Cemiyeti' 1925'te, bizden 12 talebeyi masrafları kendilerine ait olmak üzere Macaristan'a tahsile davet ediyordu. Bendeniz, bu talebeleri gönderirken, hepsine ayrı ayrı tembih ederek, şeker pancarı ziraatını ehemmiyetle tetkik etmelerini tavsiye ettim”¹⁷⁷.

Yaşanan bu gelişmelerden sonra, kurulması planlanan şeker fabrikası için büyük bir ekim sahası gerekmektedir. O yıllarda Kırklareli Özel İdaresi'ne ait olan Sarımsaklı çiftliği satın alınmış ve bölgede bulunan tren yolu için bir makas yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1872 yılında Şark Demiryolları ile yapılan anlaşma sebebiyle, makas yapımının Nafia Vekâleti tarafından sağlanmasına 14 Kasım 1926'da karar verildi.¹⁷⁸

1925 yılının Nisan ayında Kırklareli'nin Lüleburgaz bölgesine akşam treni ile bir heyet gelmiştir. Alpullu Kasabası içinde bir şeker fabrikası kurma düşüncesi olan heyet, hemen bölgede toprak sahibi olan çiftçilerle görüşmeye başlamıştır. Yöredeki herkes bu heyetin bölgede toprak aradığını öğrenmiş ve bölgedeki toprak zengini bir aile tarafından misafir edilmişlerdir. Toprak sahipleri, ilk başlarda topraklarını satmak gibi bir niyet içerisinde değildiler. Daha sonra toprakların değerleneceği düşüncesiyle fikirlerini değiştirmişlerdir. Toprak sahiplerinin asıl derdi, topraklarını satabilecekleri en yüksek fiyattan satmaktı. Yapılan görüşmeler neticesinde bir sonuç alamayan heyet aradan geçen bir hafta sonunda Babaeskili bir toprak sahibi Bekir Toker ile görüşmeye gitmiştir. Bekir Toker, heyete şöyle bir teklifte bulunmuştur: “Buradan yirmi, yirmi beş kilometre kadar ilerde, benim geniş topraklarım var. Tıpkı buralar gibi düzlüktür. Tren yolu kenarına düşer.

¹⁷⁷ Veldet, 1958, ss. 274-278.

¹⁷⁸ CDA, 030.18.01.01.021.69.7.

Gelip bir görünüz. Beğenirseniz size istediğiniz kadar yeri bedavadan veririm". Bekir Toker'in yaptığı bu tekliften sonra, heyettekiler şaka olduğunu düşünse de toprak sahibi ciddi ve kararlı bir şekilde teklifini yinelemiştir. Bunun üzerine heyettekiler bir gün sonra Alpullu'yu ziyaret etmişlerdir. Satış işlemlerinin başlatılmasını isteyen heyettekiler, Bekir Toker ile birlikte tapu dairesine giderek 500 dönüm civarında toprağını ücretsiz olarak satışını gerçekleştirmiştir.

Fabrikanın faaliyete geçtiği ilk yıllardan itibaren üretilen şekerlerin hepsi satılmıştır. Yapılan satışlar sonucunda gelir artmış ve neticede fabrika yönetimi yeni depolar, atölyeler, tarım alanları açmak için toprağa ihtiyaç duymuştur. Bölgedeki tüm topraklar bir kişiye aitti fabrika yönetimi yine aynı toprak sahibi ile bir araya gelmiş ve yeni toprak almak istediklerini Bekir Toker'e iletmışlerdir. Bekir Toker, bu sefer toprağın her bir metre karesi için bir lira ücret istemiştir. Yaklaşık bir yıl önce topraklarını karşılıksız olarak heyete hibe eden Bekir Toker, o dönemde metre karesi yedi-sekiz kuruştan fazla etmeyen toprakları, fabrikaya metre karesi bir liradan satmıştır. Bekir Toker, fabrikanın kampanya döneminde olduğunu, inşaat mevsiminin geçtiğini bildiği için, fabrikanın topraklarını alacağını bilmektedir. Nitekim fabrika, toplamda 2500 m² alan toprak satın almıştır. Bir sonraki yıl için m² si iki liradan, diğer yıl için m² si üç liradan topraklarını fabrikaya satmıştır.¹⁷⁹

Fabrikanın kuruluş hikâyesi ile ilgili olarak Kadri Özçetin şu bilgileri vermiştir: *"Alpullu Şeker Fabrikası Türkiye'de kurulan iki fabrikanın ilkidir. Şeker fabrikalarının kurulma fikri 1860'lı yıllara kadar dayanan şeker fabrikaları, 1925-26 yıllarında kurulmaya başlanıyor. Alpullu Şeker Fabrikası kurulurken herkesin bilmediği bir kurulma hikâyesi vardır. I. Dünya Savaşı'ndan Almanya yenik ayrılmıştır ve Osmanlı Devleti de yenik sayılmıştır. Savaştan sonra İngiltere, İstanbul'u işgal etmiş, İstanbul'dan kaçamayan beş rütbeli Alman subay İstanbul'da mahsur kalmıştır.*

Türkiye'de Şeker Sanayi'nin kurucuları arasında gösterilen Hayri İpar, Şakir Kesebir ve Kazım Taşkent isimli yurtseverler bir şeker fabrikası kurma çabasındalar. Hayri İpar armatör, gemileri ile uluslararası ticaret yapıyor. Paşaların mahsur kaldığını duyan Hayri İpar, kendi adamlarını göndererek paşalarla irtibat kuruyor ve gemilerine beş Alman subayı saklıyor ve subayları gemileriyle boğazlardan geçirip bir şekilde Almanya'ya ulaştırıyor. Bu arada savaşlar bitiyor ve Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor. Savaştan sonra o

¹⁷⁹ Tarus, 1957, ss. 55-57.

beş Alman subayı dönüp Türkiye'ye geliyor ve diyorlar ki: "Biz Hayri İpar Bey'i görmek istiyoruz". Sonunda Hayri İpar Bey ile görüşme fırsatı buluyorlar. Paşalar diyor ki: "Bizim hayatımızı kurtardınız, sizler için yapamayacağımız iyilik yok, dileyin bizden ne dilerseniz." Hayri İpar Bey karşılık olarak diyor ki: 'Benim yerimde kim olsa sizi kurtarırdı. Çünkü biz dostuz diyor.' Paşalar: 'Sizlere bir vefa borcumuz var, bu yükün altında kalmak istemiyoruz diyorlar.' O yıllarda Hayri İpar ve arkadaşları, Uşak'taki Nuri Dedemizin faaliyetlerini biliyorlar ve kendilerinin de bir faaliyetleri var şeker fabrikası kurmak için. Paşaların ısrarlarına dayanamayan Hayri İpar: 'Tamam o zaman, bize bir şeker fabrikası kurun.' Tabi paşalar şaşırıyor, yapılacak iş çok büyük sıfırdan fabrika kuracaklar. Tamam diyorlar size bir fabrika kuracağız ama Almanya'ya dönelim üstlerimizle konuşalım, size söz verdik bunu yapacağız. Paşalar Almanya'daki yetkililere, biz Türklere bir söz verdik hayatlarımızı kurtardıklarında, onlar da bizden şeker fabrikası kurmamızı istediler diyorlar. Yetkililer de kurmaları için izin veriyorlar. Tabi bu olanlardan Atatürk'ün haberi var, Almanya'dan bir heyet Türkiye'ye geliyor. Yapılan görüşmeler sonucunda, fabrikanın Türkiye'ye kurulmasına karar veriliyor. O zamanlar tabi İstanbul Boğazı'nda köprü yok, eskiden yandan çarklı yük gemileri vardı. Almanlar diyorlar ki bizim bu kadar malzemeyi boğazdan geçirmemiz çok uzun sürer, size Trakya'da bir fabrika kuralım diyorlar. Yetkililerin akıllarına yatıyor bu fikir, ama bir şeker fabrikasının en büyük ihtiyacı sudur, fabrika pancar taşımada, pancar yıkamada ve buharlı tribünler için çok miktarda suya ihtiyacı vardır. Bir şeker fabrikasının, bir dakikadaki su ihtiyacı 27 tondur. Bu sular kazanlarda kaynatılıyor ve buhar elde ediliyor bu buharlar tribünlere basılıyor, çalıştırıyoruz jeneratör gibi elektrik elde ediyoruz. Bir akide şekerini iki üç dakikada ağızda eritirsin, bir fabrikanın tekrar çalışabilmesi için 3-4 gün gerekliydi, o yüzden kesintisiz elektrik gerekliydi ve biz de doğalgaz ile kömür vardı, o doğalgazı elektriğe çevirirdik. Alpullu Şeker Fabrikası'nda devamlı elektrik üretmek için kazan dairesinde bir gün içinde 325 ton kömür yakılırdı.

Bu şekilde fabrikanın kurulmasına karar veriliyor ve Trakya'da kurulması hususunda anlaşıyorlar. Almanlar bize akarsu kenarı lazım diyor çünkü dakikada 27 ton su lazım bize. Neticede Ergene var diyorlar bize, gayet güzel temiz, yedi sekiz çeşit balık yetişir ve suyu içilirdi. Saray ilçesinden doğar 281 kilometre uzunluğa kadar giderdi. İpsala yakınlarından Meriç nehrine kadar gider ve Saroz körfezine dökülürdü. Başlıyorlar Ergene'nin doğduğu yerden döküldüğü yere kadar araştırıyorlar. Önce fizibilite raporlarına bakıyorlar. Akarsu, ulaşım ve ekim sahasının aynı yerde olması gerekiyordu bu rapor için, en sonunda burada

Alpullu diye bir yer buluyorlar. Karayolu var, ova var, akarsu var. Diyorlar ki fabrikayı biz buraya kuralım neticede proje hazırlanıyor, sonuçta Balkanların ve Ortadoğu'nun en büyük sanayi kuruluşu kuruluyor buraya. Bulgar, Yunan, Boşnak, Romen, Irak, Suriye ve Mısır'dan işçiler çalışıyor. Fabrikanın kuruluşunda Alman ve Macarlar yer alıyor. 25 Aralık 1925'de ilk kazma vuruluyor, 26 Kasım 1926'da ilk deneme üretimi başlıyor. 11 ay gibi kısa sürede deneme üretimine başlıyor. Almanlar diyor ki beş sene biz bunu kendimize çalıştıracacağız. Çünkü bunun amortismanı var harcadıklarımızın tamamı olmasa da bir kısmını alabiliriz, 5 yıl çalıştırıp Türk Hükümetine devrediyorlar”¹⁸⁰.

3.3. Alpullu Şeker Fabrikası'nın Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar

Kurulacak olan şeker fabrikasının Trakya'nın hemen hemen ortalarına düşen, İstanbul ile Edirne'nin bağlantı noktası olarak görülen, tren hattının birleştiği yer olan Kırklareli hattı üzerinde olmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda Hayrabolu yönünden Tekirdağ'a kadar uzanan bir tren hattı kurulması da kolay olacaktır. Bu bölgelerde pancar ekilebilecek ve üretilen pancarın şimendifer yollarıyla fabrikaya ulaşması daha kolay olacaktır. Bu arada, İdare Meclisi kararıyla Meclisi İdare Reis Vekili olan Hayri İpar başkanlığında, üyelere Umum Müdür Yardımcısı Hüseyin Rıfkı, Mustafa Hulki ve Yüksek Kimya Mühendisi (eski Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü, şuan ise Yapı Kredi Bankası İdare Heyeti Başkanı) Arif Kazım Taşkent'ten oluşan heyet, şeker fabrikalarını incelemek amacıyla Bulgaristan'dan başlayarak Romanya, Çekoslovakya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Fransa'daki şeker fabrikalarını incelemişlerdir. Buralarda gerekli incelemeleri yapan heyet, kurulacak olan şeker fabrikasının sözleşmesiyle makine fabrikası için gerekli olan malzemeler için fabrikalara müracaatta bulunup İstanbul'a dönmüşlerdir. İdare Heyeti Avrupalı şirketlerden gelen teklifler ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve Almanya'da Magdeburg'daki “Maschinen-Fabrik Bukau R. Wolf” firmasıyla anlaşma neticesinde siparişleri vermişlerdir.¹⁸¹

Alpullu Kasabası, şeker fabrikası kurulmadan önce boş bir arazi olarak durmaktaydı, şeker fabrikasının inşasına başlanınca Alpullu beldesi de insanların yoğunlaştığı bir yer olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁸² Edirne milletvekili Şeref Aykut Alpullu Dergisi'nde

¹⁸⁰ K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

¹⁸¹ Veldet, 1958, ss. 241-242.

¹⁸² İlay, D. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Dönemi Sanayileşme Stratejisi: Alpullu ve Uşak Fabrikaları Örneği*. Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, s. 105.

yayınlanan yazısında Alpulu hakkında şunları söylemiştir: “Alpulu, daha önce Babaeski İstasyonu idi. Kırklareli’ni İstanbul Demiryoluna bağlamak için 1910 yılı ben ne kadar yorulduğum, ne kadar koştum, en son yok olan Osmanlı İmparatorluğu’nun söz anlamaz Bayındırlık Bakanı Halacıyanı, ben kandıramadım. Sirkeci’de çöreklenmiş olan tatlı su Frenkleri yola getirdi. Demiryolu yapıldıktan sonra durağın adı Alpulu konuldu. Babaeski, kendi adıyla anılan yeni durağa çekildi”¹⁸³.

Hayri İpar önderliğinde, İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ’nin kurulmasıyla birlikte şirket, fabrikanın inşası konusunda hükümet yetkilileri ile görüşmek için Ankara’ya gitmişlerdir. 21 Haziran 1925 tarihli ve 2141 sayılı kararname ile İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne sınırları içerisinde, bir şeker fabrikası kurulması için bir toplantı yapılmış ve Ticaret Vekâleti ile İcra Vekilleri Heyeti’nin kararlarıyla 24 Haziran 1925’te fabrikanın kurulması için karar alınmıştır.¹⁸⁴ Yapılan anlaşmalara göre İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne bölgeleri sınırlarında yaklaşık 20.000 ton pancar işleme kapasitesine sahip bir fabrikanın kurulması, kullanılacak donanım ve malzememin temini, insan gücünün sağlanması, pancarın işlenmesinden sonra elde edilecek küspenin hayvancılık faaliyetlerinde kullanılması gibi hususlarla birlikte yaklaşık 25 sene şeker fabrikası kurma teşebbüsünü eline almıştır. Yapılan anlaşma ile birlikte, fabrikanın üreteceği şekerden 18 yıl boyunca vergi alınmayacak, fabrika için gerekli olan kömür, linyit, kiremit gibi malzemeleri üreten ocaklar vergilerden ve resimlerden muaf tutulacak, fabrika bünyesinde pancar üreten çiftçilerden 10 yıl boyunca arazi vergisi alınmayacak, fabrikanın üretilen pancarların taşınması sırasında nakliye vergisinin üçte bir oranında indirimi sağlanacak, fabrika inşasının yapılacağı arazinin beş hektarını devlet ücretsiz olarak sağlayacak, fabrikada çalışan memur, işçi, mühendis ve yöneticiler 10 yıl boyunca kazanç vergisinden muaf tutulacak ve 25 yıl boyunca tüm Trakya’da başka bir şeker fabrikası kurulamayacaktı.¹⁸⁵

Yaşanan gelişmelerden sonra Almanya Magdeburg’daki Maschinen Fabrik Bukau R. Wolf adlı firma, 20 Aralık 1925’te 2.000.000 lira karşılığında fabrikanın inşasına başlamıştır. Getirilecek makinelerin kontrolü için Yüksek Mühendis Arif Kazım (Taşkent)

¹⁸³ Aykut, 1935, s. 1.

¹⁸⁴ CDA, 030.18.01.01.014.41.5.

¹⁸⁵ Engin, 1999, s. 39.

Bey görevlendirilmiştir.¹⁸⁶ Fabrikanın inşaat işlemi kısım kısım yapılmıştır. Fabrikanın çizim ve planlama kısmını Haydar ve Şürekâsı firması, Alman Bukau firması denetiminde yapacaktır. Fabrikanın baca ve kazan montajlarını ise Topf Erfurt firması üstlenmiştir. Geriye kalan monte ve inşaa işleri ise Ziya Bey ve ortağı ile birlikte yapılacaktır.¹⁸⁷ Fabrika için gerekli olan ana malzemeler Alman Bukau firması tarafından gönderilecek, fakat şirketten bunun için 200.000 liraya yakın bir paranın taraflarına ödenmesini istemişlerdir. Şirketin o yıllarda bu meblağı karşılayacak maddi imkânları olmadığı için, hükümetten yardım talep etmişlerdir. Bu yardım talebi üzerine Maliye Vekili: “*Size, istediğiniz parayı verebilirim, fakat bu paranın yarısı kadar paranız olduğunu, bir banka mektubu ile bana bildiriniz...*”¹⁸⁸ sözleriyle, şirket bazı zorluklar yaşamıştır. Bu zorlukların yaşanmasının sebebi ise şirketin kuruluşundan beri kara geçemeyip masraflarının artmasıdır. Yaşanan bu olumsuzlukların sonucunda şirketin kurucularından Hayri İpar Bey, tüccarlığının getirmiş olduğu tanınmışlıkla kendi sorumluluğunda çektiği kredi ile İş Bankası’na bir mektup yazarak: “Bankamızda, şirketin şu kadar parası vardır” sözleriyle hükümetten gereken yardımı almış ve Alman Bukau şirketine, temin edilecek malzemeler için parayı göndermiştir.¹⁸⁹

Fabrikanın montajı devam ederken, küspe kurutma dairesine gelen yaklaşık 10 tonluk malzemelerin taşınması, o ağırlıkta bir malzemeyi taşıyacak bir vasıta olmayışından bir hayli zor olmuştur. Bu sebepten dolayı çalışanların arasında, fabrikanın geç açılacağı gibi dedikodular çıkmaya başlamıştır. Şeref Bey bu duruma çözüm ararken, Alpulu İstasyonunda çalışan ve tamir işlerinden anlayan Mehmet Çavuş diye birinin olduğunu haber almıştır. Mehmet Çavuş’la görüşmesi sırasında fabrikanın inşaatından önce, fabrikanın ön kısmına bir demiryolu makası hattının yapılıp yapılamayacağını sormuş ve yapılabileceğinin cevabını alınca belli bir sayıda ameleyi Mehmet Çavuş’un emrine vererek makas hattının yapılması için çalışmalara başlanmış ve kısa süre sonra makas hattı faaliyete geçerek, malzemelerin taşınması başarılmıştır.¹⁹⁰

Sarmısaklı Çiftliği müdürü olan Raşit Saraçoğlu, Almanya ve Avusturya’dan getirtilen traktörler ile bu çiftlikte pancar tarımına başlamıştır. O yıllarda pancar işinde çalışacak

¹⁸⁶ Veldet, 1958, ss. 255-256.

¹⁸⁷ Veldet, 1958, s. 301.

¹⁸⁸ Veldet, 1957, s. 302.

¹⁸⁹ Veldet, 1958, s. 304.

¹⁹⁰ Veldet, 1958, ss. 282-283.

amele bulmak bir hayli güç olmuştur. Bunun için Bulgaristan ve Macaristan'dan ameleler getirtilmiştir. Almanlar, Bulgarlar ve Macarlar çalışma disiplinine çok önem vermektedirler. Şeker pancarı ziraatı hakkında yüksek bilgiye sahip Semenof ve Silof adında iki Bulgar, Sarımsaklı çiftliğine gelerek pancar tarlalarını kontrol etmişlerdir. Zaman geçtikçe topraktaki pancarların kuruduğu görülmüş geceleri kurtların pancarları yediği anlaşılmıştır. Trakya'da bu kurtlara "Ergene Kurdu" denmektedir. Semenof ve silof yaptıkları araştırmalar sonucunda, pancar kurtlarıyla mücadele etmek için nöbetleşe tarım metodunun uygulanmasına karar vermişlerdir. Nöbetleşe ekim yöntemi ise tarlada bir yıl bir ürün ertesi yıl başka bir ürün ekme yöntemidir. Şekerpancarının ise su ihtiyacı fazla olduğundan, pancar ekilen bir yılın ardından tarlaya nem ihtiyacı az olan farklı tarım ürünleri ekerek bir sonraki şeker pancarı ekimi için topraktaki nem oranının artırılması hedeflenmiştir. Nesip Karaçay şu sözleri söylemiştir: "*Bendeniz Alpulu'ya gelir gelmez, hemen bir ekip tertip ederek, sinema makinesi ve şeker pancarı ziraatını gösteren film ile köyleri dolaşmaya başladım. Her akşam bir köy kahvesinde, çay paralarını biz vermek şartıyla, şeker pancarı ziraatını tamime çalıştık ve 31 köyde gösteriler yaptık. Az zamanda, köylüler bunu benimsediler; ismine de 'Çökündür' diyorlardı. Malum olduğu üzere Farsçada pancara 'Çökender' denilir*". Diğer taraftan ise Uşak Şeker Fabrikasının yaşadığı su sıkıntısını göz önünde bulunduran şirket yönetimi önceden tedbirlerini alarak, eğitimini Belçika'da tamamlamış olan Aziz Meker Bey'i şirket bünyesine katmış ve ayrıca Ergene Nehri'nin varlığından dolayı su sorunu yaşamamışlardır.¹⁹¹

Yapılan bu çalışmalardan sonra, fabrikanın temel atma töreni, 22 Aralık 1925'te gerçekleşmiştir.¹⁹² Sarımsaklı Çiftliği'nin avlusunda temel atma merasimi başlamıştır. Merasimde hazır bulunan kişiler; Edirne Mebusu Faik Kaltakkıran, Kırklareli Mebusu Şevket Ödül, General Mürsel Paşa, Edirne Valisi, Kırklareli Valisi, Süvari Liva Komutanı Ahmet Hamdi Bey, Kaymakamlar ve Belediye başkanları hazır bulunmuşlardır. Temel atma töreninin ardından başlanan fabrika inşaatı on bir ay gibi, zamanın şartlarına göre kısa bir sürede tamamlanmıştır.¹⁹³

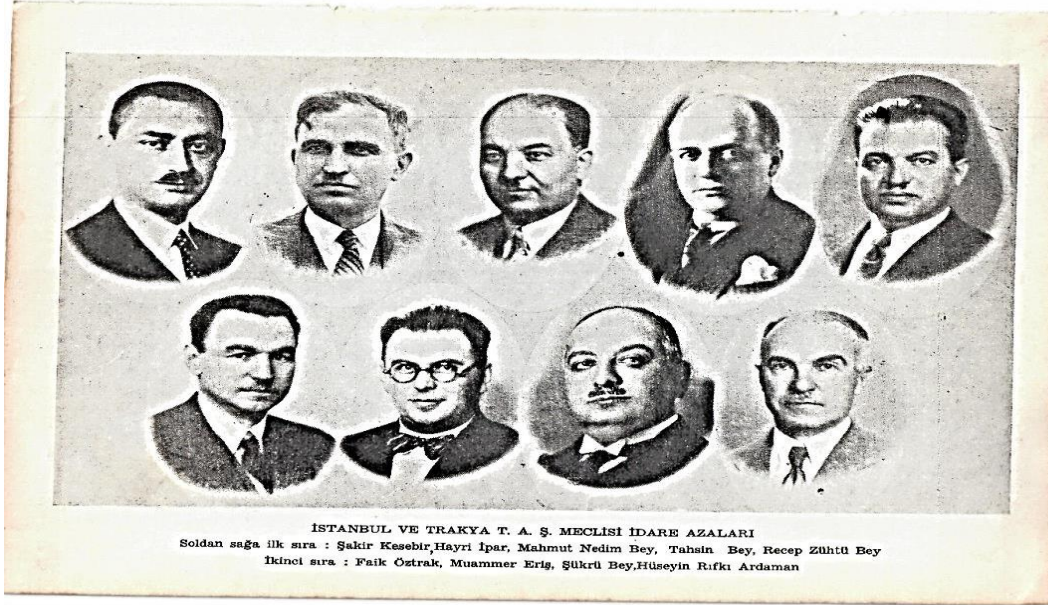
¹⁹¹ Veldet, 1958, s. 276.

¹⁹² Tekeli, 1964, s. 7.

¹⁹³ Veldet, 1958, s. 241.

3.4. İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketinin Kurulması

Alpullu Şeker Fabrikası, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Türk şekerini çıkarması açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Alpullu Şeker Fabrikası da, Uşak Şeker Fabrikası gibi özel teşebbüsten ortaya çıkmış bir başarıdır. Bu başarıda, o yıllarda özel teşebbüsün önde gelen isimlerinden, Şeker Kralı olarak tanınan Hayri İpar, Şakir Kesebir ve Kazım Taşkent'in etkileri oldukça yüksektir. Bu üç kişinin önderliğinde Uşak'ta olduğu gibi bir şeker şirketi kurulması kararlaştırılmış ve hükümetin de desteğini almak için, Edirne mebuslarından Faik Kaltakkıran, Hüseyin Rıfki Ardaman, Tekirdağ Mebusu Faik Öztrak, Çatalca Mebusu Mehmet Şakir Kesebir ve tütün tüccarlarından Salim Nuri beyler de bu şirkete katılmışlardır.

Şekil 3. 2 İstanbul ve Trakya Türk Anonim Şirketi idare azaları Kaynak: Alpullu Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 3.2'de şirketin ilk idare azaları gösterilmektedir. Azalar arasında; Şakir Kesebir, Hayri İpar, Mahmut Nedim Bey, Tahsin Bey, Recep Zühtü Bey, Faik Öztrak, Muammer Kriş, Şükrü Bey ve Hüseyin Rıfki Ardaman bulunmaktadır.

Şirketin sermayesine ilk olarak Türkiye İş Bankası yüzde 68 oranında iştirak etmiştir. Daha sonra Ziraat Bankası ve Trakya İlleri Özel İdaresi yüzde 10 ve son olarak ta içerisinde Trakyalı köylülerin de bulunduğu özel teşebbüsten kişiler yüzde 10 ile iştirak etmişlerdir.

Istanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları T. A. Ş. Hisse Senedi

Şekil 3. 3 İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Şirketi'nin hisse senedi Kaynak: Alpullu Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 3.3'de Alpullu Şeker Fabrikası'ndan tüccarların ve halkın aldığı hisse senedinin örneği gösterilmektedir. Şirket, kendisine genel merkez olarak İstanbul Sirkeci'de bir iş hanını seçmiştir. Mali ve resmi izinler için şirket yöneticileri, Ankara'ya hükümet yetkilileri ile görüşmeye gitmiştir. Mali kriterler bakımından İş Bankası, şirketin başvurusunu olumlu sonuçlandırmıştır. Ancak, Ziraat Bankası'nın kredilerden sorumlu müdürü, ortaklık payları dışındaki kredi alımlarına izin vermemiştir. Fakat İsmet İnönü'nün konu hakkında: “*Verin! Yapsınlar da nasıl yaparlarsa yapsınlar... Fabrika, bir an evvel faaliyete geçsin...*” sözleriyle, Ziraat Bankası'da şirkete ortak olmuştur.¹⁹⁴ Alpullu Şeker Fabrikası, dolaylı ve doğrudan devletin desteğini sağlamış ve Uşak Şeker Fabrikasının yaşadığı sıkıntıları, karşılaştığı sorunları yaşamamıştır.¹⁹⁵

Şirket, 500.000 lira olan sermayesinin yetmeyeceğini anlayınca 1927 yılı itibariyle, sermayesini 750.000 liraya çıkarmıştır. Şirket yine de ilk iki sene bilançosunu, zararlar kapatmıştır. İki yıl üst üste zararlardan sonra, Maliye Vekâleti, şirkete 200.000 liralık destek olmuştur. Açıklanan zararlardan sonra hükümet, başka şeker fabrikaları kurulması için bazı

¹⁹⁴ Engin, 1999, s. 39.

¹⁹⁵ Avcı, S. (1996). Türk Şeker Sanayinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, ss. 292-302.

imtiyazlar tanıyarak ve vergi muafiyeti sağlayarak, şeker sanayine özel teşebbüsü teşvik etmiştir. Diğer yandan ise, yerli şekeri Avrupa şekerinden korumak için de tedbirler alınmış, tüm bu kararlar 1926'da, 724 sayılı kanunla güvence altına alınıp, Türk şekeri ve çiftçisi korunmaya çalışılmıştır.¹⁹⁶

Şirket sermayesini 750.000 liraya çıkarıldıktan sonra, bir bu kadar para karşılığında tahviller satılmış ve şirket sermayesi yaklaşık 3.000.000 lirayı bulmuştur. Fakat her sene yapılan yenilenme ve tadilat işleri, pancardan üretilen melasın değerlendirilmesi için kurulan ispiroto fabrikası gibi etkenlerden dolayı eldeki sermaye yetersiz kalmıştır. Elde kalan sermaye, işletme masraflarını ve makine ve tesisat giderlerini de karşılayamamış ve birçok kez hükümetten doğrudan yardımlar almıştır. Bu konu hakkında, şirketin Umum Muhasebe Müdürü Ali Seyfi Tülümen şu bilgileri vermiştir: *“Şeker fabrikasının inşasını müteakip, şirketin murahhas azası unvanını alan Mehmet Hayri Bey'in mühim işlerinden birisi de, bankalardan para tedariki oluyordu. Bu kolay bir iş değildi. Meclisi İdare Reisi Mehmet Şakir Bey, şirketin bir numaralı kurucusu ise, Mehmet Hayri Bey de, onun bir numaralı koruyucusu ve hatta kurtarıcısı idi dersem, hilaf söylemiş olmam. Hayri Bey, şirketin bu zor durumundan hiç yılmamıştır. Durmadan şirkete mali membalar temini ile meşgul olmuştur. Bonoların vadesi gelmek üzere olduğunu kendisine hatırlatmadan bilirdi. İdare azalarının her vakit İstanbul'da bulunamayacağı düşüncesiyle, bana da verilmiş olan ikinci imza yetkisini kullandığım bonoların, vadesi geldikçe ne kadar sıkıldığımı tarif edemem. Piyasayı tanıyan, bankalarda kredisi yüksek olan Hayri Bey'in, muhakemesi kuvvetli, ikna kudreti de çoktu. Her bononun vadesi geldiğinde ödeme imkânımız yoksa veya zayıf ise, ne yapar ne eder borcumuzu ödemeyi, yeni bono tanzimini temin eder, ben de geniş bir nefes alırdım”*¹⁹⁷.

Şeker fabrikasının inşaatı bir taraftan devam ederken, diğer taraftan da şirket, pancar ziraatı ile uğraşmaktadır. İlk olarak, Edirne Ziraat Müdürlüğü görevinde bulunan ve I. Dünya Savaşı'nda Lüleburgaz'da, askeri ziraat işlerinde tecrübeli olan Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi mezunlarından Raşit Saraçoğlu'nu ve ziraatçıların hocası olarak bilinen Nesip Bey'i şirket bünyesine katmıştır. İlk yıllarda Trakya bölgesinde, pancar ziraatı hakkında bilgi sahibi çok kimse bulunmuyordu. Bunun farkında olan şirket, Raşit Bey'i Filipe ve Burgaz'daki şeker fabrikalarını incelemek ve bilgi toplamak için Bulgaristan'a

¹⁹⁶ Veldet, 1958, s. 242.

¹⁹⁷ Veldet, 1958, ss. 304-305.

göndermiştir. Yapılan tetkiklerden sonra şirket tarafından, Bulgaristan'dan iki tane uzman getirilmiştir. İlk pancar ziraatları ise gelen uzmanlar önderliğinde yapılmaya başlanmıştır. İlk denemeler istenilen sonuçları vermemiştir. Üretilen pancar, dönümde 500 tonu geçmemiştir. Çiftçilerin kendi başına buyruklukları, uzmanların tarım bilimcileri dinlememelerinden dolayı istenilen üretim ilk aşamada gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Nesip Bey, pancar ekimi yapılacak tarlaları bölgelere ayırmıştır. Bu bölgeler ise, ziraat mühendislerinin, gidip kontrol yapabileceği sayıda ayrılmıştır. Bu ziraat alanlarının başına ise Almanya'da öğrenim görmüş, Mehmet Ali Bey, Suphi Bey ve Rauf Beylerin başını çektiği gençler gönderilmiştir. Bunun üzerine şirket ile çiftçiler arasında sözleşmeler imzalanmış, ziraat mühendislerinin tarif ettiği şekilde tarlasını ekip biçen, şirketin verdiği malzemeleri kullanan çiftçilere on lirayı geçmeden ikişer lira avans verilmiştir. Toprakta yeterli verimin alınabilmesi için şirketin tahsis ettiği demir pulluklar verilmiş ve bu pullukların ücretleri ise pancar parasından düşülmüştür. Çiftçinin ekeceği tohumları şirket kesintisiz vermiş ve bu tohumları yine fabrikanın verdiği mibzerlerle ekmiştir. Alınan bu tedbirler ve sıkı uygulamalarla pancar veriminin artırılması amaçlanmıştır.¹⁹⁸

3.5. Fabrikanın Açılış Töreni

Alpullu Şeker Fabrikası'nın açılışı için çalışmalar aylar öncesinden başlamış, açılış için davet edilen Başvekil İsmet Paşa'nın gelmeyeceği haber alınınca, İsmet Paşa ve Hükümeti temsilen Ticaret Vekili Rahmi Bey açılışa teşrif etmiştir.¹⁹⁹ İlk harcı 22 Aralık 1925'te atılan fabrika²⁰⁰, 11 ay gibi kısa bir sürede ilk şekerini çıkarmış, 26 Kasım 1926'da ise ilk Türk şekerini çıkarmıştır.²⁰¹ 20 Kasım'da Şakir Kesebir'in başına yaptığı açıklamada: *“Alpullu Şeker Fabrikası'nın bir milyon liraya mal olduğunu, fabrika açılışına katılacaklar ve törende yapılacaklar ile ilgili de; Cuma günü bir tren davetliler için tahsis edilecek, resmi açılışta devlet ileri gelenleri de bulunacak, katılımcıların 50-200 kişi arasında olacağını tahmin etmekteyim. Cuma günü sabah saat 8'de özel bir trenle Sirkeci'den hareket edilecek ve saat 14.28'de Alpullu'ya ulaşılacaktır. İstanbul ile Alpullu arasındaki şehirlerden gelecek davetliler özel trenle ulaşımını sağlayabileceklerdir. Açılış töreni, fabrika ana binası önünde yapılacaktır. Açılış töreninden sonra sırasıyla fabrika kurutma*

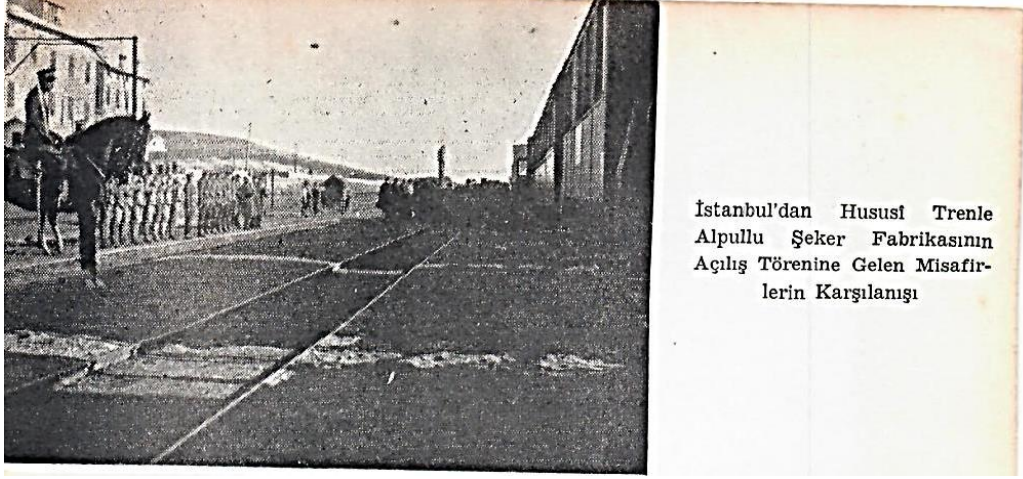
¹⁹⁸ Veldet, 1958, s. 306.

¹⁹⁹ Veldet, 1958, s. 246.

²⁰⁰ Veldet, 1958, s. 241.

²⁰¹ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*. Ankara: Mars Matbaası, s. 75.

dairesi, tamirhane ve laboratuvar bölümleri gezilecektir. Bu sırada Fabrika Müdürü Gutherz ve yardımcısı Kimya Mühendisi Kazım (Taşkent) Bey tarafından bilgi verilecek ve laboratuvar da pancar analizi gösterilecektir. Özel trenle geri dönecek olan kişilere öğle ve akşam yemekleri trende verilecek, mahalli bölgeden gelenlere de bu ikram Alpulu'da verilecektir. Resmi açılış töreninde şirket ve fabrika mensupları yeşil kırmızı renkte rozetler, davetliler ise, kırmızı beyaz rozet takacaklardır”²⁰². Fabrika açılışına ilgi yoğun olmuştur. Şekil 3.4’de fabrikanın açılışı için askerler tarafından, konukların karşılanması ve resmi açılış için karşılama takımı oluşturulmuştur. Açılış için Edirne’den 14 araçlık bir heyet gelmiş ve gelen heyet, İstanbul’dan gelecek olan treni karşılamak için Hadımköy, Çatalca, Çerkezköy, Muratlı ve Lüleburgaz’da, halk ise istasyonlarda toplanmışlardır.²⁰³

Şekil 3. 4 Alpulu Şeker Fabrikası'nın açılışından bir kare
Fabrikası Arşivi

Kaynak: Alpulu Şeker

Şirketin İdare Reisi Şakir Kesebir ise açılışla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bugün şerefli bir tarihi idrak etmekteyiz. Şeker fabrikasının ilk semeresini idrak ettiğimi bugün, gerek fabrikamız ve gerek Trakya halkı namına hürmet ve minnet hislerimizi arz ederim. Türkiye Cumhuriyeti nihayet memlekette şeker fabrikasının fiilen tesisine muvaffak olmuştur. Memleketimizin sanayi hususundaki inkişafı fabrikamızın kabiliyeti, bir müddet sonra tamamen anlaşılacaktır. Alpulu Şeker Fabrikasının tesis teşebbüsü, muhterem

²⁰² Veldet, 1958, ss. 246.247.

²⁰³ Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (Yapımcı), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Senarist ve Yönetmen). 1925'den 1976'ya Şeker Fabrikaları (Belgesel). Türkiye: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

Başvekilimiz İsmet Paşa Hazretlerinin riyaset ettiği Cumhuriyet Hükümetinin iktisadi ve sınai sahadaki muazzam eserlerinden birini teşkil eyler”²⁰⁴.

Ulus gazetesinin 28 Teşrinisani (Ekim) 1926 sayılı haberinde şu cümlelere yer verilmiştir: *“Alpullu Şeker Fabrikasının küşat merasimi bugün fevkalade tezahüratla icra edilmiştir. Edirne’den hareket eden heyet-i mebusa saat 14’de otomobillerle Alpullu’ya muvasalat etmiş ve yarım saat sonra İstanbul’dan hareket eden hususi trenle diğer davetliler gelmişlerdir. Ticaret Vekili Rahmi ve Birinci Reis Vekili Hasan Beyler, Şakir Bey’in nutkuna mukabelede bulunmuşlardır. Bادهu kurbanlar kesilmiş ve Rahmi Bey tarafından kurdelesini kesilerek fabrika Küşat olunmuştur. Davetliler fabrikayı gezerken, fabrika müdürü tarafından makinelerin faaliyeti hakkında izahat verilmiştir. Ayrıca şekerin tarzı imal ve istihsaline dair filmler gösterildikten sonra merasim nihayet bulmuş, med’uvin saat 18’de şehrimizden müfarike etmişlerdir. Halkın sürur ve tezahüratı devam etmektedir”²⁰⁵. Doğma büyüme Alpullu’lu olan Serpil Gürsel Demirbaşer açılış töreni ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: *“Babam Kadri Gürsel, fabrika açılışında öğretmeni Lütfiye Leman ve tüm sınıfıyla birlikte açılışta hazır bulunmuştur. Babam mahallede kiminle sohbet ederse etsin, anlatacağı ilk şey fabrikanın açılışı olurdu”²⁰⁶.**

Ahmet Ağaoğlu’nun 28 Ekim 1926’da Ulus gazetesindeki yazısında fabrika açılışı ile ilgili şu cümlelere yer vermiştir: *“Bu gün bu içtimai ve iktisadi hadiseler Cumhuriyetin açmış olduğu medeniyet yolunun en ince izlerine bile Türk milletinin azami bir intibak kabiliyetini haiz olduğunda zerre kadar şüphe bırakmamaktadır. Bu millet yalnız fenni şayıkaya tahavvül etmemiştir. Aynı zamanda şahikanın altında saklanan zihni ve ahlaki, içtimai ve iktisadi faaliyetlere de kabiliyetini ispat eylemektedir. Mahiyeti itibari ile geçici olması tabii olan bu buhran ve intikal devrinde barlara, lokantalara, dans evlerine ve moda mağazalarına biraz fazla dökülmüş olan Türkleri görerek, inkılabımız hakkında bedbinane tahminlerde bulunanların, Alpullu’da şeker fabrikasının resmi küşadında bulunmuş olmalarını arzu ederim. Civar köylerden akıp gelen bu binlerce kadın ve erkek köylüler, şehirlerden gelmiş olan yüzlerce beyler, medeniyetin ilim ve fennin şaheseri bulunan bu şeker fabrikasının etrafını ne kadar iştiyak ve heyecanla dolaştılar. Türkün rekzetmiş olduğu bu abide, Türk teşebbüsü şahsisinin, Türk sayı ve ilminin bir şaheseridir. Gazinin dehası ve*

²⁰⁴ Veldet, 1958, ss. 255-256.

²⁰⁵ Alpullu Şeker Fabrikası Küşat Olundu. (1926, 28 Ekim). *Ulus Gazetesi*.

²⁰⁶ S. G. Demirbaşer (Görüşme, 13 Mart 2019) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

yüksek iradesi bize rehber iken, teşebbüs, say, tahammül ve mücadele sahalarında, bu millet için iktiham edilemeyecek müşkil, başarılamayacak iş kalmamıştır”²⁰⁷.

Trakya’ya yapılan bu şeker fabrikası, hem bölge halkı tarafından hem de şirket yetkilileri tarafından sevinçle karşılanmıştır. Çünkü fabrika ile birlikte bölge halkı istediği refaha ulaşabilecek ve maddi yetersizlikler yaşamayacaktı.²⁰⁸ Alpullu Şeker Fabrikası’nın Umum Müdürü Baha Tekand’ın fabrikanın otuzuncu yıl dönümü sebebiyle açılış ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “29 sene evvel Alpullu Fabrikası ilk kampanyasına hazırlandığı zaman kalplerde sonsuz bir heyecan vardı. Her şey hazır, Türkiye topraklarında ilk iki fabrikadan montajı ilk biten Alpullu Fabrikası ilk şeker verecek, ikincisi Uşak Şeker Fabrikası da birkaç hafta sonra başlayacaktır. İlk şeker çıktı, mütevazı bir kampanyada birkaç on bin ton pancar işlendi, birkaç bin ton şeker alındı, fakat o günden beri pancar tükenmedi, şeker akışı feyzini gittikçe artırdı, hala artıyor ve artacak. Şahıslar değişti, himmetler himmetler üstüne kondu, ese gittikçe gelişti güzelleşti. Bu fabrikanın idaresinde temkin ve basiretin hamlecilikle ve çalışkanlıkla kucak kucağa yer alışı muvaffak, mesut neticeler vermiştir. Türkgeldi ve Sarımsaklı çiftliklerinde başlayan çalışmalardan yıldan yıla bilgiler ve tecrübeler birikti, ecnebi mütehassısların çalıştırılması bu nazik işteki gayretlerin verimini artırdı. Bu gayretlerin maddi ve manevi kıymetleri arka arkaya vazife alanlara cesaret ve tecrübe kaynağı olmuştur. Şeker sanayinin memleketimiz için taşıdığı büyük ve geniş iktisadi kıymetleri takdir edenler arasında en mümtaz mevkiî işgal eden yüksek bir şaşı bu vesile ile tekrar anmayı vazife biliyorum. Çok sayın Celal Bayar. Celal Bayar, ilk günlerden beri, İş Bankası Umum Müdürlüğünden, İktisat Vekâletine ve Başvekilliğine kadar Şeker Sanayiinin en büyük maddi ve manevi destekçisi ve mürşidi olmuştur. Memleket ziraatını kalkındırmada Şeker Sanayiinin oynayabileceği rolü, yapabileceği derin tesirleri en çok anlayan, bilen odur, devamlı alakası ve yardımları yıldan yıla tahakkuk ettirilen inkişafların özünde ve temelinde en mümtaz ve müessir yeri almıştır”²⁰⁹.

²⁰⁷ Ahmet A. (1926, 28 Ekim). Alpullu’da. *Ulus Gazetesi*. ss. 10-15.

²⁰⁸ Veldet, 1958, s. 303.

²⁰⁹ Veldet, 1958, ss. 272-273.

3.6. Alpullu Şeker Fabrikasının Kuruluşundan Gelişimine Kadar Karşılaştığı Sorunlar

Alpullu Şeker Fabrikası, kuruluşundan itibaren birçok sorun yaşamış, şeker şirketinin tecrübeli elemanları ve yöneticileri vasıtasıyla bu sorunları halletmiştir. Fabrikanın faaliyete başladığı yıllarda ziraat konuları alanında tahsilli ziraat mühendislerine bırakılmıştır. Bu mühendisler, pancar ekim ve üretimini inceleme maksadıyla, Şeker Sanayii'nde gelişmiş Avrupa ülkeleri dururken, Bulgaristan'a gidip incelemelerde bulunmuşlardır. Bulgaristan'daki faaliyetleri inceleyen heyet, alanında uzman iki kişiyi Alpullu'ya getirmişlerdir. Bu iki kişiden birini Edirne-Alpullu sahasına, diğerini ise Lüleburgaz-Alpullu sahalarına, pancar ekimini kontrol edip çiftçi arasında teşkilatlanmayı sağlamaları için görevlendirilmişlerdir. Daha sonra Sarımsaklı Çiftliği'nde pancar ekimini kontrol ettirmek için bir kişi daha Bulgaristan'dan getirilmiştir. O yıllarda pancar tarımı konusunda Bulgar ziraatçıların tecrübeli ve bilgili sayılması, pancar ziraatı konusunda yetersiz kalan şirket yöneticilerini sürekli Bulgaristan'daki kişilerden yardım almaya itmiştir. Şirket yöneticilerinin bu kişilerden sürekli yardım almasının ortaya çıkması ile birlikte, Sarımsaklı Çiftliği'nde çalışan Bulgar ziraatçıları yerine, Alman Dr. Sesos getirilmiş ve ayrıntılı bir rapor hazırlanması istenmiştir. Dr. Sesos'un yapacağı işlere yardımcı olmak için Laupert isminde bir Alman Ziraat Mühendisi de çiftlikte çalışmaya başlamıştır. Bu konu hakkında Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Rektörü Muhlis Bey şu sözleri söylemiştir: *“Lüleburgaz'a ilk geldiğim günlerde, muntıkamdan atla, mahdut miktardan ektirilmiş pancarları dolaşmağa çıkmıştım, bu pancarların bayırlarda, zayıf yerlerde ekilmiş, işçiliklerinin de gayet kötü olduğunu gördüm. Bu sıralarda, sakallı bir Bulgar'ın, şeker fabrikası ağronomu olarak muntıkada dolaşmakta olup, köylülere 'Sakin pancarlarınızı kuvvetli yerlere ekmeğe kalkmayın, pancar tarlaların kuvvetini alır, sonra bu yerlerden mahsul alamazsınız' diye aleyhtar propaganda yapmış olduğunu gördüm. Bu şekildeki bir mütalaayı bittabi bir ziraatçı yürütmezdi; bu adam olsa olsa ancak bir casus olabilirdi. O gün bu adam, yine gelmiş ve o esnalarda ise Alpullu'ya dönmek üzere Lüleburgaz istasyonuna gitmiş olduğunu söylediler, atımı dörtnalla istasyona sürdüm. İstanbul istikametinden gelen trenin istasyona yaklaşmakta olduğunu gördüm, istasyona yetişince yolcular arasında, bu adamı görünce, hemen koluna girdim. Bütün hıncımla 'Sen kim oluyorsun ki pancar aleyhinde propaganda yapmağa kalkışıyorsun' deyince adam irkildi, bir daha ayağını atarsa tevkif ettireceğime*

dair bir de tehdit savurdum. Arkasından da, Müdür Nesip Bey'e bu durumu bildirdim. Bundan sonra da bir daha bu adamı mıntıkamda görmedim"²¹⁰.

Fabrika açıldıktan sonra, pancar ekim işlerine başlanmıştır. Ama çiftçilerin tarım aletleri konusunda yetersizliği bir sorun teşkil etmektedir. Çiftçi, tek bildiği karasabanı kullanıyordu. Bu konu Ziraat Müdürü Nesip Bey'e açıldığında, fabrikanın sermayecilerinin gözlerini korkutmamalı, zamanla olacak bir iştir. Cevabını vermiştir. Fabrikanın zirai elemanları bir sene pancar ekilen tarlaya, diğer sene de pancar ekilmesini istememektedirler. Birkaç kampanya dönemi sonrası "Curculianidac" türünden olan böcekler, pancar ekilen alanları tehdit etmeye başlamıştır. O yıllarda üretimi yapılan, pancar tarlalarında başlayan böceklenme, İlkbahar ile birlikte toprağın yüzeyine çıkmıştır. Şirket ve fabrika yöneticileri ile mühendisler uygulanacak olan bütün tedbirleri almışlar; tüm tarlalara zirai tarım ilaçları sıkılıp, böceklerin zehirlenmesi amaçlanmış, Macaristan'dan getirilmiş alev saçan bir makine vasıtasıyla böceklerin yakılması, civar köylerden getirilen hindi, tavuk gibi küçükbaş hayvanların böcekleri yemesi gibi yöntemlerle böceklenmeyi durdurmaya çalışmışlardır. Fabrika müdürü Guthertz, Yunanistan'da 1913'te kurulan ve iki sene sonra kapanan şeker fabrikası tesisi için dönemin Yunanistan Başvekili olan Venizelos'a ve Fabrika Müdürüne bir mektup yazarak, fabrikalarının kapanma sebebini sormuş ve kapanma sebebi olarak "Curculianidac" türü böceklerin pancarları yemesi gösterilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi Alisi Rektörü Muhlis Bey Böcek sorunu hakkında şunları söylemiştir: "Geniş meralar arasına serpilmiş kültür sahaları bulunan, o zamanki Macaristan'da, Macar çiftçisi bu böceklerle pek çok mücadele etmiştir ve literatüründeki malumat zengindir. Fakat bu böcek Almanya'da bulunmadığından, kitaplarında o zamanlar bu bahis hakkında uzun boylu malumat mevcut bulunmuyordu. Meraların ve hali arazinin bolluğu ve kültür nebatlarının azlığı dolayısı ile bu afetin önüne geçmek üzere Tatar köyündeki mevki münavebe tarzını, diğer köylerinde de tatbik karar verip denemelere başladım, bir köyün büyük bir çiftlik gibi mütalaa ederek, köyü muhtelif mevkilerini üçer senelik münavebe sahalarına ayırdım. Köyün muhtelif mevkilerinde üç senelik taksimat yapmamın sebebi de, köyün geniş hudutları içinde her köylünün her tarafta tarlası bulunmayışından ileri geliyordu. Çünkü pancar ihtiyacını karşılamak için herkesin pancar ekmesini sağlamak icap ediyordu. Zira pancar ekme tevacümü yoktu. O sene, zeri yattan evvelki bir içtimaımızda bu olayları anlattığımda, Uzunköprü Ziraat Müfettişi bulunan Ekrem Oktar da tatbikattan

²¹⁰ Veldet, 1958, ss. 288-289.

aldığı ilhamla, onun da benim gibi hareket etmekte olduğunu memnuniyetle öğrendim. Diğer arkadaşlarımızın da bizlerin fikirlerine iştirakleri ile üç senelik mevki münavebelerinin her köyde tatbikine karar verildi ve bu suretle 'Cuculianidac' tekesür ve istilasının önüne geçilerek Yunanistan'daki fabrikanın akıbetine düşülmesinden kurtulundu. Aynı senelerde Uşak Şeker Fabrikası bu gibi usulleri tatbik etmemiş olduğundan, bu haşerenin o sahalarda, bilhassa hafif topraklarda bir afet halini almış olduğunu, 1937'de, mevcut şeker fabrikalarının bir şirket halinde tevhit edildiği zaman oraya tayinen gittiğimde görüp ürktüm ve binbir mücadeleden sonra, orada da bu üç senelik mevki münavebesi usulünü ihdas ederek bu afetin umumi olarak önüne geçilmesine ziraatçı arkadaşlarımın büyük himmet ve gayretleri sayesinde muvaffak olundu”²¹¹.

Fabrikada üretilen şekerlerin toplamı oldukça büyüktü ve şirketin o kadar şekeri muhafaza edecek depoları bulunmamaktaydı. Bu iş için İstanbul'dan depolar kiralanıyor, hem kira ücreti hem de nakliye ücreti şirketi maddi açıdan zorluyordu. Diğer bir sorun ise Dünya şeker piyasasındaki değişen şeker fiyatları idi. Dünya'daki şeker fiyatları ile iç piyasadaki şeker fiyatları arasında büyük farklar oluşmuştu. Şirket, piyasalarda düşen şeker fiyatlarına uymakta zorlanmaktadır. Yabancı şeker piyasasındaki fiyatlarda yapılan dämpingler, şirketi tedirgin ediyor ve kendi şekerinin satılmamasından dolayı şirketin maliyeti yükselmektedir. Şirket, bu dämpingleri önlemek için ilk iş olarak Hayri İpar başkanlığında, şeker bayiliklerini toplantı yapmak için İstanbul'a davet etmiştir. Bu bayiler, siparişlerini yabancı tüccarlardan veriyor, İstanbul'un çoğu bölgesinde, Trakya'da, Anadolu'da bu bayiliklerin şekerleri satılıyordu. Hayri İpar yaptığı konuşmada: “*Türk şekerinin kolaycacık istihsal edilir bir nesne olmadığı, şekerlerimizin yabancı memleketler şekerlerinin evsafından farklı olmadığını ve olmayacağını*” söylemiştir. Hayri Bey, yaptığı bu konuşma sonunda tüm şeker bayilerini, fabrikaya davet etmiş ve şirketin tahsis ettiği hususi trenle Alpullu'ya gelmişlerdir. Fabrika Müdürü Gutherz, tüm fabrikayı gezdirip, şekerin nasıl üretildiğine, ne aşamalardan geçtiğini anlatmıştır. Gelen misafirlerden bir tanesi: “*Niçin Hollanda tipi kristalize şeker imal olunmuyor*” diye sormuş, Gutherz'de cevap olarak: “*Hollanda şekerinin tıpkısını yaparım amma kilo başına birkaç kuruş fark yapar*” demiştir. Misafirler ise: “*kaçı mal olursa olsun, biz bu şekerden isteriz*” diye cevap vermişler ve fabrikadan olumlu düşüncelerle ayrılmışlardır. Gutherz, ilk iş olarak Hollanda'nın kristalize şekerini yapmış, orta ve ince kalınlıkta ürettiği şekerleri İstanbul'a göndermiştir. Şeker tüccarları ise, bu kristalize şekerleri, Hollanda'nın orijinal şeker

²¹¹ Veldet, 1958, ss. 289-291.

ambalajlarına koyarak satmaya başlamışlardır. Yaşanan bu gelişmelerden sonra tüccarlar, artık dükkânlarında Türk şekeri satmaya başlamışlardır. Tüccarlar ve şirket arasında yapılan anlaşma gereği tüccarlar, kendi aralarında iki üye seçmişler, seçilen üyelerle şirket yönetimi arasında haftalık toplantılara katılmışlardır. Şirket, Tiriyeste konsolosluğuna mektup göndererek, oradaki şeker fiyatlarını her hafta telgrafla gönderilmesini ister. Şirketin bu pozisyonda değerlendirdiği Ali Seyfi Tülümen, bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir: “Konsolosumuz her hafta bize Fob Tiriyeste şeker fiyatlarını telgrafla bildirirdi, benimle beraber her hafta içtım eden bu komisyon Fob Tiriyeste fiyatları üzerine cari vapur navlunu, sigorta primi, İstanbul limanında dizbarko, gümrük masraflarını ve gümrükten tüccarın mağazasına ve mağaza satış vukuunda arabaya yükleme masraflarını ilave ederek, neye balığ olursa bundan zannederim kilo başına bir kuruş noksan olan bedel, şekerimizin satış fiyatına esas teşkil ediyordu. İşte bu kombinezonun bulunduğu ve tatbikine geçildiği gündən itibaren kristalize şeker ithal edilmiyordu. Bundan sonra da yerli şekerinin kuvvetsizliği ve saire hakkındaki dedikodular ortadan kalktı”²¹².

Fabrikanın açılışından sonra, fabrikanın işletilmesi de büyük sorun teşkil etmektedir. O yıllarda yetişmiş muhasebe ve idari konularda uzmanların yetersiz olmasından kaynaklı, yurt dışından alanında uzman kadrolar fabrikada istihdam edilmişlerdir. İlk yıllarda fabrikada çalışan yabancı kişi sayısı ise oldukça fazladır. Gelen yabancı uzmanlar ise, işleri Türk ustalara öğretmek için bir çaba sarf etmiyordu. Gelen yabancı çalışan sayısı fazla olduğu için birçoğunun yapacağı sabit bir iş te bulunmuyordu. İçlerinden bir tanesi ise pompa dairesinin, Ergene Nehri’nden aldığı suyun geldiği kuyuda, sözde suyun yükselip alçaldığına bakmakla görevlendirilmişti. Gerçekte bu iş bir çizelge veya şamandıra yardımıyla da çözülebilmektedir. Çıkarılan şekerlerin renkleri esmer renkteydi. Şirket yöneticileri, bu şekeri piyasaya sürmemiştir. Çünkü Avrupa şekeri beyaz idi, bu durumda dedikodular ortaya çıkacak, Türk şekerinin bozuk olduğu imajı yaratılacaktı. Bunu önlemek için şirket çalışmalara başlamış ve Türk şekerinin renginin beyaz olması sağlanmıştır.

Nail Güreli, Alpullu Şeker Fabrikası’nda yaşanan sıkıntıları şu şekilde anlatmıştır: “İlk toz şekerin rengi, rafine noksanlığından ötürü sarımtırak renkteydi. Piyasada da pek tutulmamıştı. Özellikle şekerlemeciler bundan hiç hoşnut değildi. Üstelik yerli şeker, dışarıdan getirilip satılan yabancı şekerden çok daha pahalıya mal oluyordu. İlk yıl ancak üç bin ton şeker pancarı yetiştirilebilmişti ve bu fabrikanın ancak 10 günlük üretimine

²¹² Veldet, 1958, ss. 307-309.

yetecek kadardı. Zararına çalışan fabrika maliyece uzun süre desteklendi. Ve sonunda düze çıkıldı. Dışarıdan şeker getiren tüccarlar da, ilk zamanlarda yerli şekerini bir hayli kötüliyor ve engellemeye çalışıyordu. Şeker sanayisini engelleme konusuna dışarıdan bir örnek veren Kazım Taşkent ve Şefik Bakay, İran'da bir şeker fabrikası kurulunca, buraya şeker satan Ruslar, kesme şeker kutularının bazılarının içine çeyrek altın koyarak, kendi şekerlerinin kapış kapış satılmasını sağlamış ve böylece kısa zamanda İran'daki fabrikayı batırmışlar! Bu derecede olmamakla birlikte yeni Türkiye'nin şeker sanayisi de bir takım güçlüklerle karşılaşmış, fakat kısa zamanda bunları aşmayı başarmıştı"²¹³.

“Şekerin rengi” tartışmalarından sonra bir başka sorun ise “yaş küspe” meselesiydi. Küспенin, kaliteli bir hayvan yemi olduğuna, şirketin yoğun çabasına rağmen köylü inanmamıştır. Zorla verilen küspeler ise, çiftçiler yola çıktıktan sonra fabrikanın biraz uzağına dökülüyordu. Bu sebeplerden dolayı fabrikada biriken küspe alanları oluşmuştur. Bu küspeler için bir kurutma dairesinin inşa edilmesi gerekiyordu. Nitekim çok geçmeden kurutma dairesi yapılmış, kuru küspe ambarları da ek olarak inşa edilmiştir. Sonraki yılda şeker piyasalarındaki durgunluk nedeniyle üretilen şekerler elde kalmış, pancardan çıkan küspeler ise depoları doldurmuştu. Küspelerin açık alanda sadece muşambalarla korunması, kazan dairelerine yakın olması büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Nitekim kazan dairesinden sıçrayan kıvılcımlar küspeleri tutuşturmuş ve büyük bir yangın çıkmıştır. Fabrikanın itfaiye takımının henüz kurulmamış olmasından dolayı ve de kış mevsiminin ağır geçmesiyle suların donması sebepleriyle, yangına müdahale edilememiş ve Edirne'den itfaiye takımının gelmesi beklenmiştir. Uzun süre sonra gelen itfaiye ekipleri yangını söndürmüş ve yangın sonunda kurutma kazanları ve küspe depoları kullanılamaz hale gelmiştir. Yangından sonra bu alanların tadilatına hemen başlanmış ve bir sonraki kampanya dönemine kadar hasar gören yerler tamir edilmiştir.²¹⁴ Küspe sorunu ilerleyen dönemlerde de devam etmiş, biriken küspelere müşteri bulunamamıştır. Elde kalan küspelerin çoğu kurutulup, kazan dairelerinde yakılarak imha ediliyordu. Yine de elde kurutulamayan bir hayli küspe kalmış, kalan küspeler fabrikanın uzağında bir bölgeye boşaltılmıştır. 1933 senesine geldiğimizde ise biriken küspeler yaklaşık 300.000 tonu geçiyordu. 1933 kampanya dönemi Alpullu Şeker Fabrikasının altın yılı olmuş, üretilen şeker fazla olunca, pancarın da yan ürünleri olan küspe ve melas bir hayli fazla olmuştur. Fabrikanın uzağına atılan küspeler, Alpullu-Babaeski yoluna kadar inmiş, biriken küspeler elektrik direklerini devirmiştir. Yaşanan bu

²¹³ Güreli, N. (1981). İlk Türk Şekerini Pek Tatlıydı. *Yıllar Boyu Tarih Dergisi*, Sayı 12, ss. 40-45.

²¹⁴ Veldet, 1958, ss. 327-328.

olaydan sonra Alpullu-Babaeski yoluna, alternatif bir yol yapılmış, kampanya dönemi sona erince de diğer yol temizlenmeye başlanmıştır. Küspenin yarattığı bu olumsuzluklar, 1939-1941 seneleri içerisinde, çiftçilerin küspeye alışması ve yararlı bir ürün olduğuna inanmaları ile son bulmuştur.²¹⁵

Türkiye’de şeker pancarı tarımının yaygınlaşması, çiftçilerin geleneksel tarım metotlarından dolayı bir hayli uzun sürmüştür. Çiftçilere, gübre kullanımının öğretilmesi ve pulluk kullanımının öğretilmesi için şirket çalışanları büyük çaba sarf etmiştir. Çiftçilere bu yeni tarım tekniklerinin öğretilmesi için uzun zaman harcanmıştır. Yine de Macaristan’dan gelen uzmanların düşündüğü üretimin üstünde şeker üretimi gerçekleşmiştir. İlk kampanya döneminden sonra fabrika, yüzde 20’lere yakın randımanla üretimi sürdürmüş fakat birim alandan alınan verim ise 1-2 ton seviyelerinin üzerine çıkamamıştır. Şirketin, şeker pancarı tarımını yaygınlaştırması sadece tarım metotlarının değiştirilmesi ile olmamış, çiftçinin pancar tarımında devamlılığını sağlamak için pancarların alım fiyatlarını standartın üstünde tutmuş ve zamanla pancar tarımının çiftçi tarafından benimsenmesiyle de pancar alım fiyatları kademeli olarak düşürülmüştür.²¹⁶

Trakya’da toprakların yapısal özelliklerine bakıldığında fosfat ve azotun yetersiz olduğu görülmektedir. Şirket, pancar tarımında gerekli olan azot ve fosfor eksikliği için yapay gübre kullanarak bu sorunu gidermeye çalışmıştır. Gübreleme yapılmayan pancar tarımında, pancardan elde edilen şerbetin saflık derecesinin az olması, şekerin kristalize olmasını engellemiş ve şirket yöneticileri gübre kullanımını zorunlu tutarak, şekerin kristalleşmesini sağlamıştır.²¹⁷

Fabrikanın işletilmesi için gerekli olan en önemli şeylerden bir tanesi sudur. Alpullu Şeker Fabrikası, düşünce aşamasındayken bile hep Ergene Nehri civarında kurulması düşünülmüştür. Bölgenin, özellikle ilkbahar aylarında istediği seviyede yağışı alamaması; su seviyesinin azalmasına ve nehrin kurummasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bölgede yapılan çeltik tarımından dolayı, şeker fabrikası istediği seviyede suyu kullanamamaya karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeplerden dolayı bölgede artezyen kuyuları açılmış ve sıkıntı

²¹⁵ Veldet, 1958, s. 328.

²¹⁶ Tekeli, İ. Ve İlkin, S. (1982). 1929 Dünya İktisat Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 197.

²¹⁷ Yurt Ansiklopedisi. (1983). *Kırklareli Maddesi*. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, Cilt: 7, s. 4833.

bir nebze olsun giderilmeye çalışılmıştır.²¹⁸ Fabrikanın kullanacağı sular, kuyulardan kirli ve kireçli olarak çıkarılmaktadır. Bu sondaj sularının temizlenmesi için, fabrikanın yaptırdığı tersip havuzları yeterli gelmiyordu. Fabrika sularının da Ergene Nehri'ne dökülme fikri çözüm olarak yeterli gelmeyince, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 4. maddesi gereği, fabrika ile Ergene Nehri arasındaki belediyeye ait arazi, fabrikaya tahsis edilmiş ve tersip havuzlarının sayısı artırılmıştır.²¹⁹

1926 yılında Muhasebe Müdürlüğü yardımcılığı görevine getirilen Vasfi Arner, artezyen konusunda şu bilgileri vermiştir: “*Alpullu yakınlarında bulunan Oklalı Çiftliğinde çalışmakta olan iki Macar Mültecisi, isimlerini şimdi hatırlamıyorum, fakat öğrenmesi mümkün. Günün birinde fabrika müdüriyetine müracaatla müspet netice alındığı takdirde, münasip görülecek miktarda, ücretleri ödenmek ve aksi halde hiç bir bedel talebinde bulunmamak kayıt ve şartıyla, fabrika yanında bir artezyen kuyusu açmak istediklerini ve yalnız işe yaramayan eski su borularından bir miktar ile pompa dairesinden ufak bir buhar kuvvetinin kendilerine verilmesini söylediler. Fabrika için ehemmiyetli bir külfeti ihtiva etmeyen bu ricaları is'af olundu. Pompa dairesinin hemen bitişiğinde işe koyuldular. Mevzu, dikkat çekici olduğu için çalışma yerini günün her saatinde ziyaret edip, neticeyi merakla bekleyenler gittikçe çoğalıyordu. Nihayet günün birinde, yer altına gönderilen borunun ağzından su geldiği haberi gelince, bu inanılmaz hadiseyi yerinde görmek için acele edenler arasında bittabi ben de vardım. Gerçi gelen su azdı. Esasen delik deşik, hurda bir borudan da daha fazla su beklenemezdi. Fakat anlaşılmış oldu ki, fabrika sahasında bir yer altı suyu var ve bu suyu yeryüzüne çıkarmak mümkün. Derhal fabrikaca teşkil olunan hususi bir ekiple ve lüzumlu yeni malzeme ile ciddi bir şekilde faaliyete geçilmiş ve az bir zaman sonra, fabrika giriş kapısı karşısındaki ilk kuyu açılmıştır. Yer altından fışkıran bu kevser suyunu, gelip geçenler günlerce ve hayretle seyrettiler. Bugün fabrika etrafında ve Trakya'nın muhtelif semtlerinde faaliyet halinde olan artezyenlerin meydana çıkması bu suretle olmuştur. Bu adamlar olmasa ve zaruret ilcasiyle böyle bir müracaatları bulunmasaydı, kim bilir bu sular daha kaç zaman yer altında kalıp gidecekti. Halen hayatta olmayan bu iki kişi belki bu düşüncelerini daha başkalarına da açmış olmalıdırlar. Fakat epeyce bir masrafa ihtiyaç gösteren bu ümitsiz işe yardım edecek bir kimse bulunamazdı.*

²¹⁸ Alp, Ö. (1963). *Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri*. Ankara: Yeni Desen Matbaası, s. 315.

²¹⁹ CDA., 30.18.1.2/74.35.4.

Fabrikanın kuruluşuydur ki, bugün Trakya'nın mühim bir bölgesine hayat veren bu sulama mümkün oldu"²²⁰.

Artezyen kaynaklarından suyun çıkarılması ile birlikte su sorunu çözülürken, başta şekerpancarı olmak üzere Arpa, Buğday, Çeltik ve Mısır gibi farklı tarım ürünlerinin de yetiştirilmesine olanak sağlamıştır.²²¹

Araştırmacı yazar olan Rafet Seçkin, artezyenler ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: *"Köyün ortasındaki artezyen, yan yana iki oluktan hiç durmaksızın billur gibi su veriyordu. Köyü ikiye bölen derenin bu yakasında olanlar, insanları ve hayvanlarıyla bu artezyenden yararlanıyorlardı. Özellikle akşam saatlerinde, omuzlarına astıkları bakraçlara takılı su bakırları ile su almaya gelen kızlar ve gelinler, artezyen başında sıra beklerken, delikanlılar bir aşağı bir yukarı dolaşarak, sevdikleri kızların bakışlarını yakalamaya çalışıyorlardı. 125 metre derinlikten gelen su, yazın buz gibi, kışın ise ılık akıyordu. Yazın sıcak günlerinde top oynarken artezyene koşuyor, kafamızı suyun altına sokarak serinliyorduk. Hayvanların su içmeleri için yapılan derince uzun yalaktan sonra su, çamaşır yıkama yerine akıyordu. Burası 2x2 boyutlarında, betondan yapılmış bir havuzcuktu. Giderine bir tıkaç sokulduğunda, havuz su ile doluyor, çamaşır bittiğinde tıkaç alınarak, kirli su boşaltılıyor, yerine temiz su doluyordu*"²²².

Alpullu Şeker Fabrikası, hem işletme konusunda, hem de zirai konularda birçok sorunla karşılaşmıştır. Yıllar boyunca bu sorunlar benzerlik ve farklılıklar göstermiştir. Türkiye'de yetişmiş kalifiye eleman azlığı, Avrupa'dan gelen uzmanların yapılan işleri benimsememeleri ve Türk işçisine işleri tam anlamıyla öğretmemeleri, doğa olaylarının sebep olduğu olumsuzluklar (Kuraklık, sel vb.), ulaşım yollarının yetersizliğinden kaynaklı nakliye sorunları, Türk çiftçisinin pancar tarımına uzak olması, Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan halkın yeterli sermayesi olmayışı, II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıllarda, önlem olarak erkeklerin askere çağırılması ve pancar ekiminin düşmesi, tarımsal metotların çiftçiler tarafından bilinmeyişi, pancar ziraatı yapılan alanlardaki görevli personelin zamansız yer değiştirilmesi ve yeni gelen personelin uyum sorunu yaşamaması gibi sorunlar Alpullu Şeker

²²⁰ Ariner, V. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *Alpullu Şeker Fabrikası'nda İlk Bilanço, İlk Mütahassıslar, İlk Şeker, İlk Yangın, İlk Artezyen* (323-329). Ankara: Doğu Matbaası.

²²¹ Seçkin, 2013, s. 15.

²²² Seçkin, 2013, s. 18.

Fabrikası'nın başlıca sorunları olmuştur. Ama Muammer Tuksavul'un da²²³, “Doğudan Batıya” adlı kitabında belirttiği gibi: “*Alpullu Şeker Fabrikası, hiçbir zaman Uşak Şeker Fabrikası'nın kaderini yaşamamıştır. Ve ilerde de yaşamaması için canla başla çalıştık.*” Bu durumun yaşanmamasında Alpullu'da bulunan deneyimli mühendislerin, zirai uzmanların bulunması, başta Hayri İpar, Şakir Kesebir ve Faik Kaltakkıran gibi İstanbul Trakya Şeker Fabrikaları Türk A.Ş'nin kurucuları arasında yer alan kişilerin Hükümete yakın olmaları, Alpullu Şeker Fabrikası'nın sermayedarleri arasında Türkiye İş Bankası ve Türkiye Ziraat Bankası gibi devlet bankalarının bulunması, etkili olmuştur.²²⁴

²²³ Muammer Tuksavul, 1900 yılında İstanbul'da doğdu. Babası, Hicaz, Mısır, İstanbul Kadılığında bulunmuş, Mehmet Cemalettin Efendi'dir. Mehmet Tuksavul'un küçüklüğü Mekke'de ve Kahire'de geçti. Almanya'da tahsil hayatı devam ettikten sonra Kimya Yüksek Mühendisi diplomasını da alarak Türkiye'ye döndü. 1930 yılından beri aralıksız olarak ülkenin çeşitli yerlerinde, nebati yağ ve sabun fabrikaları, şeker fabrikaları ve başka bir dizi sanayi ve iktisadi işletmelerin kuruluş, işletme ve üretimlerinde yönetici, ya da idare meclislerinde başkan, yönetim kurulu başkanı olarak görev aldı.; Tuksavul, M. (1981). *Doğudan Batıya ve Sonrası*. İstanbul: Tifiduruk Yayınları, ss. 7-9.

²²⁴ Avcı, 1991, s. 293.

4. Eskişehir Şeker Fabrikası

Şekil 4. 1 Eskişehir Şeker Fabrikası'nın umumi planı Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 4.1'de Eskişehir Şeker Fabrikası'nın oluştuğubirimler ayrıntılı olarak verilmiştir. Şekil 4'e göre fabrika; fabrika tesisleri, silolar, su temini tesisleri, havuzlar, santraller, atölyeler, ambarlar, garajlar, kantarlar, tanklar, ziraat tesisleri, idari binaları ve sosyal tesislerden oluşmaktadır.

4.1. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kuruluş Fikrinin Ortaya Çıkması

Türkiye Şeker Sanayi, ilk iki fabrikası olan Alpullu ve Uşak'tan sonra üçüncü bir fabrikayı kurmak için Eskişehir'de çalışmalara başlamıştır. Türkiye'de şekerin üretildiği ilk kampanya tarihi olan 1926'dan 1933'e kadar ülke, pancar ziraatı ve fabrikaların işletilmesi alanında kendini geliştirmiş ve tecrübe sahibi olmuştur. Bu gelişimin sağlanmasında Alpullu

ve Uşak Şeker Fabrikalarının katkısı ise bir hayli fazla olmuştur.²²⁵ Alpulu ve Uşak'ta sanayi anlamında kazanılan bu başarı, bilgi ve tecrübeler, Orta Anadolu'da bir şeker fabrikası kurulma fikrini hızlandırmıştır. Fabrikanın kuruluş fikrinden önce, zirai alanda yüksek tahsil sahibi Emcet Bey ve arkadaşları Eskişehir, Kütahya, Afyon bölgelerini inceleyerek, fabrika kurulması konusunda ayrıntılı bir rapor hazırlamışlardır.²²⁶

Hazırlanan bu rapor ile birlikte, daha önce Uşak Şeker Fabrikası'nın yaşadığı su sorununu yaşamamak için, Orta Anadolu bölgesinin pancar yetiştirmeye uygun olduğu, su miktarının düşük olduğu görülerek, araştırma faaliyetleri için hazırlıklara başlanmıştır. Hükümet tarafından Cezayir'e eğitim amaçlı gönderilen Türk uzmanlar, Cezayir'deki iklim yapısının Eskişehir'e benzer özellikler gösterdiğini görmüş, yapılan pancar tarımında, pancarın suya çok fazla ihtiyaç duymadan da yetiştirilebileceğini görmüşlerdir. Cezayir ve Eskişehir'de kuraklık yaşanan aylarda şeker pancarı tarımının seviyelerinin bir miktar azalmasına karşın ise "Betomavitima" isimli bir pancar tohumu kullanılarak, kurak geçen aylar şeker mahsulünü yüzde 18 oranında artıracak bir tohum kullanılması kararlaştırılmıştır.²²⁷

Alınan bu tedbirler dışında 1927-1928 yılları arasında yaşanan kuraklıktan dolayı, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından düzenlenen toplantıya Eskişehir Valisi Hakkı Bey, mebuslar Ali ve Emin Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Osman Bey katılmıştır. Bu toplantı sonucunda Alpu-Eskişehir arasında kalan bölgeye maliyeti yaklaşık 300.000 liralık bentler ve su kanalları inşa edilmiş, Sakarya tarafındaki su dolapları tamir edilmiş ve Seydisu, Sivrihisar bölgelerine yeni su dolapları da inşa edilmiştir.²²⁸

Yaşanan bu gelişmelerden sonra, 1931'de Eskişehir'e Rus heyet gelmiş ve Türk uzmanlarla birlikte bölgeyi incelemişlerdir. Bu incelemede, Eskişehir sınırları içerisinde geçen Porsuk Çayı üzerinde mensucat ve iplik fabrikası kurma düşünceleri konuşulmuş, gelen Rus heyet ayrıntılı bir saha taraması yapmıştır.²²⁹ Yapılan incelemeler sonucunda, Eskişehir bölgesinin pancar ziraatına uygun olması, Avrupa'da yetiştirilen pancarın şeker

²²⁵ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., (2003). *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s.12.

²²⁶ Şükrü, F. (1933). Cumhuriyetten Sonra Eskişehir. *Eskişehir Halk Evi Dergisi*, Sayı 25, ss. 13-24.

²²⁷ Şükrü, 1933, s. 50.

²²⁸ Şükrü, 1933, ss. 55-56.

²²⁹ Şükrü, 1933, s. 108.

oranının yüzde 16 seviyelerinde olmasına karşılık, bu miktarın Eskişehir bölgesinde yüzde 26'lara kadar çıkması, Porsuk Çayı'ndan dolayı Uşak Şeker Fabrikası'nda yaşanan su sorununun burada yaşanmayacak olması, Eskişehir'in coğrafi konumundan dolayı büyük şehirlere yakın ve birleşme noktaları üzerinde olması, nakliye sorununun bulunmaması ve tüketim yerlerine yakın olması gibi nedenlerden dolayı Rus heyetin düşüncesi bu topraklar üzerinde bir şeker fabrikası kurmak olarak değişmiştir.²³⁰

Halkevi Dergisinin Cumhuriyet'in 10. Yılı özel sayısında şeker fabrikası kurma girişimi ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “Eskişehir, mensucat ve iplik fabrikalarından önce şeker, ispirto, bira fabrikalarına daha elverişli bir saha idi. Heyet döndükten sonra bütün kafalarda bu kanaat yerleşmiş bulunuyordu. Nihayet bir gün Ticaret Odasında bir toplantı yapıldı. Şehir uyanıkları, bu toplantıya koşarak geldiler. Tabiatın bütün feyizlerine mahzar olmuş bulunan Eskişehir'de bir şeker fabrikası kurulması için yüksek makamlara müracaata karar verildi. Bu karardan sonra broşürler neşredildi. Bütün halk, gece gündüz bir şeker fabrikasının sevimli hayali ile meşgul ve meşbu bulunuyordu. Bu esnada idi ki bir gün İş Bankası Eskişehir Şubesi Müdürü Muhtar Bey, tanıdıklarına şu güzel haberi müjdeledi: “Bankamızın teşebbüsü ile Eskişehir'de bir fabrika açılacaktır”²³¹.

4.2. Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin Kurulması

Eskişehir'de bir şeker fabrikası kurma fikri iyiden iyiye yerleşmiş ve Alpullu ile Uşak Şeker Fabrikalarında olduğu gibi Eskişehir'de de fabrikanın kuruluşundan önce “Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi” kurulması planlanmıştır. Bu doğrultuda Eskişehir, Bilecik, İzmit, Bursa illeri ile Kütahya'nın merkezi ve Tavşanlı Kasabası'nın şeker ihtiyaçlarını düzenli bir şekilde karşılamak için 3.000.000 liralık bir sermaye ile sanayi kuruluşu yapmayı amaç edinmiş Türkiye İş Bankası'na, 601 ve 1055 Sayılı Kanun gereği ve Türkiye Cumhuriyet'inde bu yasalar doğrultusunda çıkarılan şeker imtiyaz yasaları ile birlikte 25 yıl boyunca fabrikanın her türlü işinin İş Bankası'na verilmesine 15 Nisan 1933 tarihli toplantıda karar verilmiştir.²³² 3.000.000 liralık sermaye ile “Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi” kurulmuştur.²³³ Bu şirkete verilen vazifeler ise; bir şeker

²³⁰ Şükrü, 1933, ss. 44-108.

²³¹ Haz.: Eskişehir Halkevi, (1933). Cumhuriyet'in 10 Yıldönümü Fevkalade Nüshası. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, Sayı 13-15, ss. 108-109.

²³² Polatoğlu, 2007, s. 46.

²³³ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1950). *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması, 1926'dan 1950'ye*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s.11.

fabrikası kurmak, ispiroto ve yan ürünler üretmek, şeker ve pancar için gerekli olan malzemeleri temin etmek veya üretmek idi²³⁴

Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'nin 30.000 hissedenden meydana gelen, her biri 100 lira olan hisselerinin yüzde 51'ini Türkiye İş Bankası, yüzde 24,5'ini Türkiye Ziraat Bankası ve yüzde 24,5'ini ise Sanayii ve Maadin Bankası oluşturmuştur.²³⁵ Fabrikanın 176.337 dolarlık ilk taksiti ise İktisat Vekâleti tarafından ödenmiştir.²³⁶

4.3. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kurulması İçin Yapılması İçin Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de 1932'li yıllara geldiğimizde, Eskişehir'de yaşanan bu gelişmelerden sonra ülkemizde üçüncü bir şeker fabrikasının kurulması için çalışmalar hızlı bir şekilde başlamıştır.²³⁷ 1932 yılının Kasım ayında Eskişehir Porsuk Otel'i'ne gelenler arasında Recep Zühtü, Kazım Taşkent, fen heyetinden bir temsilci ve Şakir Kesebir bulunmaktaydı. Gelen bu ekip daha önce bir şeker fabrikası için gerekli olan saha taramasını ve malzemeleri tespit etmiş son olarak fabrikanın inşasının yapılacağı alanı gezmişlerdir. Bu heyet bir an önce fabrikanın inşasına başlamak istedikleri için, ilk hamlelerini Almanlardan fabrikanın inşası için gerekli olan makinelerin siparişini vermekle başlamışlardır. Buna ek olarak Sivrihisar caddesindeki bir araziye de fabrika tahsisi için satın almışlardır. Soğuk kış ayları geçtikten sonra, Mart aylarında fabrika için kazı işlemleri başlamıştır. O yıllarda fabrika inşa edilmeden önce, işçilerin günlük ücretleri otuz kuruşu geçmiyordu. Fakat fabrikanın inşa işleminde gerekli olan işçiler için günlük ücretler 90 kuruşa kadar çıkmış, bunun üzerine; arabalara otomobillere, nakliyecilere, bakkallara, esnafa yeni müşteriler bulunmuş ve gelen işçiler için evler yapılmıştır.²³⁸ Alpulu ve Uşak'ta olduğu gibi, Eskişehir'de de şeker fabrikasının kurulmaya başlanması bölge insanına yeni iş kolları açmış, bölge ekonomisine çok yönlü katkı sağladığı görülmüştür.

Kazım Taşkent, İstanbul Sanayi Müdürü iken tanıştığı Muammer Tuksavul'u, Eskişehir Fabrikası'nın inşasında güvenebileceği ve işleri yürütebileceğine inandığı için bir telgraf çekerek, Şeker Şirketi'nde görev almasını istemiş ve telgrafa şu cümleleri yazmıştır:

²³⁴ Veldet, 1958, s. 407.

²³⁵ Veldet, 1958, s. 407.

²³⁶ Polatoğlu, 2017, s. 65.

²³⁷ Alp, 1963, s. 243.

²³⁸ Şükrü, 1933, ss. 108-109.

“Çok önemli bir endüstri girişiminin kurulması için görevlendirildim... Birlikte çalışmak üzere derhal sizinle burada (Eskişehir’de) görüşmek ihtiyacımdayım... İşte, tam istediğiniz gibi bir iş. Devlet hizmeti değil İş Bankası’na burada bir üçüncü şeker fabrikası kurduruyorlar. Beni, genel müdür olarak görevlendirdiler. Arkadaşım Maden Mühendisi Nadir Hakkı Bey yanımdadır. Sizi de aramıza alacağız”. Bu telgraf üzere Muammer Tuksavul iş teklifini kabul etmiş ve 1 Şubat 1933’te göreve başlamıştır.²³⁹

Bu süre zarfında fabrikanın kurulacağı yer ile ilgili farklı fikirler ortaya atılmıştır. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Çakmak, fabrikanın en iyi kurulacağı mevkiinin Eskişehir Tayyare Meydanı olacağı haberini aldıktan sonra, düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: “Büyük bir tesisi ve yüksek bacaları olan bu fabrikanın, tayyare meydanında kurulacak olması durumunda, tayyarelerin, meydana iniş ve meydandan çıkışlarına engel olacak ve bilhassa zikredilen meydanda yetiştirilmekte olan mektep talebesinin, bazı hatalar yüzünden, kazalara maruz kalmasına sebebiyet verecektir. Bunun için, yeni kurulacak fabrikanın yerinin; jeolojik, hidrojeolojik, ulaşım, iktisat ve saire nokta-i nazarı dikkate alınarak, mutlaka şehir ile tayyare meydanı arasındaki arazide kurulması gerekiyorsa, bunun tayyare meydanı hududuna iki bin metre uzaklıkta kurulmasını rica ederim”²⁴⁰. 28 Şubat 1934’te Celal Bayar ile Kenan Mırtan arasında geçen sohbette, fabrikanın kurulacağı yer ile ilgili şu konuşmalar geçmiştir: “Celal Bayar: ‘Eskişehir Şeker Fabrikasının yerini hazırlıyoruz. Ben, kendi hesabıma muhtelif iki yeri hazırlamıştım. Şehrin hemen yanında bulunan şimdiki yer. Bir orası var, bir de Eskişehir’in Porsuk suyu yanı vardı. Orada, Kızılay Teşkilatı’nın depoları vardı. Geniş bir sahadır. Arazisi daha ucuzdur. Orada kurulabilirdi... O tarihte, Atatürk ile beraber trenle İstanbul’a giderken Eskişehir’e yaklaştık, birdenbire Atatürk, bizim Eskişehir Fabrikası ne oldu? diye sordu. Her şeyi ile hazır Gazi Hazretleri dedim ve sonra da devam ettim. Yeri hakkında karar vermek üzereyiz. İki yerin fayda ve sakıncaları var. Bunlar üzerinde duruyoruz. Atatürk bunun üzerine, bu işi beraber yapalım dedi ve treni durdurdu... Porsuk suyunun yanındaki yeri gösterdim. İkinci yere, şimdiki fabrika mıntıkasına vardığımızda, burada para meselesi biraz farklı olur dedim. Atatürk hiç düşünmeden, burada yapacaksınız dedi’ ve nedenini şu şekilde izah etti:

²³⁹ Tuksavul, 1981, s. 352.

²⁴⁰ Polatoğlu, 2017, ss. 70-80.

*'Tren geçtikçe halk, istasyonun hemen yanındaki fabrikayı görecek, morali yükselecek. Bu yüzden, parası ne olursa olsun burada yapılmalı...'*²⁴¹

Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir'i ziyareti ve Fevzi Çakmak'ın fabrikanın kurulacağı yer hakkındaki düşünceleri fabrikanın kurulacağı yer konusunda etkili olmuş ve Eskişehir Hava Kuvvetleri Merkezi yolu üzerindeki düz sahada fabrikanın kurulmasına ve bu arazinin tam karşısına düşen arazide ise fabrika için gerekli olan sosyal tesislerin yapılmasına karar verilmiştir.²⁴²

Fabrikanın kurulmasına karar verildiği günden itibaren yaklaşık iki ay süren fizibilite raporları incelenmiş ve makinelerin temini için 8 Aralık 1932'de "*Maschinen fabrik Buckau R.Molf Aktien Gesellschaft Magdeburg*" şirketi ile anlaşmaya varılmış ve bu anlaşmayı malzemelerin getirilmesi, arazinin satın alınması ve monte işlemlerinin yapılması süreçleri takip etmiştir.²⁴³ Fabrikanın sosyal tesislerinin inşası için hazırlanan planlar Ocak 1933'ten itibaren titiz ve disiplinli bir çalışma ile yapılmıştır. Fabrika için gerekli olan makineler, borular, enerji için yapılması planlanan santraller, demir yolları için gerekli olan bağlantı yolları malzemeleri ve makas sistemlerinin hepsi Almanya'dan getirilmiştir. Fabrikanın inşaat ve monte işi ise, fabrikanın Eylül ayının sonunda hazır olacak şekilde planlanmış, bunlara ek olarak Almanya'dan yüz tesisatçı, Macarlar ve Çeklerden ise elli tane şeker ustası getirilmiştir. Getirilen şeker ustalarının amacı, hem köylüye pancar ziraatını öğretmek hem de işlerin daha kısa sürede bitmesini sağlamaktır.²⁴⁴

Fabrikanın inşası ve makinelerin monte işleri devam ederken, diğer yandan ise pancar üretimine başlamak için Eskişehir'in; Merkez, Çifteler, Mahmudiye, Seyitgazi, Sivrihisar, Afyon'un; Emirdağ, Ankara'nın; Merkez, Ayaş, Haymana, Polatlı, Bilecik'in; Merkez, Bozüyük, Söğüt, Pazaryeri, Gölpazarı, Bursa'nın; İnegöl ve Yenişehir ilçelerinin içinde bulunduğu tarım alanlarında pancar tarımına başlanmıştır.²⁴⁵ Alpullu Şeker Fabrikası'nın ziraat işlerinden sorumlu Yüksek Ziraat Mühendisi Suphi Argon, Eskişehir'e gelmiş ve pancar tarımındaki bilgi ve birikimini, Eskişehir için kullanmış ve pancar ekimini tamamlamışlardır. Fabrikanın montajı ve inşası yaklaşık 6 ay gibi kısa bir sürede

²⁴¹ Akt: Necmettin Oğur, (2015). Eskişehir Şeker Fabrikası., Celal Bayar'ın Celal Mortan'la sohbeti, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28.02.1984, s. 7.

²⁴² Tuksavul, 1981, s. 354.

²⁴³ Veldet, 1958, s. 407.

²⁴⁴ Tuksavul, 1981, s. 354.

²⁴⁵ Veldet, 1958, s. 425.

tamamlanmış ve fabrika, Eskişehir'e 3 km uzaklıkta bulunan ve 2027 metrelik kenarı Porsuk çayının soluna bakmış, 1510 metrelik kenarı ise Tayyare Fabrikası alanına bakmış ve 2745 metrelik kuzey kısmı ismi Ankara-Eskişehir demiryoluna bakmıştır. Fabrika yaklaşık 3.653.708 metre karelik bir arazi üzerine kurulmuş ve 10.034 metrelik ilave birleştirilmiş hattıyla demiryoluna bağlanmış ve faaliyete hazır hale gelmiştir.²⁴⁶

Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özence, Cumhuriyet'in ilk şeker fabrikaları ile ilgili şu bilgileri vermiştir: *"Türkiye İş Bankası'nın kurulmasıyla, banka yöneticileri altın ve gümüş paraları saklamak için özel kemerlerde, toprak ve teneke kutularda kumbaralar yapmıştır. Gazetelerde, banka dergilerinde, tramvay arkalarındaki ilanlarda 'içinde kaç kuruş bulunursa bulunsun, mutlaka İş Bankası'na gidip boşaltınız'. Milli serveti yükseltmiş olursunuz. Kumbara bir kere çok önemli bir kilometre taşı. Sermaye birikiminin hiç olmadığı bir dönemde sanayinin kuruluşuna kaynaklık etti. İştirakleri bu dönemde çok önemliydi. Türk sanayindeki önder tavrı, müteşebbis rolü üstlenmesi... Kumbara kampanyası ile toplanan para, Türkiye'nin ilk dört şeker fabrikasının kurulmasını sağlamıştı. Banka, kendisinden beklenen 'Milli Sanayinin Kurulmasına Hizmet' alanındaki çalışmalarına o yıllarda başlamıştı. Sonra, şekerden petrole, demirden dokumacılığa, otomobilden cam ve çimentoya kadar değişik üretim dallarıyla, finansman kuruluşlarından sigortacılığa, ulaştırmadan turizme kadar birçok sektörün gelişimine katkıda bulunmaya devam etti. Kısacası Türk sanayisini bu kumbaralar kurdu"*²⁴⁷. Böylelikle tasarrufun bankalarda yapılma fikri de ortaya çıkmıştır.

4.4. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kurucusu ve İlk Müdürü: Kazım Taşkent

Alpullu Şeker Fabrikası'ndaki başarısının ardından Eskişehir Şeker Fabrikası'nda görevlendirilen Kazım Taşkent, 7 ay gibi kısa bir sürede fabrikayı kurup işletmeye açmış ve bu başarısı ile fabrika müdürü olmuştur. Kazım Taşkent, kendi kaleminden yaşam öyküsünü şu cümlelerle açıklamıştır: *"1893 yılında Preveze'de doğdum. Babamın adı Nakiyüddün, anamın adı Müzeyyen'dir. Soyum 1423 yılında Taşkent'ten Yanya'ya, anamın soyu ise Kırım'dan Preveze'ye hicret ettikleri zamandan itibaren, Yunanlılar tarafından bu yerlerin işgallerine kadar, orada yaşadılar. Babam adliye mesleğinde yetişti ve Preveze'de vazifeli*

²⁴⁶ Veldet, 1958, s. 407.

²⁴⁷ Türk Sanayiini Kumbaralar Kurdu. (7.9.1999). <http://www.hurriyet.com.tr> 4 Nisan 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-sanayiini-kumbaralar-kurdu-39100486> adresinden alınmıştır.

bulunduğu sırada ben dünyaya geldim. Sonraları babam adliye mesleğinde bulunduğu için Rumeli'nin muhtelif yerlerinde hâkim olarak vazifelendirildi. En son Üsküp'te vazifeli bulunduğu zaman, ben oranın idadisini (lisesini) tamamladım. 1912'de İstanbul'da Mühendis Mektebi'nde yüksek tahsilime başladım. Balkan Harbi'nin memleketimizdeki çok ehemmiyetli sarsıntılarından bana da hisseler düşmüştü. Bunun bir tanesi de bu harp sırasında, Mühendis Mektebi'nin kapatılmış olmasıydı. Bu sırada Almanca bilgimi artırmaya çalıştım. Bununla çalışma zamanlarımı dolduramıyordum. Fizik ve Kimya bilgimi de artırmak için Tıp Fakültesine devam ettim. Bir yıl sonra Mühendis Mektebi açılınca, oradaki tahsilime döndüm ve 3. Sınıfa geçtiğim zaman, I. Dünya Harbi'ne askerlik hizmetine çağrıldım 1915. Yedek Subay okulundaki hazırlıklar tamamlanmadan Çanakkale'de devam eden harpte vazifeli bir teknik kıtaya gönüllü olarak gittim” Kazım Taşkent bu sözlerinden sonra, askerlik hizmetini İstanbul'da 1918'e kadar devam ettirttiğini söylemiştir.²⁴⁸

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Kazım Taşkent'in yurt dışına çıkması bir hayli zor olmuş, ta ki 1920'de Almanya'ya gidebilmiştir. İlk olarak Braunschweig'e oradan da Hannover'de Technische Hochschule'de kimya eğitimi almıştır.²⁴⁹ Almanya'da geçirdiği vakitte, serbest iş hayatıyla ilgili bilgi ve tecrübe edinmiş; Almanya'da aldığı 4 yıllık eğitimin ardından 1925'de Türkiye'ye dönmüştür. Almanya'da öğrenimi devam ederken Türkiye'de aldığı burs nedeniyle, bir devlet kurumundaki zorunlu hizmetini Ankara Ticaret Vekâleti Sanayi Umum Müdürlüğü'nde yapmıştır. Görevlendirilmesi ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “Diğer taraftan Edirne'de bir konserve ve Alpullu 'da bir şeker fabrikası kurulması ile de ilgilendirildim. Çok geçmeden konserve fabrikasının kuruluşuna başlandı. Diğer taraftan Alpullu Şeker Fabrikasının kurulması, Bütçe Encümeni Reisi Şakir Kesebir başkanlığında meydana gelen Anonim Şirketçe kararlaştırıldı. Avrupa'da işletmekte olan şeker fabrikaları konusunda tetkikler yapmak üzere teşkil edilen komisyonda bana da yer verildi. Tetkiklerden sonra fabrikanın kurulması teşebbüsüne geçildi. Bakanlığın tensibi ile fabrikanın kurulması ve işletilmesiyle vazifelendirildim. Böylece çalışmalarına Alpullu Şeker Fabrikasında başladım ve onun kuruluşu ve işletilmesi görevlerini tamamladım. Sonra da İstanbul'da bana verilen Sanayi Müdürlüğü vazifesi ile çalışma hızımı artırdım. Zonguldak'ta İş Bankası'nın sahibi bulunduğu kömür müessesesinde serbest çalışma

²⁴⁸ Abaç, S. (2009). *Kazım Taşkent ve Yapı Kredi Bankası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.185.

²⁴⁹ Taygun, 1993, s. 58.

havasına kavuştum. Orada Sayın Celal Bayar ile Mahmut Soydan bana kılavuzluklarını esirgemediler ve çalışma hayatımın derinliklerinde yollar açtılar... ”²⁵⁰

Mustafa Kemal Atatürk 1933 yılının ilk gününü Eskişehir’de Havacılar ile geçirmek istediği için Celal Bayar ile birlikte, trenle Eskişehir’e yola çıkmış, yola çıkmadan önce de Celal Bayar’a, tahsilini yurtdışında tamamlayıp, ülkemize dönen genç mühendislerin, yöneticilerin de gelmesini istemiştir. Bunun üzerine Celal Bayar’ın davet ettiği kişiler arasında Kazım Taşkent te bulunmaktaydı. Yazar Sadi Abaç, Kazım Taşkent’le ilgili yazdığı kitabında, şu açıklamaları yapmıştır: “*Eskişehir’de, Atatürk Bayar ile birlikte hava üssüne gidiyorlar. Diğerleri istasyonda kalıyorlar. Bir süre sonra Kazım Taşkent te, Mustafa Kemal Atatürk ile Celal Bayar’ın kendisini yolda bekledikleri haberi bildiriliyor. Arabayla giderken Celal Bayar, Mustafa Kemal Atatürk’e Eskişehir’e kurulacak şeker fabrikasından söz etmiş ve fabrikanın yapılacağı yeri göstermiş. O yerde durmuşlar. Atatürk fabrika hakkında etraflı bilgi almak isteyince Kazım Taşkent çağrılmış ve yanlarına vardığında Atatürk, fabrikanın ne zaman başlayacağını soruyor. Kazım Taşkent, o tarihte toprakta don bulunduğunu, yaşlı yerlilerin ifadesine göre ancak Nisan başında toprağa kazma vurmanın mümkün olacağını anlaşıldığını, bu nedenle Nisan başında inşaata başlanacağını arz ediyor. Bunun üzerine Atatürk, fabrikanın ne zaman açılacağını soruyor, Kazım Taşkent’te 20 Ekim Saat 9’da fabrikanın işletmeye açılacağını söylüyor. Atatürk gelecek yıl mı açılacak? diye sorunca, Kazım Taşkent, hayır, bu yıl paşam diye cevap veriyor. Mustafa Kemal Atatürk taaccüple onun ve Celal Bayar’ın yüzüne bakıyor ve başka bir şey sormuyor. Gerçekten 6 ay sonra fabrika söylenen gün ve saatte çalışmaya başlıyor ve ilk şeker ürünü Atatürk’e takdim ediyor²⁵¹.*

Fabrika açıldığı zaman Celal Bayar Kazım Taşkent’e bir kutlama mektubu göndermiş ve bu mektupta: “*Fabrikanın bu kadar kısa bir zamanda teessüsü harika denecek kadar büyük bir muvaffakiyettir*” cümlesi bulunmaktadır. Kazım Taşkent, teşekkür etmek için Celal Bayar’ı ziyarete gittiğinde: “*İltifatlarını fazlaca ibzal ettiklerini, teknikte harikanın söz konusu olamayacağını*” söylemiştir. Bunun üzerine Celal Bayar: “*Dinle şimdi beni Kazım Bey, o gün sizin yanınızdan ayrıldıktan sonra, Atatürk bana ‘Bu çocuk galiba deli’ dedi. Ben*

²⁵⁰ Abaç, 2009, s. 186.

²⁵¹ Abaç, 2009, ss. 14-15.

bir şeyler söylemeye çalıştıysam da: 'Ne o, söylediklerine inanıyor musun?' diye sordu. Ben sustum. Şimdi, neden 'harika' dediğimi anladınız mı?'²⁵²

Yıllar sonra Kazım Taşkent'in oğlu Karaca Taşkent, Sabah gazetesine verdiği röportajda babasından dinlediği anıların içerisinde en çok etkilendiği anının bu olduğunu söylemiş ve babasının bu anıyı Eskişehir Şeker Fabrikasıyla alakalı her yerde gururla anlattığını söylemiştir.²⁵³

1942'de Kazım Taşkent, İsmet İnönü'nün direktifleriyle köylerin kalkınmasıyla ilgili bir rapor hazırlamış, hazırladığı bu raporu; Cumhurbaşkanı, Meclis Üyeleri ve Başbakan İsmet İnönü'ye sunmuştur. 1943'te ise Beveridge Planı doğrultusunda, Sosyal ve Ekonomik Önlemler Paketi hazırlayıp Başbakan İsmet İnönü'ye sunmuştur. Sunulan bu raporla Maliye Bakanlığı bu projenin başına Kazım Taşkent'in geçmesini istemiş fakat İsmet İnönü, Kazım Taşkent'in şeker fabrikalarındaki görevinden ayrılmasını istememiştir.²⁵⁴

Kazım Taşkent, Eskişehir'den sonra Turhal Şeker Fabrikası'nıda 6-7 ay gibi kısa sürede açınca başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Celal Bayar, Şakir Kesebir gibi önemli isimlerin dikkatini çekmiş, 1944 yılına gelindiğinde Cumhuriyet'in 1934'e kadarki ilk dört fabrikasını Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi adı altında birleştirerek Şeker Şirketi bünyesindeki aktif görevinden ayrılmıştır. Şirketteki görevini bırakmasıyla alakalı Kazım Taşkent şu bilgileri vermiştir: *"Çok geçmeden dört şeker fabrikası bir şirket halinde birleştiler ve ben bu şirketin Umum Müdürlüğüne tayin edildim ve bu sahadaki başarılı çalışmalarımı Atatürk'ün ölçüsüz potansiyelinden, her insanımız gibi, yararlandığım hissi ile yürüttüm. O'nun kaybindan sonra meydana gelen aksaklıklar karşısında bu sahadaki vazifelerime devam kudretimi kendimde bulamadım ve 1944 yılında şeker sanayinden ayrıldım."* sözleriyle farklı iş kollarına atılmıştır. Kazım Taşkent, daha sonra Doğan Sigorta

²⁵² Abaç, 2009, s. 15.

²⁵³ Karaca Taşkent Duayen Bankacının Oğlu Otomobil Tutkunu. (4.10.1999). *Sabah Gazetesi*, 5 Mayıs 2018 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/10/04/e06.html> adresinden alınmıştır.

²⁵⁴ Abaç, 2009, s. 137.; Beveridge Planı: İngiltere'nin harp yıllarında hazırlanmış ve barışta sosyal güvenliği teminat altına almayı sağlayacak tedbirleri gösteren bir rapordur. Planda benimsenen iki büyük hedef vardır. Birincisi; mevcut olan sosyal güvenlik kurumlarının ve örgütünün bir bilançosunu çıkarmakta, öte yandan da bunları geliştirmek için tavsiyelerde bulunmaktır. Raporun yayınlanmasından önce yapılmış anketler tahlil edilmekte ve İngiliz sosyal sigortalarının yetersizliği ortaya konulmaktaydı. Beveridge Planı, Büyük Britanya vatandaşları arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri, sosyal, sigorta ve aile yardımlarından faydalanmak suretiyle düzeltmek, mümkün olduğu kadar geniş şekilde, gelirin yeniden dağılımına imkân hazırlamak ve tam istihdam hedefine ulaşabilmek için izlenmesi gereken yolu çizmekti. Kazım Taşkent'in Türkiye'de uygulamak istediği program.

Şirketi ve Yapı Kredi Bankası'nı kurmuş, bankanın kültür ve sosyal konularında 28 seneye yakın çalışmıştır. 1972 yılına geldiğimizde ise hizmet verdiği bütün işlerden ayrılıp emeklilik hayatını yaşamaya başlamıştır.²⁵⁵

1952-1955 yılları arasında Alpullu Şeker Fabrikası Müdürlüğü yapmış Osman Bozok katıldığı bir seminerde, Kazım Taşkent için şunları demiştir: “*Kazım Taşkent, tahsilini Almanya’da yapmış zeki, çalışkan, cesur ve üstün kabiliyetli bir zat idi. Şirketin başına geçer geçmez, Alpullu’dan Suphi Argon, Ekrem Oktar, Fethi Tan ve diğerleri gibi en kıymetli ziraatçıları almış ve Eskişehir’de pancar ziraatını emniyet altına almıştır. Fabrikanın temeli 1 Şubat 1933’te atılmış ve 20 Ekim 1933’te yani altı buçuk ay sonra ilk şeker elde edilmiştir. Montajı idare etmek üzere Almanya’dan yakın arkadaşları bulunan Yüksek Mühendis Nadir Önen ve Yüksek Mühendis Macit Eken ile Kırıkkale fabrikalarının montaj başmühendisliğini yapmış bulunan Ahmet Yolaç beyleri getirtmiş ve Türklerin ecneblerden daha iyi iş yapabileceklerini zamanın idarecilerine ve bütün kamuoyuna kabul ettirmiştir.*

Şeker sanayimizin 40. yıldönümünde Kazım Taşkent bey, davetimize uyararak diğer umum müdürlerimiz gibi bizi şerefliendirdiler. O gece samimi ve mütevazı bir sofrada bize Eskişehir fabrikasının kuruluş esnasındaki bir hatırasını anlattı. Fabrika halindeyken Atatürk Eskişehir’e geçmiş. Kendisini çağırtmış ve fabrikanın ne zaman biteceğini sormuş. Kazım bey de 20 Ekim diye cevap verince Atatürk susmuş ama yanındaki devlet büyüklerinden bir zat, Kazım beyin kulağına ‘Böyle kesin konuşma sonra mahcup olursun’ demiş. Ve fabrika dediği gibi 20 Ekim’de açılmıştır. Bu bir heyecan kasırgasıydı. Kimse Atatürk’e mahcup olmak istemiyordu. Liderle ulus arasında yarışma vardı. Teknik adamlar altı ayda fabrikayı bitiriyordu. O zamanlar, Kazım Taşkent’i uyurken gören olmamıştı”²⁵⁶.

4.5. Fabrikanın Açılış Töreni

Yapılan çalışmalardan sonra fabrika, Ekim ayının bitimine yakın bazı birimleri kademeli olarak işletmeye açılmış, bir yandan fabrikanın inşaat işi devam ederken, diğer taraftan şeker pancarı deneme ekimlerine başlanmıştır. Fabrikanın zirai işleri için görevlendirilen Suphi Argon, kendi kurduğu ziraat örgütü ile pancar ekilen alanları tetkik

²⁵⁵ Abaç, 2009, s. 188.

²⁵⁶ Taygun, 1993, ss. 62-63.

etmiş ve ilk pancarları almıştır.²⁵⁷ Fabrikanın inşa sürecinde çalışan bütün işçiler, günde yaklaşık 16-17 saat çalışarak fabrikanın tamamlanması için büyük gayret göstermişlerdir.²⁵⁸

Muammer Tuksavul, fabrikanın açılışı ile ilgili “Doğudan Batıya ve Sonrası” adlı kitabında şu anısını anlatmıştır: “*Büyük bir sevinç içerisinde açılış törenini tam hazırlarken, büyük bir aksilik olmuştu. Kireç elde edilen yüksek fırının özel ateş tuğlaları, fırın gövdesinin seksiyonunda eridi ve fırının çelikten dış gömleği kıpkırmızı kızararak, çok tehlikeli bir biçimde karın vermeğe başladı. Nerdeyse delinecek gibi olmuştu. Çek fırıncı ustasının bir dikkatsizliği yüzünden, çok önemli bir arıza, bütün fabrikanın durmasına ve açılış töreninin ileri tarihe alınmasına sebep oldu. Şimdi ocak soğuyacak, içine usta ve işçi girecek bir duruma gelecek, içerisi boşaltılacak, elimizdeki bir miktar yedek ateş tuğlasıyla eriyen tuğlalar yeniden örülecek, ocağa tekrar yol verilecek... Bu iş haftalar alacaktı. Bir de ya elimizdeki tuğlalar yetmezse ne olacaktı? Bu sebeple Bozüyük yakınlarındaki magnezit ocağını olduğu gibi derhal satın alıp, tuğlalarını sökerek, bir ihtiyat tedbiri olarak, Eskişehir’e taşıttık. Almanya’dan yeni tuğla getirmek 4-5 aylık bir işti. İyi ki bu tedbiri zamanında almışız. Nitekim yedek tuğlalarımız ancak ihtiyacın yarısına yetti. Magnezit tuğlalarını kullanarak yarayı, hiç olmazsa kampanya süresince dayanacak biçimde yamadık. Ancak yitirdiğimiz 6 hafta içinde karakış bastırdı. Isı sıfırın altında 15-18 dereceye düştü. Tarla ve silolarımızdaki pancarlar dondu. Vanalar işlemez oldu. Her şeye rağmen sayısız zorluk, aksilik ve kargaşa içinde şeker üretimini sürdürürken, kış kıyamette, açılış merasimi yapılmak zorunda kaldı*”²⁵⁹.

Şeker sanayimizde en büyük fabrika olma özelliğini taşıyan Eskişehir Şeker Fabrikası’nın temelleri 1 Şubat 1933’de atılmış ve 6 ay gibi kısa bir sürede inşaatı tamamlanan fabrika, 5 Aralık 1933’te resmi olarak açılmıştır.²⁶⁰

Fabrikanın açılışı için yapılan hazırlıklar günler öncesinden başlamış, açılış için ulusal radyolardan yayınlar yapılmıştır. Ankara ve İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerden gelecek misafirler ve devlet büyükleri için özel trenler tahsis edilmiştir. Ankara’dan, törene katılacak misafirler için özel mektuplar iletilmiş ve bu mektuplarda: “*Eskişehir Şeker Fabrikasının açılma merasimine iştirak buyuracak zevatı Eskişehir’e götürecek olan tren*

²⁵⁷ Taygun, 1993, s. 103.

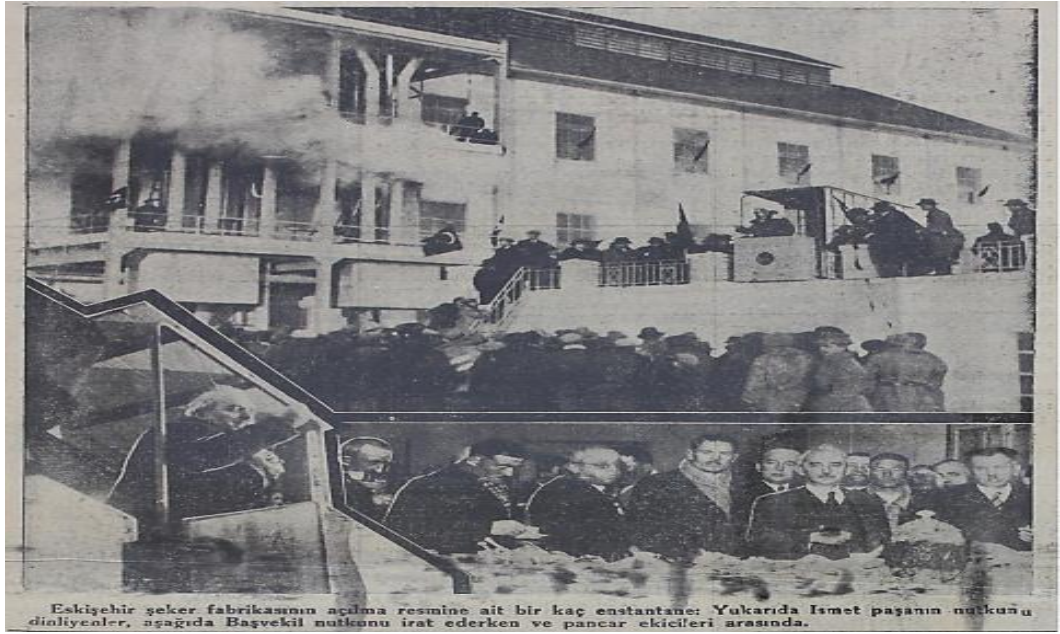
²⁵⁸ Eskişehir Halkevi, 1933, s. 111.

²⁵⁹ Tuksavul, 1981, s.355.

²⁶⁰ Veldet, 1958, s. 407.

Salı sabahı 8'de hareket edecektir. Eskişehir'e varış saat 15'tedir. Dönüş 17.55'te ve Ankara'ya geliş gece yarısından sonra bir buçuktur. Davetlilerin 8 trenindeki mevkilerini almaları rica olunur” sözlerine yer vermiştir.²⁶¹

TBMM Başkanı Kazım Özalp, Başbakan İsmet İnönü, İktisat Vekili Celal Bayar, Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ve milletvekillerinin yanı sıra İstanbul'dan 200 kişilik davetli grubu, Ankara, Bilecik, Afyon, Kütahya ve Adapazarı'ndan gelen vatandaşlar bile açılıшта hazır bulunmuşlardır. İsmet İnönü'nün 15.00'da gelmesiyle birlikte tören başlamış, İstiklal Marşı okunduktan sonra ise fabrika açılışı ile ilgili konuşmalar yapılmıştır.²⁶²

Şekil 4. 2 Eskişehir Şeker Fabrikası açılış töreni Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın açılış merasiminde (Şekil 4.2) Başvekil İsmet İnönü şunları söylemiştir: *“Arkadaşlar, şimdi ziyaret edeceğiniz eser güzel ve milli bir eserdir. Bundan altı yedi sene evvel şeker fabrikası tesisine teşebbüs edildiği zaman Büyük Millet Meclisi tarafından sanayi üzerine sureti mahsusa da himaye tedbirleri alınmıştı. Arkadaşlar, sanayii geri kalmış memleketler sanayi tesisine teşebbüs ettikleri zaman, sanayi ileri memleketler onlara gülerler. Bir memlekette sanayi tesisi, heves edildiği kadar kolay*

²⁶¹Akt: Necmettin Oğur, (2015). Eskişehir Şeker Fabrikası., Eskişehir Şeker Fabrikasının Açılışı, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Birinci Kanun 1933 (3.12.1933), s. 1.

²⁶²Akt: Necmettin Oğur, (2015). Eskişehir Şeker Fabrikası., Şeker Fabrikasının Üçüncüsü de Dün Açıldı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Kanunuevvel 1933 (6 Aralık 1933), s.1

değildir. Bunun için teşkilat ister. En hevesliler iki senelik müşkülât karşısında teşebbüslerinden vazgeçerler. Sanayide geri kalmış milletler bu güçlükler yüzünden büyük sanayi kuramamışlardır. Eskişehir Şeker Fabrikasının, üç milyon lira sermayesi olduğunu ve altı milyona çıkacak yeni işleri bulunduğunu şimdi işittim. Bu fabrika bir küçük kasaba kadar kalabalıktır ve 1200 işçisi vardır. Bunların aileleri ile, beş altı bin kişiyi besleyebilir. Verim ve besleme kuvveti itibari ile ne kadar hayırlı olduğunu görüyoruz. Makine ve fen itibari ile de işletmek, yaşatmak, muhafaza etmek için çok himmet ister. Bu fabrika altı ayda kuruldu. Böyle büyük bir müesseseyi temelden başlayarak kurmak ile teşekkülât kuvvetimiz itibari ile iyi bir imtihan vermiş olduk. Bu tesisatı vücuda getiren, bu tesisatın başında çalışan iş ve idare adamlarını, Recep Zühtü Bey arkadaşımızı takdir ve tebrik ederim”²⁶³.

Gazeteci yazar, siyaset bilimci olan Recep Zühtü Bey²⁶⁴, fabrikanın açılışı ile ilgili söylediği nutukta şu bilgileri vermiştir: “Muhterem Paşalar Hazeratı, Muhterem Beyefendiler, bugün memleketimizin üçüncü şeker fabrikasını açıyoruz. İlk şeker fabrikamız olan Alpullu, 1926 senesinin ikinci teşrininde (Kasım), Uşak fabrikası da ondan bir ay sonra açılmıştır. Hepsi de milli servet ve milli kabiliyete istinat eden bu fabrikalar teessüslerindeki teşebbüs kuvvetini Cumhuriyet idaresinin feyzinden almışlardır. 1925 senesinde aziz Başvekilimiz İsmet Paşa hazretlerinin riyaset buyurdukları Hükümet, memleketimizde şeker fabrikaları tesisi için bir kanun hazırlamıştır. Memleketin umumi menfaatlerine uyan her teklif ve kararı kabulde daima isabet gösteren muhterem Büyük Millet Meclisinin tasdikine mazhar olan bu kanundan sonradır ki Türkiye’de şeker fabrikasının ve dolayısıyla şeker sanayimizin teessüsüne imkân bulunmuştur. Bizim iktisadi işlerde tecrübemiz yoktu. Fakat milli ve tam bir istiklalin ne demek olduğunu herkesten daha iyi bilirdik. Her şey, bu şuurun eseridir. Maddi ve manevi bütün imkânları, maddi ve manevi her türlü mukavemetleri yenerek elde ettik. Artık iktisaden müstakil Türkiye tasdik edilmiş bir mefhumdur. İşimizin büyük zorluğu ilk tecrübeleri muvaffakiyetle başarmakta, tereddüt ve kararsızlık devresini anlatarak kendimize, hem kendimizi, hem de başkalarını

²⁶³ Veldet, 1958, ss. 409-411.

²⁶⁴ Türkiye Ansiklopedisi. (1974). Kaynak Yayınları Cilt 4, s. 345.; Gazeteci yazar, siyaset adamı, milletvekili (Doğum 1893 Manastır / Makedonya – Ölüm 2 Aralık 1966, Ankara). Vefa Lisesini bitirdi. Birinci Dünya Savaşı’na ve sonuna kadar yanından ayrılmadığı Mustafa Kemal ile birlikte Kurtuluş Savaşı’na katıldı. Sivas Kongresi’ni dağıtmaya kalkışan Bedirhaniler’in üzerine gönderilerek başlattıkları girişimi önledi. Recep Zühtü Bey, Mustafa Kemal tarafından “Hâkimiyet-i Milliye” (Ulus) gazetesinin başına getirildi. O dönemde gazetenin her türlü sorumluluğunu taşıyan tek kişiydi ve gazetenin başyazarını da yazıyordu. Sinop Milletvekili (1923-25) ve Zonguldak Milletvekili olarak (1935-39) Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yasama görevi yaptı. Türk Eğitim Derneği (TED)’in kurucularındandır. 2 Aralık 1966’da Ankara’da hayatını kaybetti.

inandırmakta idi. Biz ileri teknikli bir ziraat memleketinin toprağına istinat eden ileri teknikli bir sanayi ile toprakta ve tezgâhta vatandaşlara aynı rahat kazancı veren ileri bir garp memleketi olmak yolundayız. Ancak böyle bir memleket, beynelmilel muvazeneler âleminde, müteşebbisler ve faaller sınıfına girebilir. Türkiye halkını bir vatandaşlık küllü içine alan prensiplerimizin Türkiye'si ileri ziraatı ile ileri sanayi birbirine tamamlayan, toprağı ve tezgâhı yüksek bir teknik ve refah derecesinde seviyeleşen bir Türkiye'dir"²⁶⁵.

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın açılışı ile ilgili, Ulus gazetesinin 7.12.1933 tarihli sayısında Falih Rıfkı Atay, "İkinci Beyaz" başlıklı yazısında şu bilgileri vermiştir: "*On sene kadar var henüz ekmeğimiz bile milli değildi. Milli Meclisinde, Türkiye İktisat istiklalinin ilk merhalesi olarak üç beyaz davasının ortaya atıldığı günü hatırlıyorum: Un, Şeker, Pamuk! Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'si ununu Amerika'dan getiren bir ziraat memleketiydi. Uzun değil, on senelik bir tarihten bahsediyoruz. Cumhuriyet çocuklarını şimdi garabete inandırmak güçtür. Yarın şuna da güç inanacaklardır. Türkiye, ecnebi şekeri yiyen en iyi pancar memleketlerinden biri idi. Biz, Adana ve Aydın topraklarının öz sahipleri, henüz ecnebi pamuklusu giymekte devam ediyoruz. Birinci beyaz senelerden beri yüzde yüz Türktür. İkinci beyazın içte ikisini millileştirdik. Turhal topraklarında dördüncü şeker fabrikasının temelleri atılmıştır. Pamuklu tezgâhlarının makineleri ise birkaç aydan beri, Sovyetler Birliği'nin ihtisas fabrikalarında imal olunmaktadır. 1933 yılını yeni bitiriyoruz. Şeker sanayine 1926'da başladık. Pancar tarlasından laboratuvarına kadar, bütün dava, Türk çiftçisinin ve Türk işçisinin, Türk teknisyeninin ve Türk idarecisinin elinde, kökten halledilmiştir. Başvekilimiz, Eskişehir nutkunda yeni sanayi kurmaya teşebbüs eden memleketlere, eski sanayi memleketlerinin nasıl güldüklerini anlattı. Bu gülüşe eski edebiyatta zehir hana denir. Biz Türk milletinin ihtisas, kudret ve tecrübesinin, milli bankalar tesis etmeye elverişli olmadığına, Ankara'da yüzümüze söylendiği günleri de unutmadık. İşin ruhu, Türkiye'yi iktisaden, tıpkı yarı müstemlekeler arasından çıkararak, iktisaden müstakil milli vatanlar arasına karışmaktan alıkoymakta idi. Eskişehir'de üçüncü şeker fabrikasının bacalar ile pancar toprağının kucaklaşması, bu idealin güzel bir timsali değil midir? Türk şekeri, Türk ununu takip etti. Türk pamuklusu bize on sene evvel bir hayal gibi görünen üç beyaz merhalesine erişirmiş olacaktır. Muasır medeniyetin milli davalarındaki iktisadi panik ne kadar artmış olduğu düşünülecek olursa, bu hadiseleri*

²⁶⁵ Veldet, 1958, s. 412.

fabrika küşat merasimleri değil, istiklal savaşının ilerleyiş hamleleri olmak üzere karşılamamız lazımdır”²⁶⁶.

Eskişehir Şeker Fabrikası, ürettiği ilk şekerini 29 Kasım 1933'te Cumhuriyet Halk Fırkası salonunda yapılan bir törenle satmıştır. Yapılan törene, Ticaret Odası üyeleri, bölge tüccarları, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi, Belediye Başkanı ve Vali Vasfi Bey katılmıştır. Kazım Taşkent ile birlikte salona gelen Recep Zühtü Bey'den sonra üretilen ilk şeker çuvala birlikte salonun ortasına konmuş ve satılacak şeker açık artırma usulü ile alıcı bulmuştur. Açık artırma usulünün yapılmasının nedeni ise oradan gelecek paranın Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışlanarak uçak almasına yardımcı olmaktır. Açık artırma bittiğinde 500 lira ile Vali Bey ilk şekerini satın almıştır. Vali bey aldığı şekerini Tayyare Cemiyeti'ne bağışlamış, Eskişehir Şeker Fabrikası da bir anı oluşturmak için şekerini Tayyare Cemiyeti'nden satın almıştır. Bu konu hakkında toplantı başkanı Kamil Bey şu açıklamaları yapmıştır: “*Arkadaşlar; bugün şu mütevazı toplantı ile Eskişehir ve bütün Türkiye yeni bir iktisadi devre girmiş bulunuyor. Vaktiyle yarı müstemleke ve müstehlik bir diyar olan vatanımızda bugün iktisadi istiklalimizi de temin edilmiş görüyoruz. Bize bu imkânları veren cumhuriyet rejimini alkışlıyorum*” diyerek şahsı ve tüm salon uzun süre alkışlamışlardır.²⁶⁷

4.6. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın Kurulmasından Sonraki Gelişmeler

Fabrika açıldıktan sonra, malzeme teşkilatlarına önem verilmiştir. Dökümhanesi, marangozhanesi, demirhanesi ve tamirhanesi titizlikle hazırlanmıştı. Açılan bu atölyelerle birlikte fabrika, hem kendisi için lazım olan yedek parçaları üretiyor, hem de diğer şeker fabrikalarının arızalanan parçalarını değiştirip tamirini sağlıyordu.²⁶⁸ Bu atölyeler, daha sonra kurulacak olan şeker fabrikaları için de örnek teşkil etmiş, malzeme tedarikleri Eskişehir Şeker Fabrikası'ndan sağlanmıştır.²⁶⁹ Açılan bu atölyeler Eskişehir Makine Fabrikası'nın temelini oluşturmuş, faaliyette olan ve kurulacak olan şeker fabrikalarının da kapasitelerini artırmakta önemli rol oynamıştır. Şeker fabrikalarında yılda bir kez yapılan bakım ve onarım işlemleri ise Eskişehir Şeker Fabrikası öncülüğünde yapılmış, ülkemizde

²⁶⁶ Atay, F. R. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *İkinci Beyaz*. Ankara: Doğu Matbaası, ss. 416-417.

²⁶⁷ Akt: Necmettin Oğur, (2015). Eskişehir Şeker Fabrikası., Eskişehir'in İktisadi Hayatında Mühim Bir Gün, Akşam Gazetesi, 1 Kanunuevvel 1933 (1 Aralık 1933), s. 6.

²⁶⁸ Haz.: Eskişehir Halkevi, (1933). Cumhuriyet'in 10 Yıldönümü Fevkalade Nüshası. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, Sayı 13-15, ss. 108-109.

²⁶⁹ Taygun, 1993, s. 185.

ihtiyaçları karşılayınca da yurtdışından gelen siparişleri de kabul etmeye başlamıştır.²⁷⁰ Eskişehir Makine Fabrikası, şeker sanayine verdiği hizmetler dışında, Türkiye Çimento Sanayi'ne, Devlet Su İşleri'ne, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarına, Kâğıt Sanayi'ne satışlar yapmış, hem de verdikleri siparişleri üretmişlerdir.²⁷¹

Eskişehir Şeker Fabrikası yöneticilerinden Seyfî Altınbaş, Turan Veldet'in "30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi" adlı kitabında şu hatıralarına yer vermiştir: "*Sene 1933; Cumhuriyet'in 10'uncu yılı; Eskişehir bu mesut yıl dönümünü kutlamaya hararetle hazırlanırken, aynı şehirde kurulan Şeker Fabrikası da, ilk tecrübe kampanyasına başlamak üzere. Mefsup Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketinin Umum Müdürlük Binası, şehrin ortasında, eskiden otel olan Yasin Çakır binasında. Kampanya için son hazırlıklar yapılıyor, Umum Müdürü Kazım Taşkent, Muhasebe Şefi merhum Sırrı Ayni'ye mütemediyen telgrafla yazdırıyor. Umum Müdür Muavini Nadir Önen, her zamanki telaşlı ve heyecanlı haliyle, kireç ocağındaki arızayı gidermek için mütemediyen yeni ocaklardan kireçtaşı numuneleri getirmekte... Montaj ve işletmeye nezaret eden Ahmet Yolaç ve Muammer Tuksavul, her akşam Umum Müdürlükte toplantılara geliyorlar. Umum Muhasebe Müdürü Hüseyin Bezmi Ötkeren'in odası sigaradan, daima sisli ve dumanlı... Muavini Mithat Buharalı, yeni muhasebe planının tatbikatıyla meşgul bulunuyor. Önünde yeni plan fişleri var. Ziraat Müdürü Suphi Argon, bastonunu ceketinin cebine takmış pancar bedellerinin tediyesi için muhasebede, aramızda sempatik çehresiyle dolaşiyor. 1934'de Turhal'ın kuruluşuna karar veriliyor. O zaman Eskişehir bir yetiştirme merkezi haline geliyor. Kadrolar genişliyor. Turhal'a tayin edilen şefler, birer müddet Eskişehir'de kalıyorlar. Naili Berker Afif, Turhal'a tayin edilen ilk şeflerden... Böylelikle, 1935 senesi Temmuz ayına varıyoruz. Bu tarihte şimdiki Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş teşekkül ediyor. Bundan sonra, müessese, her yıl tekâmül ederek memleket endüstrisine, 11 yeni şeker fabrikası kazandırmak suretiyle, en büyük hamlesini Umum Müdür Sayın Baha Tekand'ın rehberliğinde yapıyor.*"²⁷²

Eskişehir Şeker Fabrikası'nda fen memurluğu yapmış olan Ökkaş Ergun, Turan Veldet'in "30 Yılında Türkiye Şeker Sanayi" adlı kitabında şu hatıralarına yer vermiştir:

²⁷⁰ Özel, S. (2007). *Türkiye Şeker Sanayi Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Pankobirlik Yayınları, s. 189.

²⁷¹ Haz.: İl Yıllığı Hazırlama Komitesi. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Eskişehir 1973 İl Yıllığı*, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, s.189.

²⁷² Altıntaş, S. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *Eskişehir'den Hatıralar*. Ankara: Doğu Matbaası, s. 436.

“Sene 1937. Alpuköy’de Fen memuru olarak vazifeye başladım. Köyleri dolaştığımda tarlaların karasabanla sürüldüğünü gördüm. Pancar ziraatının gelişmesi ve iyi mahsul almak için, karasabanı kaldırmak, yerine pullukları koymak icap ediyordu. O senelerde pancarın bir kilosu 30 paraydı. Fabrika çiftçiden pancar ekim taahhüdü almak için büyük gayretler sarf ediyordu. Taahhülle beraber pulluk, tırmık ve gübre de verilecekti. Bazı köylerde 20-25 dekar taahhüt almak için 2-3 gün köyde kalındığı gibi, birkaç defa da aynı köye gidildiği oluyordu. O günlerde çiftçi, memuru görünce kaçıyor, kapısına kadar gidildiği zaman evde olmadığını söyletiyordu. Fakat karasaban yerine pulluk, çalı yerine tırmık ve verimi arttırmak için kimyevi gübreyi vermek lazımdı. Pullukları arabalara yüklettim ve taahhüde giren her çiftçinin avlusuna götürüp bir tane bıraktım. Ne makbuz ne de senet vardı. Akşam, çiftçileri köy odasına bekçiler vasıtasıyla topladım. Pullukların kullanılması ve ziraattaki faydelerini uzun uzun anlattım. İki gün sonra mezkûr köyden menfi düşünceli birkaç çiftçi ‘Bu gâvur icadıdır, bununla ziraat yapıldığı takdirde tarlamızın bereketi kaçır’ diye, verilen pullukları toplayarak, araba ile geri getirdiler. Bu pullukları vermek lazımdı. Her köyde birkaç çiftçi ile yakinen alakadar oldum. Bunlarla ahbaplık yaptım. Ahbaplık hatırı için birer tane pulluk verdim. Ve yol kenarındaki tarlalarını pullukla işlettim. Her köye gittiğimde, köylüleri bin bir rica ile pullukla sürdürdüğüm tarlaları göstermeye götürdüm. Bu tarlalarda mahsul iyi oldu. Çiftçiler gözleri ile gördüler ve inandılar. Ertesi sene ambarda pulluk kalmadı. Fakat harp vaziyeti başladı. Pulluk gelmedi. Bu gün bu köylerde her çiftçinin avlusunda birkaç tane pulluk vardır. Karasaban atılmıştır. Şeker Şirketine olan güven çok büyüktür. Pancar çiftçilerimiz Şeker Şirketi memurları tarafından her ne verilirse ve söylense, düşünmeden yapmakta ve almakta tereddüt etmezler”²⁷³.

²⁷³Öktaş, E. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *Alpu köy Kantarına Bağlı Köylerde Pulluklar Nasıl Verildi?*. Ankara: Doğu Matbaası, ss. 437-438.

III. BÖLÜM

5. ŞEKER FABRİKALARININ TOPLUMSAL YAPININ GELİŞMESİNDEKİ ROLÜ VE EKONOMİK, SOSYAL, KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ

5.1. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Eğitim Hayatına Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası, kurulduğu yıldan itibaren ekonomik ve tarımsal kalkınmanın yanı sıra, yaygın eğitim ve halk eğitim merkezi gibi hizmet vermesiyle modern Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Uşak Şeker Fabrikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin şeker ihtiyacını karşılamakla birlikte, fabrika kampüsü içinde çalışanları ve onların aileleri ile birlikte bir yaşam alanı kurulmasını sağlamıştır. Uşak Şeker Fabrikası kurulmadan önce Macarların ve Çekoslavakya'luların fabrika inşası ve tarımsal metotlardaki bilgi birikimlerinin ve tecrübelerinin yüksek olması, Türkiye'de açılacak olan şeker fabrikalarına örnek teşkil etmiştir. Bu örnekler sadece inşaat teknikleri ve tarımsal metotlarla sınırlı kalmamış, bu fabrikalardaki sosyal yaşamı da örnek almıştır. Uşak Şeker Fabrikası'nda her yıl kampanya dönemlerinin başlangıcında kutlamalar ve balolar yapılmaktadır (Şekil 5.4). Uşak Şeker Fabrikası; işçi pavyonu, misafirhanesi, lojmanı, reviri, sinema salonu vb. birçok sosyal yaşam alanı ile dönemin standartları üstünde bir modernlik sunmuştur.²⁷⁴

Kurulduğu zaman bir kasaba kimliği taşıyan fabrika, çamlık ve akasya ağaçlarının arasında kurulmuştur. İkişer dairesel boşluklar halinde 65 tane bahçesi olan villa tipi evler yapılmıştır. Yapılan evlerin yanı sıra çamaşırhane, hamam, stadyum, revir, süthane, eczane vb. birçok sosyal yapılarla modern bir kasaba yaşamının temeli atılmıştır. Fabrika içinde müzik çalan bir cazevi de bulunmaktadır(Şekil 5.1, 5.2, 5.3).²⁷⁵

²⁷⁴ Taygun, 1993, s. 150.

²⁷⁵ Tarus, 1957, s. 110.

Şekil 5. 1 Uşak Şeker Fabrikası stadyumu.

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5. 2. Uşak Şeker Fabrikası bahçesinin günümüzdeki görünümü.

Kaynak: Ali Dilek

Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5. 3. Uşak Şeker Fabrikası lokantası.

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5. 4. Uşak Şeker Fabrikası kampanya açılışı Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Alpullu Şeker Fabrikası da, Uşak Şeker Fabrikası ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sanayi yapıları gibi sadece iktisadi anlamda gelişmeyi amaç edinmemiş, bu yapılarla modern Türkiye Cumhuriyeti'nin de çağdaşlaşma ve ekonomik alanda gelişmesi için katkı sağlamıştır. Alpullu Şeker Fabrikası, şeker üretiminin yanı sıra sosyal devlet anlayışını benimsemiş ve temizlikçisinden müdürlerine kadar herkesi bu çatı altında birleştirmiştir. Bölge halkı daha önce görmedikleri; sinema, golf sahası, yüzme havuzu gibi şeyleri ilk defa

fabrikayla tanımaya başlamıştır. Alpullu Şeker Fabrikası'nın golf sahası ve yüzme havuzu Şekil 5.7'de ve Şekil 5.8'de verilmiştir.²⁷⁶

Kurtuluş Savaşı'ndan maddi ve manevi olarak yorgun çıkan halk hiçbir zaman pes etmemiş, bağımsızlığın verdiği inanç ve sabırla Avrupa'da kurulmuş olan şeker fabrikaları gibi, müesseseleri ülkemize kazandırmada tüccarından çiftçisine, herkesin yadsınamaz katkıları olmuştur. Genç Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yapılarından olan Alpullu Şeker Fabrikası, endüstri ve mimari açıdan Türkiye'nin mihenk taşı niteliği taşımaktadır. Ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin milli değeri olarak önemini günümüze kadar korumuştur.²⁷⁷

Fabrikanın inşaatından önce, Trakya'daki yöre boş bir araziydi. Alpullu Beldesi, fabrika kurulduktan sonra oluşmuştur. Berber, karakol, tuhafiye, manifaturacı ve fırıncı fabrikanın birer parçası olmuştur. Fabrikanın ana binası ve diğer tesisleri ufak bir tepenin eteğine kurulmuştur. Tepenin iki tarafında lojmanlar, misafirhaneler, hastane ve sosyal tesisler yer almaktadır. Bu tesisler birbirine çok yakındır. Fakat bir binadan diğeri gözükmemektedir. Çünkü binaların aralarına sık bir şekilde çam ağacı dikilmiş ve çam ormanı görüntüsü yaratılmıştır.²⁷⁸

Fabrika, elektriğini kampüs içinde ilk kez kullanımı, sinema salonu, spor kolları, hamamı, tüm personeli için duş yerleri ve itfaiye bölümü ile kurulduğu dönemin ilerisinde bir sosyal standarda ulaşmıştır.²⁷⁹ Yerleşim alanı yaklaşık 300.000 metrekareyi bulan fabrika, hem toplumsal kalkınmayı hem de ekonomik gelişimi bünyesinde barındırarak halk eğitim merkezi gibi hizmet vermiştir. Fabrika yerleşkesi, 1997'de Kırklareli Valiliği Kültür Müdürlüğü tarafından, T.C. Kültür Bakanlığı Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na, bölgenin Sit alanı olması için talepte bulunmuşlar ve 4108 sayılı karar gereğince de, belirlenen sınırlar içerisinde, bölgenin sit alanı olmasına karar verilmiştir.²⁸⁰

Alpullu Şeker Fabrikası, bünyesindeki işçiler için yalnızca çalışılacak bir iş değil, aynı zamanda medeniyetin ve modernizmin simgesi olmuştur. Fabrikanın enerji dairesi

²⁷⁶ Mahmut, K. (2008, 6 Nisan). Başarma Heyecanı ve Gururun Göstergeleri: Cumhuriyetin Şeker Fabrikaları. *Cumhuriyet Gazetesi*, ss. 1-5.

²⁷⁷ Kaprol, T. ve Minez, B, 2009, ss. 14-18.

²⁷⁸ Tarus, 1957, ss. 57-58.

²⁷⁹ Yazman, A. T. (1941). Fabrika ve Medeniyet. *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Sayı 10, ss. 1-10.

²⁸⁰ Kaprol, T. ve Minez, B, 2009, s. 21.

ustabaşılığında emekli (1913) doğumlu Emrullah Beydeli Trakya ağzı ile o dönemi şöyle anlatmıştır: “Fabrikaya girende 15’inde idim. Ama pelvandım ha... Bilekler nah büle büle. Demediler sen çocuksun. Aldılar hemen işe. Yani ya inşaattan girdim ben bu ekmek kapısına. Ama mektebe gittim sonra fabrikanın mektebi vardı bilir misin? Yani bu fabrika, bu Trakya düzünde yalnız iş değildir, ilimdir be yav ilim. Paraysa girdi köylünün cebine. Miskin otururduk kahvede sekiz ay. Olduk burada işçi. Değil öyle ırgat, rençper... Sanayi işçisi olduk be yav! A be elektrik gördük biz Alpullu’nun şeker fabrikasında. Elektrik ne, ışıktır. Işık, ışık. Sen olsan çalışmaz mısın ışık için? Bak dinle, ne anlatacam sana. Fabrika yapardı daha deneme çalışması. Akşam oldu, gördüm elektriği. Hafta sonu gittim köye, dedim babama, ‘Baba’ dedim, görmüşüm cenneti. Koca ova kesmiştir ışığa. Sonra bir gün götürmüşüm anamı. Olmuş akşam vakti. Anam dönmeydi. Rum kızıymış. Sevmiş babamı, varmış ona. Olmuş Müslüman. Gördü anam elektriği. Şaşırdı zavallı, istavroz çıkardı. Yani medeniyettir Alpullu Fabrikası. Mekteptir be mektep”²⁸¹.

Şekil 5. 5. Alpullu Şeker Fabrikası soldan sağa; Hastane, Yanık Tepe, İlkokul, Futbol Sahası, İspirto Fabrikası, Depo, FabrikaKaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.5’de Alpullu Şeker Fabrikası’nın genel görünümü verilmiştir. Fabrikanın birimleri arasında hastane, yanık tepe, ilkokul, futbol sahası, ispiroto fabrikası ve depo bulunmaktadır. Alpullu Şeker Fabrikası bünyesinde barındırdığı bu yapılarla, fabrikanın sosyal işlevi ile ekonomik işlevini iç içe barındırmayı başarmıştır.

²⁸¹ Engin, 1999, s. 40.

Şekil 5. 6. Alpulu Şeker Fabrikası'nın uçaktan görünümü Kaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.6'da Alpulu Şeker Fabrikası'nın uçaktan görünümü verilmiştir. Şekil 5.5'e göre Alpulu Şeker Fabrikası yeşil alanlarının arttığını, bir cami yapıldığını ve mimari açıdan gelişerek yeni binaların yapıldığı görülmektedir.

Şekil 5. 7. Alpulu Şeker Fabrikası mini golf sahaları Kaynak: Alpulu Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5. 8. Alpulu Şeker Fabrikası yüzme havuzu Kaynak: Alpulu Şeker Fabrikası Arşivi

Uşak Şeker Fabrikası ve Alpulu Şeker Fabrikası'nda olduğu gibi Eskişehir Şeker Fabrikası'nda da tek amaç şeker üretmek olmamış; şeker üretiminin yanında bölgenin tarımını, hayvancılığını ve sosyo kültürel yapısını da geliştirmeyi amaç edinmiştir. Şeker şirketi, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın içindeki lojmanları, misafirhaneleri, lokantası, ilkokulu, yılbaşı baloları, sineması, çocuk parkları, caz topluluğu, dernekler vb. sosyal yapıları ile bir aile oluşturmuşlardır.²⁸²

Nizamettin Özbek, şeker şirketinin çıkardığı Şeker Pancarı Dergisi'nde Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kültürel faaliyetleri ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Eskişehir Şeker Fabrikası Mensuplarının Kültür Derneği'nin haftalık toplantılarında bulunmak bana fazlasıyla yetti. Burada vazife ile hususi zaman birbirine karıştırılmaması keyfiyeti halledilmiştir. Vazife zamanında herkes kendi hudutları içinde çalışıyor, eğlence ve neşeye ise, tam bir Avrupalı anlayışıyla, büyük küçük demeyip, hazır bulunanların hepsi katılıyordu. Kültür Derneği, mensup bulunduğu toplumun muhite nazır pencerelerini, edebiyata, müzik, resim ve tiyatro gibi ilim ve sanat âlemine devamlı olarak açık tutarak, manevi atmosferleri her zaman canlı ve taze bulunduruyor. Onun için insan Eskişehir'de hiç*

²⁸² Taygun, 1993, s. 150.

garipsemiyor, sıkılmıyor, daima yönetecek bir gaye her zaman tatmin edici bir meşgale bulabiliyor.”²⁸³

Şekil 5. 9. Eskişehir Şeker Fabrikası çocuk parkı Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Eskişehir Şeker Fabrikası, kentin kuzeydoğusunda konumlanmış ve demiryolu hattıyla bitişik bir şekilde bulunmaktadır. Fabrikayla birlikte inşa edilen şeker evleri, Alman mimar Friedrich August Breuhaus tarafından tasarlanmıştır. Eskişehir Şeker Fabrikası kurucuları ve mühendisleri lojmanları ve sosyal yapıları modern bir şekilde inşa ederek hem peyzaj sanatına hem de kentleşmeye katkı sağlamıştır. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın yanı sıra Cer Atölyesi, Un ve Kiremit Fabrikası ve Basma Fabrikası da Eskişehir'in kentleşmesinde önemli bir paya sahiptir.²⁸⁴

²⁸³ Özbek, N. (1957). Eskişehir Şeker Fabrikası. *Pancar Dergisi*, sayı 68, ss. 11-13

²⁸⁴ Çelen, Öztürk, A. Ve Burnak, M. (2010). Şeker Fabrikası. Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: Özkut, D. Ve Sümertaş, F.M., *Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları; Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 42.

Şekil 5. 10. Eskişehir Şeker Fabrikası çocuk parkı Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5. 11. Eskişehir Şeker Fabrikası çocuk parkı Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5.10 ve 5.11’de Eskişehir Şeker Fabrikası’nda çocuklar için yapılan parklar bulunmaktadır. Fabrika personelinin çocukları bazı vakitlerini bu parklarda geçirmişlerdir. Bunun yanında kurulan bu parklarla Eskişehir Şeker Fabrikası’nın kentleşmeye de verdiği önemi göstermektedir.

Şekil 5. 12. Eskişehir Şeker Fabrikası Kaynak: www.onedio.com (Mart, 2018)

5.1.1. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Bölge Tarımına ve Hayvancılığa Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası, iktisadi anlamda ülkemizin ilk başarıları arasında yer almaktadır. Bundan dolayı çevresindeki şehirlere de etki eden bir yapı taşı niteliğindedir. Kilometrelerce uzanan ekim sahalarıyla (Afyon, Kütahya, Konya, Eskişehir) farklı şehirlerdeki çiftçileri pancar tarımına yöneltmiş, tarımsal ilerlemenin önünü açmış ve Kurtuluş Savaşı'ndan maddi ve manevi anlamda yorgun çıkan köylünün cebine para girmesini sağlamıştır.²⁸⁵ Uşak'ta pancar tarımıyla uğraşan çiftçilerin genellikle aileleri 4-5 kişiden oluşmaktaydı. O yıllarda bir çiftçiye pancar ektiği dönüm başına 17 lira yevmiye veriliyordu.²⁸⁶ Fabrikanın ilk açıldığı yıllarda, yılda 1.000 lira bile ücret alamayan işçiler daha sonraki yıllarda, yılda 2.000 lira civarlarında para kazanıyor ve kazandığı para, fabrika tarafından çok geçmeden ödeniyordu.²⁸⁷ 1930 ve 1940'lı yıllar arasında ekmeğin tanesi 10-12 kuruştan, buğday ununun kilogram fiyatı 15-20 kuruştan, pirincin kilosu 30-35 kuruştan, kesme şekerin kilosu 35-40 kuruştan, koyun etinin kilosu 44-52 kuruştan ve yumurtanın adedi ise 2 kuruştan satılmaktadır. Temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını, işçilerin kazandığı ücretlerle karşılaştırdığımızda alım gücünün yüksek olduğu görülmektedir.²⁸⁸

²⁸⁵ Abidin, 1934, s. 22.

²⁸⁶ Akın, V. (2001). Uşak Şeker Fabrikası Kuruluşu ve Sosyo Ekonomik Yönü (Atatürk Dönemi) 1926-1938, 21. *Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu*, Cilt 2, ss. 842-860.

²⁸⁷ Tutsak, 1998, s. 157.

²⁸⁸ İstatistik Yıllığı 1949, *İstatistik Yıllığı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Cilt 17, İstanbul.

Çiftçilerin yaşadığı bu olumlu gelişmeler, modern tarım aletleri konusunda da devam etmiştir. Ektiği pancardan yüksek gelir elde eden çiftçi, son teknoloji tarım aletleri ile tanışmıştır. 1925’de yapılan araştırmalara göre, çiftçinin yüzde 75’i tarlada karasaban kullanırken, yüzde 25’i ise pullukla pancarı toprağa işlemektedir. Fabrika bu konuda devreye girerek, Avrupa’dan gelen aletleri çiftçilerle tanıştırmak için çiftçilere modern tarım metotlarını öğretmeye başlamıştır. Çiftçi, zirai mücadeleyi, gübre kullanmayı ve nöbetleşe ekimi öğrenmişlerdir. Sonuç olarak, ekim sahalarında ve dönümden elde edilen üründe önemli bir artış sağlanmıştır. Şeker pancarı tarımında emsal teşkil eden bu metotlar daha sonra farklı tarım ürünleri yetiştirilirken de kullanılmıştır.²⁸⁹

Fabrika kuruluşundan 1938’e kadar 44.797 hektar tarım alanında 114.648 çiftçiye pancar ekim imkânı sağlamış ve bu çiftçiler 508.127 ton şeker pancarı işlemişlerdir. Fabrikanın işlediği pancarlardan elde edilen “küspe” hayvancılıkla uğraşan köylü için çok kaliteli bir yem olarak kullanılmıştır.²⁹⁰ Çıkarılan bu küspeler için çiftçiden bir ücret alınmaz, bedava olarak verilir.²⁹¹ Fabrika bu yönüyle şehirde hayvancılığın gelişmesi içinde büyük katkılar sağlamıştır. İşlenen pancardan kalan melas, hayvancılık dışında da kullanılmıştır. Bunların başında, melastan alkol üretilmesi amacıyla alkol fabrikası, diğer yandan melastan ispirto elde etmek için 1931’de ispirto fabrikası kurulmuştur.²⁹²

Türkiye Cumhuriyeti’nin kıyı bölgelerinde, aynı tarım işletmelerinde, birkaç farklı tarım ürününün birlikte veya ayrı ayrı parsellerde yetiştirilen tarım ürünlerine genel olarak poli-kültür tarım metodu denmektedir. Nüfus yoğunluğunun daha çok olduğu Anadolu’da ise daha çok tahıl tarımına dayalı mono-kültür tarım metodu kullanılmaktadır. Ülkemizde yetiştirilen şeker pancarı ise daha çok mono-kültür tarım yapılan alanlarda yaygın olması, bölge ekonomisine oldukça canlılık getirmiştir. Uzun uğraşlar sonucu Anadolu’ya yerleşen pancar tarımını güven altında tutmak isteyen şeker sanayii, bir dizi tedbir almıştır. Bunlardan en önemlisi ise, hammadde üretiminin devamlılığını sağlayacak bir örgüt kurması olmuştur. Ülkemizde hammaddelerin kaliteli ve devamlılığının sürdürülebilmesi için bu nitelikte büyük bir örgütü sadece şeker sanayi kurmuştur. 1926’da kurulan bu örgüt,

²⁸⁹ Akın, 2001, s. 840.

²⁹⁰ Melas Nedir, Nasıl Elde Edilir ve Neye Yarar? *Alpullu Dergisi*, Sayı 5, (Mayıs 1935).

²⁹¹ İlk yıllarda, “hayvanlarımız sarhoş oluyor” diyerek küspe almayı kabul etmeyen köylüler, bu maddenin hayvancılık için önemli bir besin kaynağı olduğunu fark ettikleri andan itibaren küspe için, “altın” ifadesini kullandılar. Orçunsel, M.Ş. (1964). Şeker Sanayinin Sanayi Kolu Dışındaki Önemi, *Pancar Dergisi*. Sayı 145, ss. 21-25.

²⁹² Akın, 2001, s. 839.

pancar ekilen her tarlaya giderek çiftçilerle yakın bir bağ kurmuş ve çiftçilere modern tarım tekniklerini göstermiş ve sürekli denetim altında tutmuştur. Bu tarım örgütü ile çiftçi arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre maddi, idari ve teknik konularda fabrika, her türlü desteği çiftçiye sağlayacak, çiftçinin parasını zamanında alması için her türlü kolaylığı sağlayacaktır.²⁹³

Şeker üretimine paralel olarak pancar tarımının yıllar geçtikçe artması, pancar tohumuna olan ihtiyacı arttırmış ve fabrikalar, çiftlik sayılarını arttırmak için yeni çiftlik sahaları açmak için çalışmalara başlamıştır. Yeni açılan çiftlikler arasında Alpullu, Sarmısaklı, Eskişehir, Turhal, Çatma, Kazanasmaz, Kömüsoğlu ve Atabey çiftlikleri vardır. Bu çiftliklerde yetiştirilen pancar tohumlarının dışında, hububat ve bakliyat ta yetiştirilmeye başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, kaliteli tohum üretilip kullanılması ve tarımın, dönemin modern araç gereçleri ile yapılması, ekilen bitkilerin ihtiyaçlarına göre suni ve tabii gübre kullanılması gibi etkenler sayesinde Türkiye’de ekilen pancardan elde edilen şeker verimi ile Avrupa’da üretilen şekerden alınan verimle aynı seviyelere kadar gelmiştir. Bu başarı ise Şeker Sanayi’ne atfedilmiştir.²⁹⁴

Uşak Şeker Fabrikası’nın hayvancılığa da katkıları bir hayli fazla olmuştur. Uşak Şeker Fabrikası içinde kurulan çiftlikte besicilik, tavukçuluk, damızlık inekçilik gibi, çiftçiye yarar sağlayacak ahırlar ve kümesler kurulmuştur. Hasat zamanında topraktan çıkarılan pancarların başları ve yaprakları ayrılarak, özellikle sığır yetiştirilen çiftliklerde, kaliteli bir yem olarak kullanılmıştır. Çıkarılan pancarın başı ve yaprak kısmı hem yaş hem de kurutularak, hayvanlara yedirilmiştir. Şeker pancarından elde edilen bir diğer yan ürün ise melastır. Melasların içerisinde kalan şekerlerden dolayı, melas ta iyi bir hayvan yemi olarak kullanılmıştır. Şeker pancarının bu faydalarından dolayı, fabrikaya yakın olan çoğu köyde, çiftçiler hayvan çiftlikleri kurmuş ve bölgede hayvancılık gelişmeye başlamıştır.²⁹⁵

Fabrikanın çiftliğinde, hayvancılık faaliyetleri gelişmeye devam etmiş, et ve yumurta tavukçuluğu da gelişmiştir. Kültür ırkları olan Leghorn, Newman, Shine, yumurtacı Karmish, Rot Island Branman gibi ırklar fabrika çiftliklerinde yetiştirilmiştir. Hybrid tip

²⁹³ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*, Ankara: Mars Matbaası, s. 152.

²⁹⁴ Güney, R. (1968). Uşak Şeker Fabrikası. *Pancar Dergisi*, Sayı 191, ss. 16-20.

²⁹⁵ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*. Ankara: Mars Matbaası, s.154.

ırklar, saf ırklara nazaran verim açısından yüksek olduğu için, tavuk yetiştiriciliğinde daha çok tercih edilmiştir. Özellikle İç Anadolu'da Ankara ve Afyon'daki çiftliklerde son teknoloji olan otomatik yemleme ve otomatik kafes sistemleri ile birlikte Uşak Şeker Fabrikası'nda da bu etkiler görülmüş ve tavukçuluk, modern bir yapıya bürünmüştür.²⁹⁶

Fabrika çiftliğinde yapılan bu faaliyetlerin yanı sıra, üretilen tohumun önemini ve kalitesini arttırmak, yapılacak tarım için gübre ihtiyacını karşılamak için 1935'de çiftlikte sığır yetiştiriciliği başlamıştır. Bunlar yerli sığır, boz sığır ve Doğu Kırmızısı ırklarıdır. Ahır hayvancılığının bu denli gelişmesine rağmen, elde edilen süt yılda 1200-1500 kg üzerine çıkamamıştır. Bunun üzerine 1941'de ithal edilmeye başlanan Montofon cinsi sığırlarla, yetiştiricilik devam ettirilmiştir. Daha sonra Montofon boz ırk sığırlarla, damızlık elde edilmesi çalışmaları da yapılmıştır. 1947'de 78 baş inek ve 5 baş Braunwich Boğası, İsviçre'den getirilmiş ve böylelikle safkan yetiştiriciliği devam ettirilmiştir. Hayvancılık alanındaki bu gelişmeler durağan kalmamış, Safkan Holstein Frizian ırkı boğalar ithal edilmiş, çiftliklerde Brown Swiss ırkı sığırlar da ithal edilerek hayvancılık faaliyetlerini daha da yukarıya çekmek amaçlanmıştır. Bu hayvan ırkları ile yılda 1200-1500 kg olan süt verimimiz, 5000-5500 kg'a kadar çıkmıştır.²⁹⁷

Uşak Şeker Fabrikası, 300 dönümün üstünde deneme tarlaları, 37 semiz ve cins inekleri, 23 sevindi danası ve 3 tane safkan boğası ile modern bir çiftlik gibi çalışmaktadır. Bu çiftlikte, son teknolojik ahırlar, yemlikler ve suluklar bulunmaktadır. Çiftliğin müdürü olarak Mümin Yağcı ve yardımcısı olarak Süleyman Göbele görev yapmaktadır. Uşak Şeker Fabrikası'nın bir de ziraat teşkilatı bulunmaktadır. Şekil 5.13'de ziraat teşkilatı görevlileri verilmiştir.²⁹⁸

²⁹⁶ Günay, 1968, s. 21.

²⁹⁷ Günay, 1968, s. 24.

²⁹⁸ Tarus, 1957, s. 110.

Uşak Şeker Fabrikasında ilk Ziraat Teşkilâtı (1927) Soldan sağa oturanlar : M. Sabri (Ongun), Kadri, Celâl Erekdiren, Nizamettin Turgay Beyler. Ayaktakiler, soldan sağa : Fehmi, Nedim, Mazhar Güneken, İsmail, Ali Rıza Beyler.

Şekil 5. 13. Uşak Şeker Fabrikası ziraat teşkilatı Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Alpullu Şeker Fabrikası ise, fabrikalaşmanın yanı sıra, fabrikada işlenecek şeker pancarının tohumunu üretmek, fabrika bünyesinde çalışan personeli için et, süt ve peynir gibi temel gıdalarını üretmek için kısa süre içinde Sarımsaklı Çiftliği'ni kurmuştur. Bu çiftlik, ülkemizdeki şeker şirketinin en eski ve en gelişmiş çiftlikleri arasında yerini almıştır. Fabrika binasına 23 km uzaklıkta bulunmaktadır. Çiftliğin yönetimi fabrika tarafından değil, şirketin ziraat teşkilatı tarafından yönetilmektedir. Şeker pancarı tohumunu üretebilmek zahmetli ve uzun bir zaman almıştır. Bu yüzden, şeker pancarı ziraatı ile uğraşanlar bu tohumlara "Elit" ismini vermiştir. Tohumun üretilmesinin yanı sıra, hem çiftlik çalışanları hem de fabrika için hayvancılık işine de girilmiştir. Şirket, Sarımsaklı çiftliğini en son teknoloji ve modernlik anlayışı ile kurmuştur. Çiftlikte, 60 adet safkan inek yetiştirilmeye başlanmış, "Braunwich" cinsi bu inekler verdiği süt bakımından dünyaca ünlü inekler arasına girmiştir. Bu ineklerin yanı sıra çiftlikte 162 yarım kan "Braunwich" cinsine saflaştırılan inekler de çiftlikte bulunmuş, küçükbaş hayvan olarak ise, 39 koç ve 701 koyun ile her bir hayvanın üstlerinde isimlerinin, yaşlarının, alınan süt veriminin, cinsinin yazılı olduğu künyeleriyle, çiftlik hayvancılık alanında oldukça gelişmiştir. Bu çiftlikte hayvanlardan alınan süt verimlerinin her yıl çizelgesi tutulmuş ve raporlaşmıştır. Hayvanlardan, en yüksek seviyede verim alınabilmesi için, hayvanlara; küspe, turşu, öğütülmüş yemekler, üzerlerine şeker şerbeti dökülmüş tahıllar verilerek hem hayvanın sağlık durumunu hem de süt verimini üst seviyelere çıkarmışlardır. 1957 yılının kış aylarında 'Braunwich' cinsi safkan ineklerden bir ayda 1,225 kg süt sağılmıştır. Bu rakam

yaz aylarında 1.700 kg'a kadar yükselmiştir. Üretilen sütlerin bir kısmı tereyağı yapımında, bir kısmı ise fabrika çalışanlarına dağıtılmıştır. Sütün sağılmasında ise, son teknolojik modernizasyon sistemleri kullanılmış, öyle ki 1930'lu yıllarda süte, insan eli ile nefesi değmemiş, havaya temas etmemiş, nikelajlı kaplarla, yayık makineleri ile üretilen süttten tereyağı yapılmış, kalan sütler ise hiçbir şeye temas ettirilmeden paketlenerek yola çıkarılmıştır. Sarımsaklı Çiftliği, aynı Alpullu Şeker Fabrikası gibi modern bir yapıda kurulmuş, çiftliğin içinde ofis binaları, yemekhanesi, lojmanı, tamirhanesi, garajı ile başlı başına bir yaşam alanı olarak faaliyet göstermiştir.²⁹⁹

Sarımsaklı Çiftliği hakkında Araştırmacı Yazar İlhan Tarus şu bilgileri vermiştir: *“Çiftlik müdürü Osman Sünter’le hangarları geziyoruz. Osman Sünter, Amerikanvari kıyafeti, şık kasketiyle, tam bir Avrupalı çiftlik müdürü. Kültivatörlerin, makineli çapaların, azametli biçerdöverlerin ortasında, işini bilir bir kumandan gibi dolaşıyor. Şeker endüstrisinin hiç de akla gelmez bir çalışma şubesini oluşturan bu hayrete değer işletmeden, nefis bir yemekten sonra, istemeye istemeye ayrılıyorum. Yemeği de söyleyivereyim de, iş tamam olsun: Tereyağında kızarmış ördek palazı, iç pilavı ve revani... Su yerine de soğuk süt veya ayran... Yediğim çoğu şeyin üretim yeri bu çiftlik.”*³⁰⁰

Çiftlikte, iki adet mutfak bulunmaktadır. Bu mutfaklar eski ve yeni olarak ayrılmışlardır. Eski mutfak, ilkel olarak ayrılırken, yeni mutfak ise modern mutfak olarak ayrılmıştır.

²⁹⁹ Tarus, 1957, s. 69.

³⁰⁰ Tarus, 1957, ss. 69-70.

Şekil 5. 14 Alpullu Şeker Fabrikası işçi yemekhanesi Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Eski mutfakta çiftlik çalışanları için günde yaklaşık 1.000 kişiye yemek yapılmış ve bu yemekler üç çeşit olarak (çorba, kuru fasulye ve üçüncü olarak pilav, makarna yoğurt ve meyvelerden bir tanesi) çalışanlara sunulmuştur. Çiftliğin, çalışanları için bir yemekhanesi bulunmadığı için çalışanlar, genellikle yemeklerini boş buldukları bankların üzerlerinde yemekteler. Fabrikadaki Alman izleri, Sarımsaklı Çiftliği'nde de görülmüştür. Almanların "Pferdekutsche" ismini verdiği fayton arabalara Alpullu'da "Briks" demişlerdir. Fabrika müdürü, bu faytonla çiftliği teftişe çıkmış ve faytonu da kendisi kullanmıştır.³⁰¹

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın çiftliğinde ise modern ahırlar, idare binası, süt ve pastörizasyon tesisi bulunmaktadır(Şekil 5.15 ve 5.16). Eskişehir Şeker Fabrikası, çiftliğinde 150 tane sağmal inek, 5 tane cins boğa, 24 tane kısarak, at ve 21 tane de domuz beslenmiştir. Bu hayvanların besin maddelerini ise arpa, ayçiçeği küspesi, mısır kırmaları, pancar küspesi ve turşu oluşturmuştur. Son fenni çalışmalarla yetiştirilen ineklerden döl alınmak sureti ile cins inekler üretilmiştir. Hayvanların yem meselesi ise belli bir düzen ve sistem dâhilinde olmuş, hayvanlara verilen gıdalar yerine ve mevsimine göre seçilmiş ve hayvanın yaşına göre ortalama bir yem organizasyonu yapılmıştır. Hayvanlara verilen turşu ise besin değeri ve süt verimi konusunda oldukça başarılı olmuştur. Bu turşular, üstüne melas serpilmiş yoncalardan ve yulaf karışımından oluşmuştur. Nitekim ineklerden alınan

³⁰¹ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Çiftlik*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/ciftlik.html> adresinden alınmıştır.

süt verimi de bir hayli fazla olmuştur. Çiftliklerdeki hayvanlar yılda ortalama 4.000-10.000 kilo arasında süt vermişlerdir. Eskişehir Şeker Fabrikasında Gülnaz isminde Graf cinsi inek ise bir yılda yaklaşık 8.400 kilo süt vermiştir. 1940'lı yıllarda bir çiftlikte bir inek, yılda 10.000 kilogram altında süt verirse yeterli seviyede gıda alamadığına hükmedilmektedir.³⁰²

Çiftlikte yetiştirilen domuz bahsinde ise Araştırmacı Yazar İlhan Tarus şu bilgileri vermiştir: “Şeker müesseselerinde bu hayvanı satmak suretiyle girişilen medeni girişime hem şaşmak hem de hayran olmak gerek. Eski ve bayat anlayışların bünyesini kurtararak, önemli bir iktisadi konuyu ele alan Şeker Şirketi, medeni cesaret örneği denilebilecek bir iş yapmıştır. Birçok şahıs ve kuruluşların, geri düşüncelerden çekinerek, memleketimize iyilik ve refah getirecek fikirlere, buluşlara, girişimlere itibar etmekten sakındıkları, inkârı imkânsız bir gerçekliktir. İsteyenler, bizler ve sizler, domuz eti yemeyebiliriz ama yabancıların sevdikleri ve bol para ile rağbet gösterdikleri bir ticaret mevzuunu bilerek unutmak ve geriye itmek, hakkımız değildir. Eskişehir Şeker Fabrikası, çiftliklerinde pırıl pırıl tüyleri, tertemiz ahırları ve fıkır fıkır kaynayan yavrularıyla bir domuz serveti meydana getirilmiştir ki Ankara ve öteki şehirlerimizde yaşayan Amerikalılar, müşteri olmak için adeta kuyruk olmaktadır. Bir dişi domuzun yılda on dört yavruya kadar doğurduğunu ve ucuz yemlerle, çabucak beslenip büyütülen bu çirkin yaratıkların bazen kilosu 10 liradan, bir haftada satılabildiğini düşünürseniz, domuzculuğun karını bir dereceye kadar anlamış olursunuz...”³⁰³ (Şekil 5.17)

2014’de Eskişehir Şeker Fabrikası Müdürlüğü yapmış olan Satılmış Kavuncuoğlu, fabrika çiftliklerindeki hayvancılık faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermiştir: “Özellikle şeker fabrikasının ihtiyacı olan pancarı üretmek için ilk yıllar çiftçi eliyle pancar yetiştirmenin güçlüğü ele alınarak büyük çapta pancar tarımı yapmak ve pancar tarımını öğretmek için kurulmuştur. Üretilen bu pancarla, fabrikanın verimli çalışması sağlanmıştır. Çiftliklerde, pancarlardan verim almak için hayvan gübresine ihtiyaç vardı. Burada çiftlik gübresi kullanılması gerekiyordu. Burada özellikle bol, iyi ve ucuz gübre elde etmek için ahır inekçiliği yapılmıştır. İneklerin yanı sıra çiftlikte koçlar, koyunlar, kuzular da besleniyordu. Fabrikadan elde edilen küspe, besi hayvanlarında kullanılmıştır. Burada çiftlikleri desteklemek için damızlık süt hayvanları da üretilmeye başlanmıştı. Bunlardan elde edilen süt ile Eskişehir’in ilk ambalajlı pastörize sütü üretilmiştir. Pastörize sütün

³⁰² Tarus, 1957, ss. 135-136.

³⁰³ Tarus, 1957, ss. 135-136.

yanında krema, kaymak, peynir, yoğurt, tereyağı, lor peyniri ve ayran da bu çiftliklerde üretiliyordu. Bu çiftliklerde arıcılık da yapılıyordu. Arılardan elde edilen ballar da satılırdı. Çiftliklerde salça, sucuk ve turşu üretimi de yapılırdı. Bunların yanında çiftliklerde tavuk, hindi, kaz, ördek ve tavşanlar da bulunmaktaydı. Bu çiftliklerde üretilen gıda malzemeleri başta şeker çalışanları olmak üzere Eskişehir halkına, o dönemlerde uygun fiyata satılırdı. Fabrika bu satışlardan büyük gelirler elde etmiştir.”³⁰⁴ (Şekil 5.18)

Şekil 5. 15. Eskişehir Şeker Fabrikası çiftlik ahırları

Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5. 16. Eskişehir Şeker Fabrikası ahırları

Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

³⁰⁴ Akt: Necmettin Oğur, (2015). Eskişehir Şeker Fabrikası., Kazım Taşkent Eskişehir Şeker Fabrikası Müdürü Satılmış Kavuncuoğlu ile 16 Aralık 2014 Salı Günü Yapılan Görüşme.

Şekil 5. 17. Eskişehir Şeker Fabrikası domuz çiftlikleri Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5. 18. Eskişehir Şeker Fabrikası arı kovanları Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

5.1.2. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının İnsan Gücü Değerlendirmesine, İstihdama ve Ulaşımına Etkileri

Şeker fabrikaları, ekim yapan çiftçiler dışında memuru, işçisi ve hizmetlisiyle fabrika içinde de istihdama katkı sağlamaya devam etmiştir. Şeker fabrikaları, kampanya dönemlerinden dolayı yılda sadece 3,5-5 ay gece gündüz çalışmaktadır. Kalan aylarda ise fabrikanın bakımı ve revizyonu ile geçmektedir. Şeker fabrikalarında çalışan üst düzey yöneticiler, yurt içi ve yurt dışındaki okullarda burslu olarak öğrenim görmektedirler.

Ayrıca, yurt dışındaki fabrikalarda staj imkânı sağlanan öğrenciler, bilgi birikimini arttırmak ve tecrübe sahibi olmaları hedeflenmiştir.³⁰⁵

Yazar İlhan Tarus, şeker şirketi ile işçi arasındaki ilişkiyi şu sözlerle açıklamıştır: *“Öncelikle güven gelmiş köylüye... Çünkü karşısındaki memur ve onu vekili kılan güç, kendisine güveniyor. Küçük bir senet karşılığı, yığıyor malzemeyi, parayı önüne... Harman zamanı, yani pancar sökümü mevsimi, elde ettiği mahsulü, şirketin dev kantarları okkaya çekince de görüyor ki pancar ekimi, buğdaya nazaran üç kat, dört kat kârlı. Artık köylü denilen gerçekçi yurttaşı, şeker endüstrisiyle yan yana, sırt sırta, omuz omuza çalışır görmek kader olmuş...”*³⁰⁶

Şeker sanayi aynı zamanda her yıl 8000-9000 arasında ilkokul mezunu gençleri pancar ekim kurslarına almaktadır. Bu kurslarda ekim, söküm, mibzer kullanımı gibi konular öğretilmektedir. İlkokul mezunu gençlerden, askerliğini yapmamış olanlardan, her köyden bir kişi şeklinde toplam 375 gence bir ay süreyle hayvancılık, tarım ve sanat dersleri de verilmektedir. Her bir fabrikada, her yıl 25 genç bu eğitime katılmıştır ve bu eğitimler 1970'lere kadar devam etmiştir.³⁰⁷

Şeker fabrikasının katkı sağladığı bir diğer husus ise yapılan yollar olmuştur. Pancarların, köylerden fabrikaya taşınması için yollar yapılmış ve bölge farklı bir modernizme kavuşmuştur. Fabrikanın inşası sırasında gerekli olan taş, kereste, kömür gibi malzemelerin taşınması için nakliyecilikte doğal olarak gelişmiştir. Bölge halkı pancar ekimi dışında, fabrika vasıtasıyla birçok iş alanına sahip olmuştur. Fabrika kurulurken bu konu hakkında Nuri Şeker şu sözleri söylemiştir: *“Komşularım! Kardeşlerim! İnşallah bu fabrikayı yaptığımız zaman, sizlerin ayağından çarıkları çıkarıp, sizleri efendi yapacağım...”*³⁰⁸ demiştir. İlk şeker pişiricisi Latif Sungur Bey: *“Doğru söylemiş Nuri Şeker, köylünün ayağından çarık çıktı. Karasabanın yerini pulluk, traktör aldı... Köylü,*

³⁰⁵ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*, Ankara: Mars Matbaası, s. 157.

³⁰⁶ Tarus, 1957, s. 34.

³⁰⁷ Taygun, 1993, s. 71.

³⁰⁸ Akın, 2001, ss. 842-843.

zengin olmadıysa da fakirlikten kurtuldu...” diyerek, fabrikanın köylüye, işçiye, bölgeye ne denli sosyal, ekonomik katkıları olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁹

Şeker fabrikalarında çalışan memur ve işçiler, diğer iş kollarında çalışan işçilerden daha yüksek ücret almışlardır. Fabrika çalışanları, aldıkları prim ve ikramiyelerle birlikte, 25 yaşında bir memur ortalama 400 liranın altında maaş almamaktadır. İşçiler ise kampanya dönemlerinde günlüğü 4-5 liranın altında yevmiye almamaktadırlar. 1950’li yıllarda bir memurun çocuk yardımları ve ikramiyelerle birlikte ortalama maaşı 250 lirayı bulmaktadır.³¹⁰ Devlet sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin ise ortalama maaşı 105 liradır.³¹¹ Ancak, kampanya dönemlerinde şeker fabrikalarında çalışan işçilerin aylık maaşları ise 350-400 lirayı bulmaktadır. Yazar İlhan Tarus fabrikanın sosyal yardım işlevi hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “20 yıllık şekerçi ustası Kerim Gülenç, ayda 260 lira ücret alır. Fakat iyiden iyiye nüfuz etmeye çalıştığım hayat şartları 1.000 lira aylık gelirliden aşağı değil. Şeker endüstrisinin sosyal yardım işlevi, fabrika sitesinin kendine mahsus şartları, ona ve hepsine bu fazla geliri, fazla refahı sağlıyor”. Fabrikada sürekli çalışan işçiler ise genellikle sanat enstitüleri mezunlarıdır. Fabrikada çalışan orta dereceli memurların çoğu orta öğrenimini tamamlamıştır. Yönetici kadroda ise, yüksek tahsilini tamamlamayan yönetici ya da müdür bulunmamaktadır. Fabrikaların muhasebe müdürleri genellikle otuz yaşının altında genç mühendislerdir. Bir işçi için gerekli olan ne varsa eksiksiz odasında hazır bulunmaktadır. Uşak Şeker Fabrikası’nda çalışan daimi işçiler, geçici işçiler, hizmetliler, memurlar ve mühendisler Şekil 5.18’de verilmiştir. Sabah ve akşam yemekleri, gıda mühendisleri tarafından sürekli denetlenir, porselen tabaklar, çiçekli muşamba örtüler yemekhaneleri süslerdi. Çatal ve bıçak ile yemek yemeği bu lokantalarda, yemekhanelerde gören işçi, artık sıcak suyla sabah akşam duş almayı ihtiyaç olarak görmeye başlamıştır. Uşak Şeker Fabrikası, kendi çiftliğinde ürettiği sütü, ücretsiz olarak her sabah ailelerin kapılarının önüne bırakmaktadırlar. İşçiler ve aileleri için fabrika bünyesinde kurulan çamaşırhanede, ailelerin çamaşırları çok ucuz bir fiyata yıkanır, ütülenir ve evlere bırakılırdı. İşçisinin, memurunun rahatını ve konforunu düşünen şeker şirketi, fabrika bünyesinde bir hamam kurmuş ve haftada bir kez hamam ücretsiz olarak servis vermiştir. Maddi ve manevi olarak rahatlığa kavuşan personel, sinema, spor, müzik gibi

³⁰⁹ Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*, Ankara: Mars Matbaası, s. 70.

³¹⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Memur İstatistikleri 1939-1960*, Ankara, 1961.

³¹¹ Eldem, V. (1952). Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 13, Ekim 1951-Temmuz 1952, No 1-4, ss. 229-238

konulardan haberdar olmak için, maaşlarıyla radyo almışlardır. O yıllarda Uşak'ta neredeyse bütün çalışanların evinde radyo bulunmaktadır.³¹²

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın birimlerinde çalışan işçilerin ise maddi olanakları oldukça iyi olmuştur. İşçilerin çoğu, günde yaklaşık 8-10 lira yevmiye almaktadırlar. Bu ücretlerin üstünde yevmiye alan işçilerde bulunmaktadır. İşçilerin evlerinde kullandıkları ısınma yakıtları, aydınlanma için kullandıkları elektrikler çok cüzi bir miktar karşılığında sağlanmıştır. Oturdıkları evlerin kiralari ise oldukça düşüktür. Genellikle evlerin aylık kiralari 8-12 lira arasında olmuştur. Şirket, daimi işçileri ve onların çocukları için günlük 250'şer gram ücretsiz süt dağıtmıştır. Şirket, her gün için iki kilo süt dağıtmış, çocuk sayısı fazla olan aileler için bu rakam üç kiloya kadar çıkmıştır. Fabrikanın, kaynak ve oksijen işlerinde çalışan işçiler için işyerinde içmek şartıyla ayrıca birer kilo da süt dağıtılmıştır.³¹³

Fabrika Müdürü Sulhi Akışık, yazar İlhan Tarus'a verdiği bilgilerde fabrikada içmek şartıyla verilen sütler ile ilgili şu ilginç bilgiyi vermiştir: *“Bir takım işçiler, daha çok genç ve tecrübesiz olanlar, bizim ineklerimizden sağılan halis taze sütümüzü, üç-beş kuruşa tamah edip satıyorlar ya da içki ile değişiyorlar şehir bakkallarında... Bu çocukça bir hile ama gayelerimizi bozuyor. Usül koyduk, herkes sütünü işyerinde içecek dedik. Böylelikle onun sıhhatine, sağlığına olduğu kadar, görgüsüne ve ahlakına da hizmet etmiş oluyoruz. Bilmem yanlış mı?”*³¹⁴

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, bağımsızlığını tam anlamıyla kazanan Türkiye Cumhuriyeti, diğer fabrikaların yanı sıra şeker fabrikalarıyla da ekonomik bağımsızlığını geliştirmek isterken, diğer yandan ise bu fabrikalar vasıtasıyla modern Cumhuriyeti hem sosyal alanda hem de eğitim öğretim alanlarında kurmayı hedeflemiştir. 1936 yılına geldiğimizde, ülkemizde sadece dört şeker fabrikası bulunmaktadır(Uşak, Alpullu, Eskişehir, Turhal). Bu fabrikaların, kalifiye eleman ihtiyacı üzerinde duran Şeker Sanayi, bilgi birikimi yüksek, yüksek ihtisas sahibi eleman yetiştirmek için harekete geçmiş, kimyager olarak İstanbul Üniversitesi'ne, elektrik mühendisi olarak teknik üniversitelere gönderilmek üzere, lise mezunu gençleri yetiştirmeye başlamış, yurt içi ve yurt dışında staj imkânları sunmuştur. Staj yapacak olan öğrencilerin bir dizi şartı karşılaması gerekmektedir. İş hayatına fabrikalarda başlayacak olan elemanlar ilk önce staj için Eskişehir Şeker

³¹² Tarus, 1957, s. 39.

³¹³ Tarus, 1957, s. 137.

³¹⁴ Tarus, 1957, ss. 137-138.

Fabrikasına gönderilmektedir. Bu elemanlar, staj için günlük 2,5 lira almaktadırlar. Staj sonunda başarılı olanlar, belli bir yıl fabrikada çalışmak şartıyla Avrupa'ya staj yapmaya gönderilmektedirler. Bu şekilde yüksek tahsilini de Avrupa'da yapma şansı yakalamaktadırlar.

Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Kazım Taşkent, şeker şirketinin uyguladığı eleman yetiştirme ve eğitim politikası hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Şeker Sanayimizin ihtiyacı olan teknik ve idari elemanların yetiştirilmesi, işlerin en ehemmiyetlilerinden biri idi. Bunun için de sistemler meydana getirildi ve evvela fabrika teknisyenleri, hemen arkasından ziraatçılar ve bunların yanı başında da idari personel yetiştirme çalışmaları başladı. Avrupa'nın ve hatta dünyanın tanınmış şahsiyetleri (Prof. Spengler ve Prof. Röhmer) ülkemize davet edildiler. Gerek fabrikalarımızın ve gerek ziraat teşkilatımızın çalışmalarını ayrı ayrı tetkik ettiler. Başvekilimiz de kendilerini kabul ederek izahat aldılar ve bu suretle şeker sanayi hakkındaki teveccühleri yenilendi.*”³¹⁵

Şeker şirketinin her yıl yayınladığı faaliyet raporlarında 1936 ve 1938 yılları için uygulanan bu politikalar hakkında şu bilgilere yer verilmiştir: “*Sinai kalkınmamız, günden güne artan bir süratle yürümekte olduğundan, mevcut teknik elemanlar ihtiyacı karşılayamamaktadır. Avrupa'ya talebe göndermeye teşebbüs ettik. Bunların seçilmesinde çok hassas bulunduğumuz gibi, Avrupa'ya göndermeden önce fabrikamızda bir yıllık tecrübeyi tabi tuttuğumuz için müessesemize faydalı ve lüzumlu unsurları yetiştirebileceğimize kani bulunuyoruz. Gerek işletme ve gerek ziraat; teknik teşkilatımızın bilgilerini arttırmak için çalışmalara devam ediyoruz. Teknik personelimiz için kurslar açtığımız gibi mühendislerimizin bilgi ve görgülerini arttırmak gayesi ile daha ileri memleketlerde kendilerine etütler yaptırmaktayız. İdare ve muhasebe teşkilatımızı da daha modern ve tasarruflu bir şekle koymak üzere pek yakında tetkik ettireceğiz. Aldığımız iyi sonuçlara ve teknik elemanlara olan ihtiyacımızın devam etmesine binaen, bu sene de, birçok müracaat edenler arasından seçtiğimiz lise mezunlarını, bir senelik staja tabi tutmak ve bu süre içinde alınacak sonuçlara göre uygun özellikte olanları ayırmak ve Avrupa'ya göndermek üzere halen Eskişehir fabrikamızda çalıştırmaktayız.*”³¹⁶

³¹⁵ Taygun, 1993, ss. 24-25.

³¹⁶ Taygun, 1993, s. 25.

İlk olarak 75 genç öğrenci işe alınmıştır. Fabrikanın zorlu koşullarından dolayı ilk gün işi bırakanlar olmuştur. Fakat belli bir sayıda öğrenci zorluklara rağmen işi bırakmayıp devam etmiştir. Kalan öğrenciler genellikle Şlamps (kömür yıkama) dairelerinde istihdam edilmişlerdir. Bu dairelerde çamurlu şerbetler süzülür ve demir plaklar temizlenmektedir. Fabrikanın en ağır çalışma koşulu olan daire burasıdır. Fabrika yöneticileri ise, günlük olarak stajyerlerin ruh yapılarını, neler konuştuklarını ve işe olan yatkınlıklarını not almaktadırlar. Yazar İlhan Tarus, stajyerlerle ilgili olarak, Susurluk Fabrika Müdürü Vedat Sarıoğlu'ndan şu anıyı duymuştur: *“Stajyerlerin çalıştığı bölgeden, günün birinde, yanında küçük oğluyla, kelli felli bir efendi geçiyordu. Durup dinlenmeden, çenelerinden oluk gibi ter akarak, bileklerini ve gövdelerini hurpalarcasına çalışan, etraflarına bakmaya bile vakti olmayan işçilere baktı ve oğluna dedi ki: ‘Bak, eğer okuyup adam olmazsan, bunlar gibi amele olur kalırsın! Aklına iyice koy bunu! Bu lafi duyacak derecede kulağı kırışte olanın, başka bir deyişle, şlampselere o dakika için tam manasıyla sarılmadığı anlaşılanın, bugün Şeker Şirketi hizmetinde bulunmadığını ayrıca belirtmek isterim’. Günün birinde fabrika idaresinden emir geldi: ‘Stajyerlerin hizmeti sona erdi, hepsi işletmede toplansınlar...’³¹⁷. Yapılan toplantı sonrasında stajyerliklerini başarıyla tamamladıklarını, burslarını alarak, yüksek tahsillerini tamamlamak için üniversitelere gönderilmişlerdir. Tahsile gönderilen öğrencilerden, şeker şirketi bünyesinde çalışmaya başlayanların isimleri şu şekildedir:*

- Şirket Umum Müdür Yardımcısı, Elektrik Mühendisi: Cihat Şener
- Uşak Fabrikası Müdürü, Kimya Mühendisi: Halit Ataşer
- Alpullu Fabrikası Muhasebe Müdürü: Dursun Yurdal
- Eskişehir Fabrikası Muhasebe Müdürü: Ali Şahingil
- Uşak Fabrikası Muhasebe Müdürü: Numan Atalay
- Umum Müdürlük Umum Muhasebe Müdürü: Ethem Kuru
- Umum Müdürlük Merkez Muhasebe Müdürü: Halil Atalay³¹⁸

³¹⁷Tarus, 1957, ss. 5-6.

³¹⁸Tarus, 1957, ss. 6-9.

Hem şeker sanayiindeki elemanları yetiştirmek hem de şeker sanayiinin geleceğini garanti altına almak konusunda Muammer Tuksavul, “Doğudan Batıya ve Sonrası” adlı kitabında yapılanları şu cümlelerle açıklamıştır: “Şeker’den ayrılmadan, bizlerden sonra çalışacak, geleceğin yetenekli genç elemanlarının yetiştirilmesine, tam vaktinde daha 1936’larda başlamıştık. Liseyi iyi ve pekiyi derecelerle bitirenlerden, önce sınavla gençler seçtik, bunlara bir yıl süre ile fabrikada yarı gün pratik, yarı gün teorik, özellikle Almanca olmak üzere hazırlık dersleri verdik. Gençlerin yarısından fazlası bu çalışmalara daha ilk aylar içinde dayanamayarak ayrıldılar. Kalanların arasında bilgi ve kişisel yetenek ölçüleriyle en iyileri Almanya’ya makine, elektrik ve kimya yüksek mühendisliği tahsil etmek üzere, teknik üniversitelere gönderildiler. Başka bir bölümü ziraat yüksekokullarına gönderildi. Kalanlarında da en yeteneklileri İstanbul Teknik Üniversitesine verildi. Bu sonuncular başarı ile diploma aldıktan sonra, yine Almanya’ya yollandılar. Gençlerin seçilme ve yetiştirilmesinde Türkiye’de ilk kez uygulanan yöntem başarılı olmuştur. Yüksek tahsillerini bitirenlerin bir ikisi dışındakilerin hepsi müesseseye yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Şeker şirketinin uzun yıllar bir batı kuruluşu iş düzeni standardını, her şeye rağmen, devam ettirebilmiş olmasından övünç duyardım. Zamanla ne yazık ki, bu örnek kurumun da siyasi ve kötü baskılar yüzünden eski yüksek kalitesinden çok şey yitirmiş olduğunu işitiyor ve üzülenek inanmak istemiyorum... Problemin; kanun, kılık kıyafet, yaşama biçimlerinin değişmesi, yalnız okuma yazma, hatta yalnız teknik, endüstri, ekonomi konularında cihazlanma ile de çözülmediği meydandadır. Her alanda, her seviyede, her meslek çevresindeki insanlarımızın özellikle gençlerimizin tutum ve davranışları bugüne dek sürdürdüğümüz eğitim ve öğretimin olumlu ve yeterli sonuçları vermemiş olduklarını kanıtlar. En kötüsü, başta okumuş, aydın dediğimiz yönetici kuşakları gereği gibi yetiştirememiş olmamızdır. Bunların her kesimdeki etkileri, çok daha geniş ve derin olmuştu. Çünkü onlar toplumun çekici güçleri, seçkinleri ve örnek vericilerdir. Eğitim ve öğretimdeki uygulamalarda, hem isabetli sistem kurulmamış, hem de nitelik ve nicelik feda edilmiştir. Hâlbuki her konuda insan, en önemli ve başta gelen faktör olduğuna göre, onun niteliğinin önemi ihmal edilemez. Bizim, insan kalitesine en büyük özen ve titizliği göstermemiz gerekirken bunu yapamadık.”³¹⁹

³¹⁹ Tuksavul, 1981, ss. 340-350

Şekil 5. 19. Uşak Şeker Fabrikası mensupları **Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi**

Şekil 5.19’da Uşak Şeker Fabrikası yöneticileri, mühendisleri, memurları ve işçileri bulunmaktadır. 1930’da giyim kuşam konusunda fabrika yöneticilerinin titiz oldukları anlaşılmaktadır.

Fabrika çalışanları için bisiklet yolları yapılmış ve 1926’dan itibaren şeker şirketi tarafından bisikletler ithal edilmiştir. Bunlardan en bilinen bisiklet markası ise “Adler Brennabor”dur. Fabrikaların ulaşım etkileri arasında gelişmiş bir bisiklet ağı bulunmaktadır. Birçok personelin kendi bisikleti bulunmakla beraber, fabrikalara geliş gidişlerde bisikletleri kullanmışlardır. Bisikletler hakkında, Hüner Şencan şu bilgileri vermiştir: “1934-1938 yılları arasında ülkemize çok sayıda bisiklet ithal ediliyor ve bu ulaşım araçları su gibi satıyor. Çünkü ulaşımı kolaylaştırıyor... Yem istemiyor, ahır yapmak gerekmiyor. Ona bindiğin zaman kendini farklı ve özel hissediyorsun. İthal edilen velespitler; Vanderer, Adler Brennabor ve Adler Estrello gibi markalar. İhtiyaç duyulan sayıda, şeker fabrikaları yönetimi de bu bisikletlerden satın alıyor. Bazı memurların resmi bisikletleri var”.³²⁰

5.1.3. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Eğitim Hayatına Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası, ülkemizde şeker sanayi olarak temeli atılan ilk özel teşebbüs örneği olmasından dolayı, kendinden sonra kurulacak olan fabrikalar için bir okul

³²⁰ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Adler Brennabor*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.alpullu.org/A/adlerr.html> adresinden alınmıştır.

niteliğinde olmuştur. Hem pancar tarlasında hem de fabrikada son teknolojiyi kullanmak, yüksek verim almak, şeker sanayinde çalışacak stajyer öğrencilerin yetiştirilmesi gibi konularda, Almanya'dan Moller ve Dr. Steiner adında ziraat mühendisleri getirtilmiştir. (Şekil 5.26) Bu sayede ilerleyen yıllarda Ankara'da kurulacak olan Şeker Enstitüsü'nün temeli sayılan “Deneme ve Haşere Laboratuvarları” 1932’de Uşak’ta açılmıştır. Bu laboratuvar Atıf Gediz önderliğinde ve diğer çalışanları ile birlikte 1935’e kadar Uşak’ta hizmet vermişlerdir. Daha sonra Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi’nin kurulması ve Uşak, Alpullu, Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikalarının birleştirilmesiyle deneme laboratuvarı 1935’de Eskişehir’e nakledilmiştir.³²¹

Alpullu Şeker Fabrikası, 26 Kasım 1926’da açılmasıyla birlikte, Pancarköy’e bağlı bulunan Alpullu beldesi, köy olmuş; fabrikanın alanı, lojmanların yapılmaya başlanmasıyla birlikte genişlemiştir. Bölgede eğitim öğretim ise 1928’de başlamış, bu zamana kadar eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunulmamıştır.³²² Fabrikanın, işçiler için yaptırdığı işçi koğuşlarında, 1928/1929 eğitim öğretim döneminde ilk defa tek sınıflı bir okul yapılmıştır. Bu okulda fabrikanın, işçi ve memur çocukları ders görmüştür. Açıldığı ilk yıl 22 öğrenciyle dersler başlamış, daha sonra 1930’da Mustafa Kemal Atatürk’ün, fabrikayı ziyareti sırasında okulun durumunu görüp, dönemin fabrika müdürü Recai Bey’e verdiği emirle okul binası, hem Türk hem de Alman mühendislerin ortak çalışmasıyla 1932’de iki katlı olarak revize edilip 76 öğrenciyle eğitim öğretim hayatını devam etmiştir. Alpullu İlkokulu, 1933-1934 eğitim öğretim yılında bünyesine dördüncü sınıfları da dâhil ederek mevcut öğrenci sayısını 113’e çıkarmış, sayının artması ve ihtiyaçlarını karşılayamamasından, fabrika yönetimi tarafından 1934-1935 eğitim öğretim yılında yeni bir okul inşa edilmesi kararlaştırılmış, bu şekilde sınıf sayısı 5’e yükselmiş ve mevcut öğrenci sayısı ise 162’ye ulaşmıştır.³²³ Okulun her türlü sağlık, taşımacılık, konferans salonu gibi ihtiyaçları şirket tarafından eksiksiz sağlanmış ve tam anlamıyla olmasa da eğitim öğretim, planlı bir şekilde yürütülmeye

³²¹ Haz: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (2003). *Cumhuriyet’in 80. Yılında Türk Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, ss. 93-94.; Bu laboratuvarlar, 1951’de “Zirai Araştırma Laboratuvarı” haline getirildi. Ayrıca 1953’te Eskişehir’de, “Teknolojik Araştırma Laboratuvarı” kuruldu. Bu iki laboratuvar, 1959’da “Şeker Enstitüsü” çatısı altında birleştirildi. Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*, Ankara: Mars Matbaası, ss. 19-20.

³²² Tekeşin, H. (2012). *Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, s. 118.

³²³ Şencan, H. (Mayıs 2018). *İlkokul*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.

çalışılmıştır.³²⁴ Fabrika kompleksi içinde yer alan okul, tek katlı olarak inşa edilmiştir. Fakat öğrenci sayısının hızla artmasından dolayı, günümüzde kat ilave edilmiştir.³²⁵

Araştırmacı yazar Rafet Seçkin Alpullu Şeker İlkokulu ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “İçinde oluyor mezun olduğumuz ilkokul, şimdiki okulun tam karşısında, Muhtarlık ile Cami arasında, sığır yolunun kenarındaydı. Üç büyük derslikten oluşan bu okulun, işlik olarak yapılan bölümü de derslik olarak kullanılıyordu. Beşinci sınıfta bu derslikte okumuştuk. Okulumuzun Baş Öğretmeni Osman Timuçin, aynı zamanda sınıf öğretmenimizdi. Döşemeleri ve tavanları tahtadan yapılmış olan okulumuzun, geniş bir bodrumu vardı. Kışlık yakacaklar, eski sıra ve masalar, bodruma konulurdu. Okulumuzun tam karşısında Öğretmen Evi vardı. Taştan yapılan bu evin helası içindeydi. Tüm köy evlerinin helaları bahçede olduğu için, biz helaya ‘Ayakyolu’ diyorduk. Helanın evin içinde olması bize garip geliyordu. Bu evin mutfağında lavabo ve dolaplar, salonunda koltuklar vardı. Beşinci sınıfta okuduğumuz yıl, ‘Çocuk Vali’ adlı bir piyes üzerinde çalışıyorduk. ‘Vali’ rolünü ben oynuyordum. Nereden buldularsa, koyu renk takım elbisem, beyaz gömleğim ve koyu renk bir kravatım vardı. Tek hatırladığım: oldukça kilolu bir arkadaşımız olan Habibe Avcı’nın ‘Halam’ rolünde oynadığı ve saçlarını elleriyle ıslatarak tekrar tekrar taradığı... 23 Nisan akşamı, okulun salonuna kurulan sahnede gösterimizi yapıyoruz. Alkışlar... Alkışlar...”³²⁶.

Gazeteci Selahattin Demiraco, şeker fabrikalarında verilen eğitimle ilgili şu bilgileri vermiştir: “Cumhuriyet yeni Türkiye’nin miladı olayıdır. Bütün alanlardaki devlet ve vatandaş faaliyetleri Cumhuriyetin kuruluşu ile olmuştur. Çünkü ortada Lozan’da büyük devletlerin varlığını, sınırlarını kabul ettikleri Türkiye Cumhuriyeti bulunmaktadır. Rumeli ve Balkan göçmenleri bu yere ‘Kemalin Memleketi’ derler”³²⁷.

Cumhuriyet gazetesinden Osman Bahadır’ın ulaştığı 7 Aralık 1926 Salı gününe ait gazete haberinde Alpullu Şeker Fabrikası ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “Memleketimizde fabrikaların açılması yalnız ekonomik bağımsızlık bakışı açısından değil, bir de üniversitelerin fen şubeleri öğrencilerinin derslerini pratikte tamamlamaları

³²⁴ Üner, Ş. (1935). *Alpullu Dergisi*. Sayı 4, s.16.

³²⁵ Kaprol ve Minez, 2006, s. 24.

³²⁶ Seçkin, 2013, ss. 52-53.

³²⁷ Demiraco, S. (2011, Temmuz). Babaeski, Alpullu Beldesinin Eski Günleri Çok Güzeldi, 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adresinden alınmıştır.

açısından da şükranla kaydedilecek bir hadisedir. Haber aldığımızı göre, bu hususta ilk girişimi İstanbul Üniversitesi Kimya Enstitüsü Sanayi Kimyası öğrencileri ve mezunları icra etmiştir. Bu gençler derslerinin tatbikatını doğrudan doğruya fabrikadan görmek arzusu ile İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Şirketi Genel Müdürü Edirne Milletvekili Rıfki Bey'e başvurmuşlardır. Rıfki Bey, öğrencilerin bu isteğini kabul etmiş, gençler de başlarında profesörleri Cevad Mahzar ve Nazmi Asaf beyler olarak Alpullu'ya gelmişlerdir. Öğrenciler, orada Fabrika Müdürü Gutherz ve muavini Kimyager Kazım Taşkent tarafından karşılanmış ve fabrikada konuk edilmişlerdir. Görülüyor ve anlaşılıyor ki Alpullu yalnız şeker fabrikasının yeri değil aynı zamanda üniversitelerin kimya öğrencilerinin tatbikat yeridir. Mustafa Kemal Atatürk, 20 Aralık 1930'da yani fabrikanın kuruluşundan dört yıl sonra Alpullu'ya geldiğinde, yolculuğunun uzun bir zamanını fabrikayı gezip görmekle geçirmiştir. Cumhuriyeti ve ülkeyi yönetenlere, şeker sanayi hakkında görüşlerini söylemiş, bu sanayinin geliştirilmesini, ülke genelinde yaygınlaştırılmasını söylemiştir³²⁸.

Alpullu'da doğmuş ve Alpullu Şeker İlkokulu'nda okuduktan sonra o okulda öğretmenlik yapma şansını yakalamış Hasan Köksal, Alpullu Şeker Fabrikası ile ilgili şu bilgileri vermiştir: "1960'lı yıllarda Şeker Fabrikası, çalışanların çocuklarına hem kültürel hem de maddi anlamda destek vererek onların eğitimine önemli destek sağlıyordu. Biz o tarihlerde Türkçe Flimatik alt yazılı İngilizce konuşmalı filmleri, fabrikanın sosyal tesislerinde izliyor ve dil konusunda geliştirdik. Okuduğumuz okul binası fabrika ile birlikte yapılmış ve çok donanımlıydı. Ben yıllar sonra o okulda öğretmenlik yapma şansını yakaladım. Fabrika o bölgede işçinin, memurun ve köylünün ve buna bağlı olarak esnafın önemli bir döngüsünü oluşturmaktaydı"³²⁹.

Fabrikanın enerji dairesi ustabaşılığında emekli (1913) doğumlu Emrullah Beydeli Trakya ağzı ile fabrikanın eğitimdeki rolünü Trakya ağzı ile şöyle anlatmıştır: "Benim babam ilk pancar ekenlerdendir. Macar ürgetti bize. Tarla işte büle büle sulanacak, büle büle dikilecek. Numune tarlaları vardı fabrikanın. Gider seyredirdim nasıl yapıyorlar diye. Sonra köyde anlatırdım babama. Sonra o bana gene malumat siparişi verirdi. Sorardı. Tohum büle büle bölünüp de mi götürülecek toprağa, yoksa bütün bütün mü? Gider

³²⁸ Karaçam, N. (2007, Ocak). Cumhuriyetin İlk Sanayi ve Şeker Üretim Merkezi Alpullu. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adresinden alınmıştır.

³²⁹ H. Köksal. (Görüşme, 15 Ekim) ile Gerçekleştirdiğim Görüşme.

bakardım, anlatırdım babama. Gazi demiş kalkınacak memleket. Kuruldu ya fabrika, mektepse mektep geldi, ziraatsa ziraatın hasını ürgendik”³³⁰

Alpullu Şeker Fabrikası, bünyesinde yapılan sosyal, kültürel ve eğitim öğretim gibi faaliyetleri konu aldığı Alpullu Dergisi, 1 Ocak 1935’te yayın hayatına başlamış ve aynı zamanda Alpullu Şeker Fabrikası Müdürü olan Ali Şefik Üne tarafından yayın hayatına başlatılmış, derginin ilk müdürlüğünü ise Hamit Rifat Turali yapmıştır. (Şekil 5.29) Derginin yıllık bedeli ise 120 kuruş olarak belirlenmiştir.³³¹ Alpullu Dergisi beşinci sayısından sonra yayın hayatını tamamlayarak, uzun soluklu olmamıştır.³³²

Şeker sanayii, ülke ekonomisine yaptığı katkıların yanında, şeker fabrikalarının kuruldukları yerlere cami ve okul yaptırmayı da ihmal etmemiştir. Eskişehir Şeker Fabrikası’nda yapılan okul ve camiler direk fabrika tarafından değil, fabrika çatısı altında kurulan dernekler aracılığıyla yapmıştır. Bunlardan bir tanesi ise Şeker Sanayi Mensupları Hayır Müesseseleri Kurma ve Yaşatma Derneği’dir. Yapılan yardımlar inşa edilen yapılar hep bu dernek vasıtasıyla yapılmıştır. Bu dernek, 1950’li yıllara geldiğimizde 10 ilkokul ve 6 cami inşa etmiştir. Dernek, maddi gücünü ise satılan küspelerden ve üye aidatlarından karşılamaktadır. Eskişehir Şeker İlkokulu da bu dernek tarafından yaklaşık 394.000 liraya yaptırılmıştır.³³³ Okul, yaklaşık 2,5 yıl gibi bir sürede tamamlanmış ve ilk olarak 1963 yılında eğitim öğretim hayatına başlamıştır. Bölgenin, yıllar geçtikçe gelişmesiyle okul binası ihtiyacı karşılayamamış, 1968 yılına geldiğimizde okul binasına bir kat daha çıkılmış; eğitim öğretim hayatına devam etmiştir. Şekil 5.20’de Alpullu İlkokulu’nda öğrenciler tarafından kurulan Kızılay kolu öğrencileri gösterilmektedir.³³⁴

³³⁰ Engin, 1999, s. 40.

³³¹ Üner, Ş. (1935). *Alpullu Dergisi*, Sayı 1, s. 3.

³³² Şencan, H. (2018 Mayıs). *Alpullu Dergisi*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/alpullu_dergisi.html adresinden alınmıştır.

³³³ Özel, 2007, s. 150.

³³⁴ Milli Eğitim Bakanlığı (2012, Ocak). *Şeker İlkokulu*, 6 Temmuz 2018 tarihinde http://eskisehirsekerilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_223238.html adresinden alınmıştır.

Şekil 5. 22. Alpullu İlkokulu'nda sınıfın görünümü Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5. 23. Alpullu İlkokulu izcileri. Kaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.21 ve 5.22'de Alpullu İlkokulu öğrencilerinin sınıf içerisindeki durumları ve bir sınıf için gerekli olan malzemeler gösterilmiştir. Şekil 5.23'de ise Alpullu İlkokulu izcilerinin resmi bir bayramda, tören alanından geçtikleri görülmüştür. İlkokulun, eğitim dışında sosyal ve kültürel etkinlikler de bulunduğu görülmektedir.

Tahsil görmeleri için birçok öğrenci yurt dışına gönderilmiş, tahsillerini tamamlayan kimya mühendisleri, şeker sanayinin tekniklerine göre donatılmış, yaklaşık bir buçuk ay süren kurslara devam eden kimya mühendisleri, fabrika müdürü Suphi Argon öncülüğünde ve teknoloji laboratuvarı müdürü Haydar Nevruzhan, mühendislerden Halit Ataşer bu kurslarda öğretmenlik yapmışlardır. Kurs laboratuvarlarının idaresini ise Nihal Şendökmen ve Perihan Güray yapmıştır. Bu iki kadın mühendislerimiz, Şeker Sanayi'nin ilk kadın kimyagerlerindendir.³³⁵ Bu kursların amaçları arasında ise teknik elemanların tecrübelerini arttırmak, teknoloji gelişmeleri ve makine sanayinin inceliklerini öğretmektir. Bu kurslara devam eden kursiyerlerin ise çoğunluğunu kadın kursiyerler oluşturmaktadır. Bu kursların dışında Eskişehir Şeker Fabrikası'nda bir zirai araştırma laboratuvarı kurulmuş; bu laboratuvarlarda öncelik olarak bilimsel araştırmalar yapılmış ve bu laboratuvarların idaresi için Yüksek Ziraat Mühendisi Atıf Gediz getirilmiştir. Bu laboratuvarlarda Türkiye genelinde tarım yapılan topraklar incelenmiş; hangi toprak tiplerinin şeker pancarı tarımında daha iyi verim verdiği araştırılmış; örnek toprak tiplerinde deneme pancar ekilmiştir. Bunları yapmaktaki en büyük sebep ise Türk şekerini en yüksek verimliliğe çıkarmak olmuştur.³³⁶

Şeker şirketi, bu faaliyetlerinin yanı sıra pancar eken çiftçileri ile yakın ilişkiler kurmuş, çiftçilerine modern tarım aletlerini temin etmiş ve çiftçilerin her konuda aydınlanması için de 1951-1981 yılları arasında Pancar Dergisi'ni çıkarmıştır. Yaklaşık 6.000 köye, çıkarılan bu dergiler ücretsiz olarak gönderilmiştir. Bu dergi, çiftçilerin evlerine, çalışanlarının kitaplıklarına girmiş ve Türkiye'de ilk defa 35.000 tirajlı bir dergi olmuştur. Şirket tarafından çıkarılan bu dergi, üç ayda bir olmak üzere çıkarılmış ve ağırlıklı olarak bilimsel konulara yer vermiş, bilimsel konular dışında ise sosyal ve kültürel faaliyetlere yer vermiştir.³³⁷

Şeker şirketi bünyesinde çalışmış, Şeker Sanayine hizmet vermiş birçok yazar, şair ve ozanlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Dr. Ceyhun Atuf Kansu, Cahit Kulebi, Zafer

³³⁵ Taygun, 1993, s. 22.

³³⁶ Taygun, 1993, s. 26

³³⁷ Haz: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (2003). *Cumhuriyet'in 80. Yılında Türk Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s.17.

Taran, Osman Arslan, Doğan Ergeneli, Tuncer Kırhan ve Nazım Taygun'dur. Bu kişiler alanlarında Türkiye'de ün yapmış önemli isimlerdendir.³³⁸

Şekil 5. 24 Alpulu İlkokulu sınıf içerisi Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5. 25 Alpulu İlkokulu 23 Nisan gösterilerinde Kaynak: www.pinterest.com Yasemin DrI Arşivi (Mayıs, 2019)

Şekil 5.25'de Alpulu İlkokulu öğrencilerinin 23 Nisan kutlamalarına katıldıkları görülmektedir. Bu şekilde öğrencilerde Milli bilincin aşılmasının da hedeflendiği anlaşılmaktadır.

³³⁸ Özel, 2007, s. 406.

Şekil 5. 26 Alpullu İlkokulu öğrencileri Kaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.26’da Alpullu İlkokulu öğrencileri izci kolu bulunmaktadır. İlkokul da eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra öğrencilerin sosyal gelişimleri de düşünülmüş ve farklı etkinliklere yer verildiği görülmektedir.

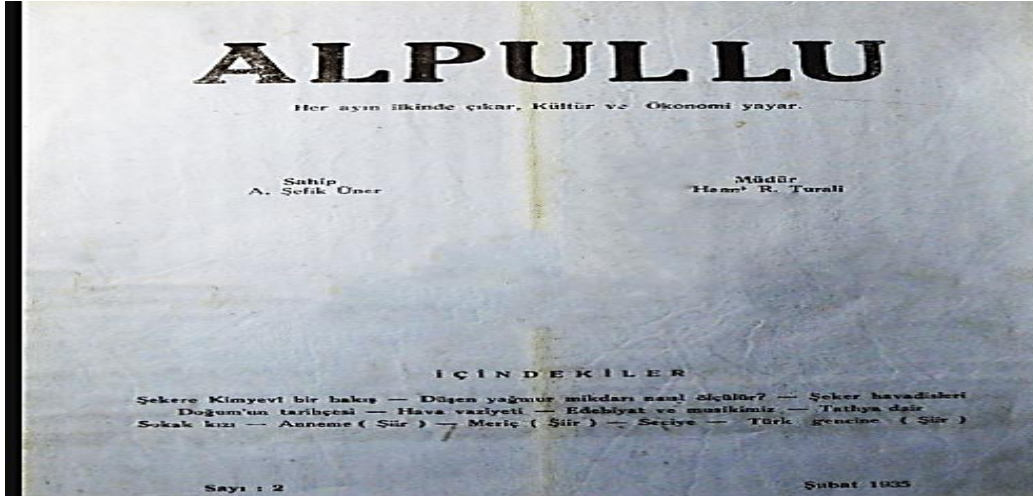

Şekil 5. 27 Alpullu Lisesi, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’na hazırlanırken Kaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5. 28 Soldan Sağa, M. Moller, Atif Gediz ve Dr. Steiner Kaynak: Şeker Enstitüsü Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.28’de Almanya’dan getirtilen M. Moller ve Dr. Steiner bulunmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda Uşak’ta kurulan “Deneme ve Haşere Laboratuvarı”nın kurucularındandır. Getirtilen bu mühendislerle birlikte Uşak Şeker Fabrikası’nda haşere ve böceklen sorunlarıyla ilgili çözüm yolları aranmış ve bu konularda gelişme kaydedilmiştir.

Şekil 5. 29 Alpullu Şeker Fabrikası kültür ve sanat dergisi

Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

5.1.4. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Halk Sağlığına Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası, Uşak şehrinin çok üstünde bir sağlık altyapısına sahiptir. Basit bir ameliyat için gerekli olan bütün malzemeler sağlık ocağında mevcuttur. Bu sağlık kuruluşunda çocuk hastalıkları uzmanı, anestezi uzmanı, dâhiliye uzmanı, hemşire ve ebeler bulunmaktadır. Uşak’ta bir hastane olmadığı için bölge halkı da tedavi ve muayene için şeker hastanesine gelmektedir. Bu hastanede EKG cihazları, kalp ölçüm cihazları, diş hastalıkları malzemeleri, ilk ameliyat olan hastada kullanılan neşterler günümüzde dahi fabrikada muhafaza edilmektedir. Hastanede 1930’lu yıllarda cenazeler için bir de morg bulunmaktadır.³³⁹

Alpullu Şeker Fabrikası ilk kurulduğunda, revir sadece fabrika mensuplarına tahsis edilmiştir. O dönemlerde Trakya Bölgesi’nde tam teşekküllü bir hastane bulunmazken, Alpullu Şeker Fabrikası’nın bu denli bir hizmet vermesiyle revir hastaneye çevrilmiştir. Hastane Teliçi’nde bulunmaktadır. Hastanenin bir de acil kapısı bulunmakta ve bu kapı fabrikanın yanında bulunan Düğüncülü yolundan açılmaktadır. Fabrikanın kurulduğu ilk

³³⁹ Tarus, 1957, s. 18

yıllarda acil girişi açık tutulmuş ama daha sonraki yıllarda kapatılmış ve açıkken kapısında her zaman bir bekçi bulunmuştur.³⁴⁰ Alpullu Şeker Fabrikası çalışanları ve onların çocukları yıllık aşılarını bu hastanede olur; küçük bir rahatsızlıkta bile hastaneye gider; hastaneye girerken giriş kapısında isim ve soy isim yazılır; daha sonra sıra alınır; görevlinin numarayı okumasıyla içeri girilirdi. Alpullu Hastanesi faaliyette olduğu süre zarfında işini titizlikle ve sistemli bir şekilde yapmıştır. Hastanenin Çocuk Hastalıkları, Dâhiliye, Röntgen, Genel Cerrahi, Deri, Göz Diş gibi servisleri bulunmaktadır.³⁴¹ Çevre illerde böyle bir sağlık kompleksi olmadığı için Edirne'den Tekirdağ'dan Kırklareli'nden hastalar, doğum yapacak kadınlar Alpullu'ya gelmiştir. Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin açıldığı yıllarda, tıp öğrencileri stajlarını Alpullu Hastanesi'nde yapmışlardır. Alpullu Hastanesi, o dönemde Trakya Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi gibi hizmet vermiştir. Hastane, ilk zamanlarında günlük 4-5 ameliyat yapmıştır. Hastanenin ilk başhekimini ise Abdurrahman Babaoğlu olmuştur.³⁴² Alpullu Şeker Fabrikası gazetelere ilan vererek hastane bünyesinde çalışacak sağlık personeli de aramıştır.³⁴³

Eskişehir Şeker Fabrikası ise bünyesinde bir hastane açmış ve ilk olarak 20 yataklı bir revir tarzında hizmet vermiştir. Bu hastanede bir de dönemin en modern tıp malzemeleri de kullanılmıştır.³⁴⁴ Fabrika hastanesi, bir işçi hastanesi gibi hizmet vermiştir. Başhekim ve Kadın Hastalıkları Uzmanı Muzaffer Köksal, Operatör Doktor Celal Ermen, Diş Hastalıkları Uzmanı Refik Soysal ve Operatör Doktor Leyman Güngör, hastanenin ana kadrosunu oluşturmuştur. Hastanede laboratuvarlar, röntgen cihazları, kadın ve doğum muayeneleri, çocuk revirleri, poliklinikler, çamaşırhane, eczane ve kimyahaneleri ile büyük bir sağlık kompleksi niteliinde olmuştur.³⁴⁵

Fabrikalar, sosyo-kültürel faaliyetlerinin yanı sıra sağlık hizmetlerini de çalışanlarına eksiksiz sunmayı amaçlamış, EKG cihazları, kalp ölçüm aletleri, ağız sağlığı ve bakımı için gerekli olan malzemeler (Şekil 5.31) Türkiye'nin çoğu bölgesinde bulunmazken, şeker fabrikaları bu cihazlarla hem çalışanlarına hem de bölge halkına hizmet vermiştir. Hastanelerde Dâhiliye uzmanları, Ortopedi uzmanları, Genel Cerrahi uzmanları görev

³⁴⁰ K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

³⁴¹ S. Şen (Görüşme, 15 Nisan 2019) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

³⁴² Şencan, H. (2018 Mayıs). *Hastane*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/hastane.html> adresinden alınmıştır.

³⁴³ Akt.: Hüsnü Tekeşin. (2012). Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi.; Milliyet, (9 Haziran 1971)

³⁴⁴ Çelikkanat, F. (1963). *Eskişehir*. Eskişehir: Bozkurt Matbaası, s. 107.

³⁴⁵ Tarus, 1957, ss. 137-138.

almışlardır. Sağlık hizmetlerinin yanında çalışanların erkek çocukları için toplu sünnet yapılmış ve halk sağlığı eğitimi verilmiştir. Çalışanların çocukları doğduktan itibaren düzenli olarak aşıları ve takipleri doktorlar tarafından yapılmıştır.

Şekil 5. 30 Ağız ve Diş Sağlığı bakımı malzemeleri günümüzde de kullanılıyor.

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5. 31 Fabrika acil servisi geçmişten günümüze kullanılıyor Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5.31'de Uşak Şeker Fabrikası'nın acil müdahale odası bulunmaktadır. Çalışanların ve onların ailelerinin, sağlık sorunu yaşadıklarında geldikleri yer burası olmuştur. Revirin açıldığı ilk günden kalma sağlık ekipmanları günümüzde bu odada muhafaza edilmektedir.

Şekil 5. 32 Fabrika reviri ve ameliyathanesi. Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5.32’de revir odalar ve ameliyathane bulunmaktadır. Revir odalarında hastalar müşade altında tutulmaktadır.

Şekil 5. 33 Alpullu Şeker Fabrikası hastanesi. Kaynak: Kadri Özçetin Arşivi (Ağustos, 2018)

Şekil 5.33’de revir olarak yapılan ve ilerleyen yıllarda hem doktorları hem de sağlık ekipmanlarının yeterli sayıda bulunmasından dolayı halk arasında hastane olarak bilinmektedir. Günümüzde ise hizmet vermemektedir.

Şekil 5. 34 Alpullu Şeker Fabrikası'nın bilinen ilk başhekimi Dr. Şükrü Fazıl (Ortada)

Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.34'de Alpullu Şeker Fabrikası'nın ilk başhekimi Dr. Şükrü Fazıl ve hemşireler bulunmaktadır.

Şekil 5. 35 Alpullu Şeker Fabrikası'nın 1960'lı yıllarda doktor, hemşire ve ebeleri.

Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.35'de Alpullu Şeker Fabrikası'nın sağlık ekibi bulunmaktadır. Sağlık ekibinde doktorlar, ebeler, hemşireler, hasta bakıcıları, sünnetçi ve eczacı bulunmaktadır.

Şekil 5. 36 Eskişehir Şeker Fabrikası hastanesi Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5.36'da Eskişehir Şeker Fabrikası'nda muayene olan bir hasta bulunmaktadır. Muayene odası, koğuş sisteminde kurulmuş ve birden fazla hastanın muayene olacağı şekilde yapılmıştır.

Şekil 5. 37 Eskişehir Şeker Fabrikası hastanesi ameliyat odası

Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5.37'de Eskişehir Şeker Fabrikası hastanesinin ameliyathane odası bulunmaktadır. Dönemin modern sağlık ekipmanları ameliyathane odasında bulunmaktadır.

Şekil 5. 38 Eskişehir Şeker Fabrikası hastanesinin 1944'teki görünümü

Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5.38'de Eskişehir Şeker Fabrikası hastanesinin 1944'te ki görüntüsü bulunmaktadır. Hastane iki katlı olarak hizmet vermiş ve hastane içinde muayene odaları, acil müdahale odaları ve ameliyathane bulunmaktadır.

5.1.5. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Sportif Faaliyetlere Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası'nda sportif faaliyetler de önemli bir yer tutmaktadır. Tüm işletmelerde voleybol ağı gerilmemiş, basket potası takılmamış, tenis sahası yapılmamış şeker fabrikası bulunmamaktadır. (Şekil 5.39) Fabrika alanı içerisinde gelişmiş düzeyde bir bisiklet ağı bulunmaktadır. İşçiler, çocuklar, kadınlar, fabrika çalışanları genellikle bisikletleri kullanmaktadır. Bisiklet ağı olmayan fabrika yok gibidir.³⁴⁶

Alpullu Şeker Fabrikası, kuruluşundaki ana gaye olan iktisadi kalkınmanın yanında, kültürel kalkınmayı, eğitim ve öğretim açısından kalkınmayı da amaç edinmiş; bu doğrultuda futbol, güreş, okçuluk, vb. sportif faaliyetler için takımlar kurmuştur.³⁴⁷ Alpullu Şeker Fabrikası'nda resmi olarak, 1933'de Alpullu Spor Kulübü adı altında sportif faaliyetlere başlanmıştır; civar köyler ve şehirlerin spor kulüpleriyle dostane futbol maçları oynanmıştır. (Şekil 5.40 ve 5.41) Alpullu Spor Kulübü'nün senelik yapılan kongrelerindeki seçim sonucunda 3 Nisan 1935 günü başkanlığa 33 oyla Şefik Bey seçilmiştir. Şefik Bey

³⁴⁶ Tarus, 1957, s. 26.

³⁴⁷ Kaprol ve Minez, 2006, s. 24.

aynı zamanda o yıllarda fabrikanın da müdürü durumundadır. Şefik Bey'in yardımcılığını 33 oy alan Hamit Bey kazanmıştır. Daha sonra yönetim kurulu üyeliğine ise Doktor Şükrü Fazıl Bey, Mimar Emil Bey, Müdüriyet Kâtibi Selçuk Bey seçilmiştir.³⁴⁸ Alpullu Şeker Spor Kulübü, sadece futbol alanında gelişme kaydetmemiş; aynı zamanda güreş, tenis, golf gibi sporların da gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁴⁹

Hüsnü Tekeşin'in (2012) aktardığına göre; Alpullu Şeker Spor Futbol Stadı ile ilgili 12 Mayıs 1952 yılına ait Babaeski Postası gazetesinde şu bilgiler verilmektedir: “Geçen sene tesviye-i türabı yapılan Alpullu Şeker Spor futbol sahasının bu yılda duvar ve tribün inşaatının yapılacağını duyduk. Gerekli malzemenin bir kısmı saha kenarına getirilmeye başlanmıştır. Son yıllarda çeşitli spor kollarında büyük gelişme kaydeden şeker sporun pek yakında modern bir stada kavuşacağını ümit ediyoruz”³⁵⁰.

Araştırmacı yazar Selahattin Demiraco, Alpullu Şeker Fabrikası'ndan emekli Ramazan Gündüz ile yaptığı röportajda, Alpullu Şeker Fabrikası'nda yapılan sportif faaliyetleri www.gazetetrakya.com sitesindeki gezi yazısında şu cümlelerle açıklamıştır: “Babam 13 yaşında Filipe'den gelmiş 1952-1953 yıllarında Alpullu'ya geldim. Yaşım 77. Alpullu Şeker Spor Futbol Takımı, Galatasaray'la, Fenerbahçe'yle maç yapardı. (Şekil 5.42) Güreşçi Yaşar Doğu, güreş kampını Alpullu'da yapardı. Eşref Şerif 1948 olimpiyatlarını anlatırken, Yaşar Doğu'nun sakat bileğine saldıran Anderson'u, birden nasıl tuş ettiğini anlatırdı. Ünlü futbolcularımız Refik Doğangün, Beckenbauer gibiydi. İki bin liraya Vefa Spor'a transfer olmuştu. İsmet Özen futbolcu ve güreşçiydi. Kaleci Özcan Alkoç'un büyük elleri vardı. (Şekil 5.43) Alpullu Şeker Spor maçlarını Kırklareli'nde çok seyrettim. Eski muhteşem günleri hiç unutmadım”³⁵¹.

Babaeski Üçel Tarım'dan Sabri Öztürk: “Yalnızca Alpullu Şeker Fabrikası'nın eski günlerini anlatan bir kitap çalışması yapılırsa iyi olacak”. Sami Tezgel, arkadaşım olur. Alpullu Şeker Fabrikasından emekli. Onunlabir söyleşi yapsan ne güzel olacak” dedi Sami Tezgel'le buluştuk, güzel bir söyleşi oldu. Söyleşiden notlarım şu şekilde: Alpullu Şeker Fabrikası'nda 1973-1998 yıllarında fabrikada oto atölyesi ustalarındandım. Edirne Sanat

³⁴⁸ Üner, Ş. (1935). *Alpullu Dergisi*, Sayı 5, ss. 12-13.

³⁴⁹ Üner, Ş. (1935). *Alpullu Dergisi*, Sayı 5, ss. 13-14.

³⁵⁰ Akt: Hüsnü Tekeşin. (2012). Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi.; *Babaeski Postası* (12 Mayıs 1954).

³⁵¹ Demiraco, S. (2011, Temmuz). Babaeski Alpullu Beldesinin Eski Günleri Çok Güzeldi. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.

Okulu Motor Bölümü mezunuyum. Ağa babamız Arap Bayram, Edirne Gümrüğü'nde çalışmış. Babam Arap Seyfettin, fabrika müdürünün şoförlüğünü yapmış. Dedem Arap Hamit Tezgel, Alpullu Şeker Fabrikasında elektrik ustalığı yapmış. Bizimkiler çok eskiden Mısır'dan gelmişler. Eşim Alpullu Şeker İlkokulu'nda öğretmenlik yaptı. 1955 doğumluyum. Alpullu Şeker Spor'da yöneticilik yaptım. Şeker Spor'dan sonra Büyük Mandıra Ada Spor'da futbol oynadım. 1926'da fabrikanın sosyal tesisleri kurulmuş. Sosyal tesisler içinde tam teşekküllü bir hastane, olimpik yüzme havuzu vardı. İki adet tenis kortu vardı. Obir çukurlu golf sahası vardı. Futbol, basketbol, voleybol sahaları vardı. Atatürk'ün kaldığı köşk aynen muhafaza ediliyor. Sosyal tesisler içinde kapalı sinema salonu, düğün ve toplantıların yapıldığı açık ve kapalı lokantalar var. Sosyal tesisler içinde yüz küsur konut vardır".³⁵²

Kadri Özçetinise sportif faaliyetler hakkında şu bilgileri vermiştir: “Özcan Arkoç ve Turan Doğanün milli sporcularımızdı. (Şekil 5.43) Özcan, milli takım kalecisiydi. Turan ise Galatasaray'a transfer olmuş oradan da milli takıma kadar yükselmiştir. Alpullu Şeker Spor, o yılların bölgedeki idol takımı haline gelmiş ve Türk futboluna birçok oyuncu yetiştirmiştir”.³⁵³

Eskişehir Şeker Fabrikası'nda sportif faaliyetlere de büyük önem verilmiştir. Fabrika Müdürü Satılmış Kavuncuoğlu, bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir: “Fabrika sosyal tesislerinin bulunduğu yerde futbol sahası, voleybol, basketbol, tenis sahası ile güreş sporlarının yapılacağı salonlar olduğunu söyledi. Her yıl yaz tatilinde Futbol Okulları açılmıştır. Fabrikada yetişen sporcular Türkiye'de ve hatta olimpiyatlarda çeşitli dereceler elde etmişlerdir. Burada yetişen futbolcular amatör ve profesyonel futbolumuza önemli katkılarda bulunmuşlardır. Futbolcularımızdan Yılmaz Markacı 1958-1959 yılında A Milli Takıma, (Şekil 5.44) İbrahim Kemal 1963 yılında Genç Milli Takıma yükselmişlerdir. Yine bisikletçilerimiz o dönemlerde Milli takımımızın bel kemiğini oluşturmuşlardır. Mustafa Ertan ve Cengiz Sanbol, (Şekil 5.44 ve 5.45) Milli takımda bizleri gururla temsil etmişlerdir. Yine Şekerspor sporcusu Selahattin Manav, Doğu Almanya'da düzenlenen müsabakalarda ülkemizi temsil etmiştir. Yine milli ve rekortmen Sporcumuz İzzet Avcı, okçuluk sporunda 1984'te Los Angeles'te düzenlenen olimpiyatta ülkemizi bu spor dalında temsil eden ilk

³⁵² Demiraco, S. (2011, Temmuz). Babaeski Alpullu Beldesinin Eski Günleri Çok Güzeldi. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adresinden alınmıştır.

³⁵³ K. Özçetin (Görüşme, 21 Mayıs) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

sporculardandı. (Şekil 5.45) Bu sporcularımızın elde ettiği madalyalar ve kupalar fabrikanın toplantı salonunda sergilenmektedir”.³⁵⁴

Şekil 5. 39 Basketbol ve voleybol sahalarının günümüzdeki görünümü

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5.39’da Uşak Şeker Fabrikası’nın voleybol ve basketbol sahası bulunmaktadır. Fabrika yönetimi personeli ve onların ailelerini de düşünmüş sportif faaliyetlere zaman ayırmaları için sahalara yaptırdığı görülmektedir.

Şekil 5. 40 Alpullu Şeker Fabrikası futbol takımı (1955)

Kaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

³⁵⁴ Akt: Necmettin Oğur, (2015). Eskişehir Şeker Fabrikası., Kazım Taşkent Eskişehir Şeker Fabrikası Müdürü Satılmış Kavuncuoğlu ile 16 Aralık 2014 Salı Günü Yapılan Görüşme.

Şekil 5.40'da Alpullu Şeker Fabrikası futbol takımının 1955'deki kadrosu bulunmaktadır. Fabrika yönetimi, sportif faaliyetlere önem vererek, fabrika futbol takımının yurtiçinde katıldığı turnuvalarda başarı elde etmesini sağlamıştır.

Şekil 5. 41 Alpullu Şeker Spor ve İstanbul Spor arasında yapılan dostluk maçı (1952)

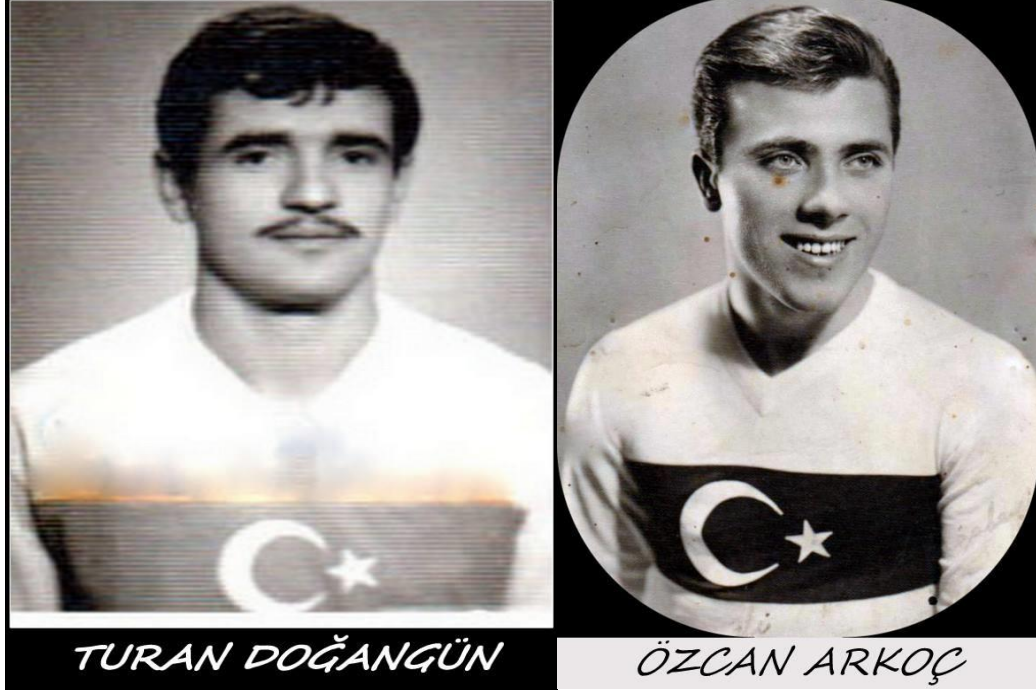
Kaynak: www.sarantalikoylum.com (Nisan, 2018)

Şekil 5. 42 Alpullu Şeker Spor ve Galatasaray arasında yapılan dostluk maçı (1952)

Kaynak: www.sarantalikoylum.com (Nisan, 2018)

Şekil 5.41 ve 5.42’de Alpullu Şeker Spor futbol takımının, ülkemizin diğer futbol takımları ile oynadığı dostluk maçları bulunmaktadır. Bu şekilde spor da dostluk bilincinin aşılandığı görülmektedir.

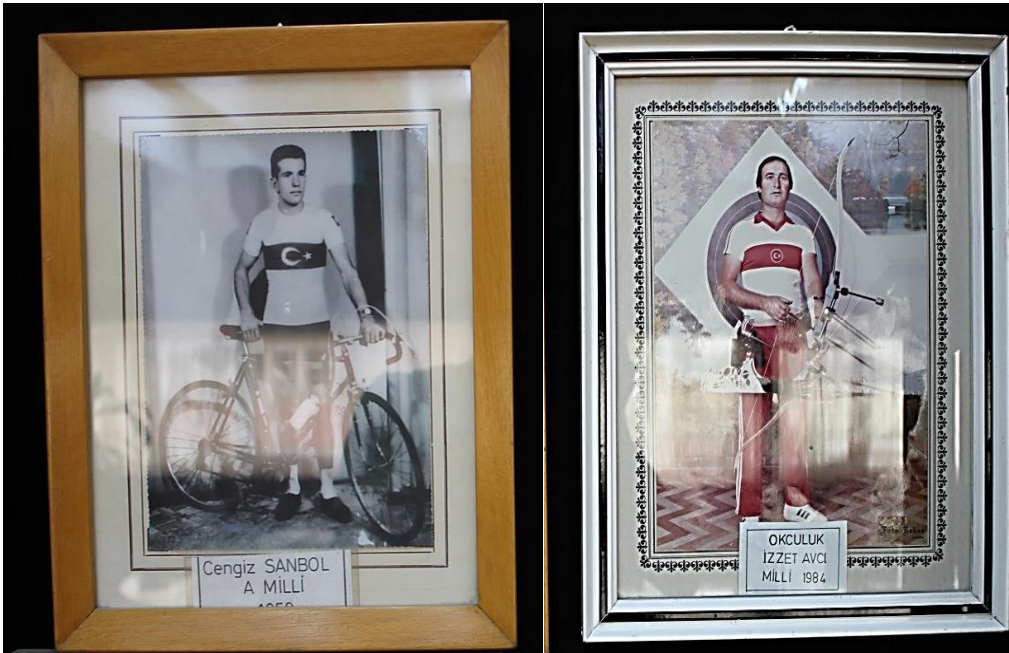
Şekil 5. 43 Alpullu Şeker Spor da yetişen milli futbolcular Turan Doğangün ve Özcan Arkoç
Kaynak: Vacit Toraman Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.43’de Alpullu Şeker Spor da yetişip milli takımlara kadar yükselen futbolcular bulunmaktadır. Turan Doğangün, Galatasaray’a transfer olup oradan milli takıma kadar yükselmiş, Özcan Arkoç ise milli takım a kadar yükselip kalecilik yapma şansı yakalamıştır. Fabrika yönetiminin spora verdiği bu teşvikle emeklerinin boşa çıkmadığı görülmektedir.

Şekil 5. 44 Eskişehir Şeker Fabrikası A milli sporcuları Yılmaz Markacı ve Mustafa Ertan
Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5.44’de Eskişehir Şeker Fabrikası’nda yetişmiş A milli sporcular bulunmaktadır. A milli futbol takımına kadar yükselen Yılmaz Markacı ve milli takım bisikletçisi Mustafa Ertan birçok başarı kazanmış ve diğer sporculara örnek olmayı amaçlamışlardır.

Şekil 5. 45 Eskişehir Şeker Fabrikası A milli bisiklet ve okçuluk sporcuları Cengiz Sanbol ve İzzet Avcı
Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5.45’de Eskişehir Şeker Fabrikası’nda yetişmiş milli bisiklet sporcumuz Cengiz Sanbol ve milli okçumuz İzzet Avcı bulunmaktadır. 1926-1933 yılları arasında açılan ilk üç

şeker fabrikamızda da sportif faaliyetlere verilen destekler, milli sporcularımızın yurtiçi ve uluslararası şampiyonalarda kazandıkları madalyalarla amacına ulaştığı görülmektedir.

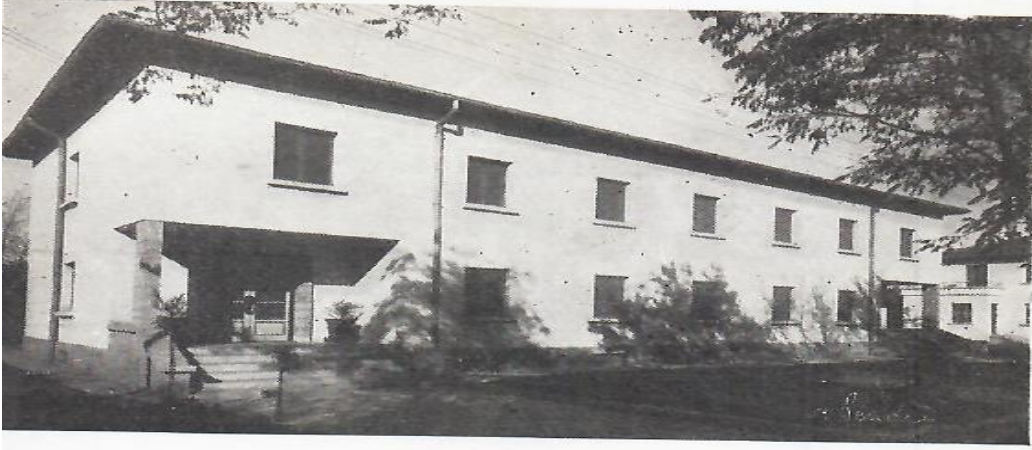
5.1.6. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Sosyal ve Mimari Yapının Gelişmesindeki Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası, sosyal yaşam alanları olarak 3'e ayrılmaktadır. Bunlar; lojmanlar, bekâr pavyonları ve misafirhanelerdir. Eğer bir şehirde şeker fabrikası yapılacaksa, ilk önce bitirilip hazırlanan yerler buralar olmuştur. İlk olarak lojmanlar fabrika yönetimine, memur ve mühendisler için verilmektedir. (Şekil 5.46) Bu lojmanlar, fabrika için hayati öneme sahip kişilere öncelikli olarak verilmektedir. Yazar İlhan Tarus lojmanlar hakkında şunları yazmıştır: “*Bakarsınız, 750 lira aylıklı bir idare amiri lojmanda değil de, beş veya on kilometre ötedeki kasabada oturur. Oya kazan dairesinin ustabaşısı, dört odalı, kaloriferli bir apartman dairesinde ikamet etmektedir. Öteki sabahleyin, fabrika otobüsüne binip vazife başına gelecektir. Beriki, iş yerinin elli adım yakınında ömür sürmektedir*”.³⁵⁵

Bekâr pavyonları ise tek kişilik odalardan oluşan genellikle memur ve işçilere ayrılan yapılarıdır. Tek bir odadan oluşmasının yanında, içerisinde gardırop, masa, sandalye, radyo, kitaplık, karyola, alaturka ve alafrağa hamamı bulunmaktadır. İşçi pavyonu alanları içerisinde berber dükkânı, çamaşırhane ve kolahanesiyle bekâr pavyonları, modern bir yapıya bürünmüşlerdir. Bekâr pavyonunda spor faaliyetleri için, antrenman odası, pingpong holü ve bilardo salonu da bulunmaktadır. Misafirhane ise sadece fabrika çalışanı aileleri için değil, aynı zamanda kapılarını dışardan gelen misafirlere de açan konaklama merkezi olmuştur. (Şekil 5.46) Devlet erkânı tarafından yapılan ziyaretlerde üst düzey bürokratlar, yabancı bürokratlar, müfettişler, denetim kurulu üyeleri, banka müdürleri vb. kişiler bu misafirhanede konaklamışlardır. Evli memurlara, pavyonda yer bulamayan işçilere, kadın kimyagerler ve mühendisler bu misafirhanelerde oda açılmaktadır. (Şekil 5.46)³⁵⁶

³⁵⁵ Tarus, 1957, s. 24

³⁵⁶ Tarus, 1957, s. 25.

Uşak Şeker Fabrikası Misafirhanesi

Şekil 5. 46 Uşak Şeker Fabrikası misafirhanesi Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Memur Apartmanı

Şekil 5. 47 Uşak Şeker Fabrikası memur apartmanı Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Uşak Şeker Fabrikasında Memur Evleri

Şekil 5. 48 Uşak Şeker Fabrikası memur ve işçi evleri Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Alpullu bölgesinde, ilk yerleşim yerlerinin yapılma fikri fabrikanın inşasına başlanmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. İlk yapılma planları ise, fabrikanın kuruluşunda da bulunan Macarlar tarafından gerçekleşmiştir. Yapılacak planlamada iki temel unsur vardır. Bunlardan biri fabrika için birinci derece de öneme sahip kişiler ikincisi ise düz işçilerin, geçici tarım işçilerinin konaklayacağı yerlerdir. Müdürler, şefler, ustabaşılar, memurlar fabrika için birinci derece de öneme sahipti ve fabrika, bu kişiler için ayrıcalıklı bir yaşam sunmuştur. Fabrika için ikincil derecede öneme sahip kişiler için yapılacak konutlarda ise böyle bir uygulama yapılmamış; konutlarını herhangi bir yerde, diledikleri gibi yapabilmişlerdir. Sanayileşme ile birlikte insanları doğal yaşamdan koparmadan ve eskiden olduğu gibi doğa ile iç içe çalışmalı düşüncesiyle Macarlar, kendi ülkelerindeki evler gibi Alpullu'da da geniş bahçeli, bir katlı evler tasarlamaya başlamışlardır. Fabrika yönetiminin buradaki asıl amacı ise insanların makinelerin arasında yaşamaktan bir nebze olsun kurtarmak ve nefes alabilecekleri alanlar yaratmaktır. Yapılan bu yerleşim yerlerinde tel örgü ve bekçi kulübeleri de bulunmaktadır. Ama o yıllarda Macarlar kendi ülkelerinin şehir planlamasında bunları kullanmamaktadır. Bu konu hakkında Araştırmacı yazar Hüner Şencan şu bilgileri vermiştir: *“Tel örgü ve nizamiye kapısı uygulaması, bizim o yıllardaki aşırı devletçi uygulamamızın bir yansıması gibi... Daimi değilsen, lojmanlara giremezsin ama niçin? Fabrika bir şahsın, bir kapitalistin olsa adam böyle bir kural koydum der ve uygular. Fakat fabrika devletin, yani hepimizin... İçinde yine daimiler otursun, etrafındaki kolaylık tesislerini yine en çok onlar kullansınlar... Fakat gözlerimize bant çekmek neyin nesi... Diğer kişiler Teliçi'ne hiç giremiyorlardı demek istemiyorum. Şu ve ya bu şekilde, izin alarak, araya adam koyarak Teliçi'ne elbette giriyorduk. Giriyorduk ama giremiyorduk*

*işte... Bu duyguyu Alpullu'da yaşayan herkes hissetmiştir. Teliçi'ni çok beğeniyorduk, çok seviyorduk ama orada yaşayanları biraz da kıskanıyorduk. Orada yaşayan insanların bizden, kendimizden uzak tutulduklarını hissediyorduk... Bunun sebebi dikenli çalılarla gizlenmiş tel örgüler ve bekçi kulübeliydi. Ve fabrikayı veya devleti temsil eden çok ciddi yüzlü bekçiler... O eski bekçiler şimdilerde ne kadar güleç yüzlü, ne kadar insancılar... Demek ki sistemde bir yanlışlık var”.*³⁵⁷

Teliçi olarak adlandırılan kısım “Koloni Evleri” olarak ta bilinmektedir.³⁵⁸ Teliçi, fabrikada çalışan personelin belli bir süre yaşaması için yapılmış, bir yaşam sitesini andıran evlerdir. Evlerin etrafı tellerle çevrili olduğundan bölge halkı tarafından “Teliçi” olarak bilinmektedir. Fabrikanın tahsilli kesimi tarafından “Koloni Evleri” olarak bilinen Teliçi’nde 100’ün üstünde fabrika mensubu aile yaşadığı için Mahalle olarak ta adlandırılabilir. Alpullu’da bir mahallede yaşayanlar bir de Teliçi’nde yaşayanlar vardı. Fabrika açıldıktan belli bir süre sonra Teliçi’nde yaşamak bir ayrıcalık olarak görülmeye başlanmıştır.

Şekil 5. 49 Alman Macar yapımı teliçi evleri Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Teliçi’nin giriş kapısı, askeri kışlaların giriş kapısına benzer ve her zaman bu kapılarda 24 saat vardiyalı nöbet tutan bekçiler bulunurdu. İzin alınmadan, uygun niteliklere

³⁵⁷ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Şehir Planlaması*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpulu/sehir_plani.html adresinden alınmıştır.

³⁵⁸ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Şehir Planlaması*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpulu/sehir_plani.html adresinden alınmıştır

sahip olmadan bu kapıdan giriş zor olmuştur. Hüsni Şencan'ın aktarımıyla, babası o yılları şu kelimelerle anlatmıştır: “Babam anlatırdı. Fabrikada ve çiftlikte çalışırken babama da buradan ev teklif etmişler ama babam kabul etmemiş ve oraya taşınmamış. Giriş kapısından yukarı doğru uzanan caddenin adı Zübeyde Hanım Caddesi. Burası ana cadde. Alt tarafındaki paralel caddenin adı, fabrikanın kurulmasında emeği geçen o vakitler Koloni Evleri'ne yerleşenler 5 yıllığına o evlerde otururlarmış. Beş yıl sonra çıkarlar ve yerlerine başka birileri gelirmiş. Koloni Evleri çeşit çeşit. Ben sanki üç dört çeşit görüyorum gibi. Bir grubu köşk şeklinde. Bir grubu iki katlı. Bir grubu kaliteli. Bir grubu gelişmiş bir mesken şeklinde ve diğerleri biraz daha halk tabakasına hitap eder gibi. Şöyle yorumluyorum: fabrika müdür ve müdür yardımcılarının evleri, yüksek mühendislerin ve şeflerinin evleri ve düz memurların evleri”³⁵⁹.

Bu evler Macarlar tarafından yapılmış ve hepsinin mimari ve tarihi açıdan bir değeri bulunmaktadır. Bu evlerde ısıtma sistemi, çatı izolasyonu, pencere sistemi gibi birçok dönemin en yeni mimari ve mühendislik harikası evler yapılmıştır.

Şekil 5. 50 Teliçi evleri. Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5.49 ve 5.50'de Alman ve Macar mimarların yardımlarıyla yapılan konutlar bulunmaktadır. Bu konutlarda önem sırasına göre fabrika müdürü, mühendisler ve ustabaşlarının kaldığı bilinmektedir. Bu konutlarda fabrika için öneme sahip ustabaşının

³⁵⁹ Şencan, H. (2018 Mayıs). Şehir Planlaması. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpulu/sehir_plani.html adresinden alınmıştır

memurdan önce kalması, fabrikadaki sosyal eşitsizlik kavramının olmadığını göstermektedir.

Bu kolonilerde 122 bina bulunmaktadır. Sosyal amaçlar için 7 bina inşa edilmiş ve geriye kalan 115 bina ise fabrika çalışanlarına mesken olarak verilmiştir. Bu site içerisinde golf sahası, tenis kortu, yüzme havuzu, sineması, restoranı, Ergene Köşkü, hastanesi, bekçi kulüpleri bulunmaktadır. Golf alanları, yüzme havuzu, tenis kortları Türkiye’de ilk defa Alpullu Şeker Fabrikası’nda yapılmıştır. Yapılan evlerin iç kısımları ise, bütün evlerde farklılık göstermektedir. Kazandıkları aylık ücretlerine göre her ev birbirinden farklıdır. Müdür evlerinde bu farklılıklar daha da artmaktadır. Bu evlerde vazolar, kadehler, rengârenk işlemeli porselenler vb. ev gereçleri bulunmaktadır. İthal porselenlerin altlarında üretildikleri şehirlerin isimleri yazmaktadır. (Limoges, Prague, Baden).³⁶⁰

Alpullu Şeker Fabrikası’nda misafirhaneler, iki parça bina olarak tasarlanmıştır. İlkinde kitaplık bilardo salonu, oyun salonu, birçok sayıda banyo ve misafir odaları bulunmaktadır. Diğeri ise Ergene Köşkü olarak bilinen devlet büyükleri ve üst düzey tanınmış kişilerin fabrikayı ziyaretlerinde dinlenmeleri için yapılan misafirhanedir. İlk yapılan misafirhanede derneğin lokali bulunmaktadır.

Şekil 5. 51 Soldan sağa; misafirhane, kantin (satış mağazası), fabrika

Kaynak: Alpullu Şeker Fabrikası Arşivi

³⁶⁰ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Teliçi Evleri ve Teliçi Mahallesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/tel_ici.html adresinden alınmıştır.

Misafirhanenin kitaplığı zenginleştirilmiştir. İşçilerin okuması için birçok gazete ve dergi konulmuştur. Mesai bitiminde lokal, toplantı ve tartışma salonu haline gelmektedir. Briç partilerinde, Varlık dergisinde yayımlanan şiirler hakkında tartışmalar yapılmaktadır.³⁶¹

Ergene Köşkü olarak da bilinen büyük misafirhane, Teliçi'nin özenle yapılmış en güzel binalardan bir tanesidir. Doğma büyüme Alpullu'lu olan Kadri Özçetin, Ergene Köşkü'nün, fabrikanın ilk müdürü olan Herman Guthertz'e lojman olarak yapıldığını söylemiştir. Fakat bu konu hakkında günümüze kadar bir kanıt bulunmamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930'da Alpullu'ya yaptığı ziyaret sonrasında Ergene Köşkü, Atatürk Köşkü olarak da anılmaya başlanmıştır.³⁶²

Şekil 5. 52 Ergene Köşkü'nün 1949'daki görünümü. Kaynak: Alpullu Şeker Fabrikası Arşivi

Ergene Köşkü için farklı isim konma konusunda Kadri Özçetin şu bilgileri vermiştir: *“Atatürk, bir gezisinde teklif üzerine İzmit'te trenden iniyor ve istasyon binasının hemen yanında bulunan Çene Suyu çeşmesinden su içiyor. Sonra soruyor, bu suyun adı nedir? Etrafindakiler hemen Gazi Suyudur, paşam diye cevap veriyor. Atatürk onları uyarıyor. Halkın verdiği isimleri değiştirmeyin...”*³⁶³. Birçok devlet büyüğü Ergene Köşkü'nü ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler genellikle günü birlik veya yatılı olmuştur. Kadri Özçetin, Hüner Şencan ile yaptığı röportaj da Ergene Köşkü'nü ziyaret eden devlet büyükleri hakkında şunları söylemiştir: *“Atatürk birinci gelişinde değil, ikinci gelişinde iki gün kaldı. Kimileri ise ilk gelişinde ve sadece bir gün kaldığı düşüncesinde... İnönü'nün Alpullu'ya gelmediği*

³⁶¹ Tarus, 1957, ss. 61-62.

³⁶² K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

³⁶³ K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

belirtiliyor. Celal Bayar Alpullu'ya gelmiş gece kalmamış; Adnan Menderes'in Alpullu'ya gelip gelmediği tartışmalı geldiğine dair kesin bir belge yok; Turgut Özal gelmiş, köşkü gezmiş fakat gece kalmamış; Mesut Yılmaz gelmiş gece kalmamış. Köşk'ün emektarlarından Sabri Görgülü, Necmettin Erbakan'ın Alpullu'ya geldiğini ve bir gece köşkte kaldığını belirtiyor. Hatta geldiğinde güvenlik amacıyla ışık sızmaması için camlara çarşaf ve perdeler gerildiğini, içerisinin hiçbir şekilde görülmemesinin sağlandığını söylüyor. Köşk'te kalan devlet büyükleri mutlaka anı defterini imzalar diyor. Sosyal Güvenlik Bakanı İmren Aykut ta köşk de bir gece konaklayanlar arasındadır".³⁶⁴

Şekil 5. 53 Ergene Köşkü'nün günümüzde yandan görünümü

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Köşk, tek katlı olarak yapılmıştır. Köşk'ün içerisinde yağmurdan ve güneşten korunmak için sundurmalar, ayrı ayrı iki tuvaleti, mutfağı, ikişer balkonu, bir terası, büyük bir salonu, ön girişte ve yanlarda olmak üzere de iki giriş kapısı bulunmaktadır. Köşk'ün çalışanları köşkün her bir odasını ayrı ayrı isimlendirmişlerdir. Bunlar Atatürk Odası, Beyaz Oda, Pembe Oda, Dolabı Desenli Oda, Yaver Odası'dır. Beyaz ve Pembe Odalar Kuzey cepheye bakmaktadır. Atatürk ve Desenli Odalar ise güney cepheye bakmaktadır. Yaver Odası, ön girişin hemen karşısında kalıyor. Sondaki oda ise Atatürk'ün kaldığı odadır. Kadri Özçetin'in dediğine göre odanın orijinalinde tek yatak var, ama sonradan odaya bir yatak daha ilave edilmiştir.³⁶⁵ Sağ tarafta klasik bir portmanto bulunmaktadır. Şemsiyelerden sızan suları önlemek için şemsiyeliğin alt kısmına, bir hazne yapılmıştır. Bunların yanı sıra,

³⁶⁴ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Ergene Köşkü*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/ergene_kosku.html adresinden alınmıştır.

³⁶⁵ K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

palto askılığı ve de büyük bir taş ayna bulunmaktadır. Bu tarihlerde böyle bir aynayı Türkiye’de yapacak bir teknolojinin olmaması, Taş Ayna’nın yurt dışından geldiğini göstermektedir. Antrenin sonunda ise, Yaver Odası bulunmaktadır. Atatürk’ün ziyaretlerinde yanında bulunan yaveri bu odada kalmıştır. Beyaz Oda ise o dönemde Ankara’dan ve diğer şehirlerden gelen üst düzey devlet yöneticilerinin konaklaması için kullanılmıştır. Türkiye dışından, hükümet yetkililerin Atatürk’e hediye ettiği eşyalar, Atatürk’ün emriyle Ergene Köşkü’ne getirilmiş, bu hediyeler arasında Çin heyetinin Atatürk’e takdim ettiği Çin vazoları ve Rus Büyükelçi’nin hediye ettiği semaver ve kahve değirmeni de bulunmaktadır. Köşk’te Mustafa Kemal Atatürk’ün, İsmet İnönü’nün ve Celal Bayar’ın birer portresi de bulunmaktadır.³⁶⁶

Şekil 5. 54 Çin Heyeti’nin Mustafa Kemal Atatürk’e hediye ettiği çin vazoları.

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018).

Şekil 5.54’de Mustafa Kemal Atatürk’e birçok yabancı ülke başkanlarının ve temsilcilerinin hediye ettiği eşyalar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Atatürk’ü ziyarete gelen Çin heyetinin hediye ettiği Vazolar bulunmaktadır.

Pavyonlar, diğer ismi ile İşçi Lojmanları ise Gazhane’nin yanına yapılmıştır. İki katlı olarak tasarlanan pavyonlarda, koğuş sistemi esas alınmış ve ikişer sıra halinde yapılmıştır. (Şekil 5.55) Pavyonlarda bekâr memurlar, daimi çalışanlar ve muvakkat işçiler olmak üzere

³⁶⁶ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Ergene Köşkü*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpulu/ergene_kosku.html adresinden alınmıştır.

üç tür personel kalmıştır. Memurlar için ayrılan odalar küçüktür fakat oldukça bakımlıdır. İçine bir yatak ve bir dolap sığacak şekilde tasarlanmıştır. Bu pavyonlarda, işçilerin kaldığı odalar koğuş sistemindedir. Odalar geniştir ve içinde demir ranzalar bulunmaktadır. Yaklaşık 120 işçi bu pavyonlarda kalmıştır. Pavyonların yanında bulunan ahırlardan gelen koku, işçileri rahatsız etmiştir. Köye minibüs taşımacılığı başlayınca, işçiler kendi köyelerine gitmeyi tercih etmişlerdir.³⁶⁷

Şekil 5. 55 Alpulu Şeker Fabrikası işçi lojmanlarının 1980’lerdeki görünümü.

Kaynak: Alpulu Şeker Fabrikası Arşivi

Gazino ise Ergene Köşkü’nün hemen arkasında ve sinema salonuyla yan yanadır. Bazı yerlerde “Memur Lokantası” olarak adlandırılırken, bizdeki ismi ise Gazinodur. Toplumun bazı kesimleri tarafından “Eğlence Yerleri ve Kumarhane” olarak adlandırılan Gazino, o yörede sadece “İçkili Lokanta” olarak kullanılmaktadır. Gazinoda ise, genellikle memurlar ve üst düzey yöneticiler ve fabrikayı ziyarete gelen devlet büyükleri ve tanınmış kişiler yemek yemektirler.³⁶⁸ Devlet, memurlarının yediği yemeklerin bir kısmını karşılar, kalan kısmı ise memurlar tarafından ödenir, memurlar o an ödemek istemezlerse maaşlarından kesilirdi. Devlet, bu yemeklerin sadece üçte birini karşılar ve akşam yemekleri için devlet, herhangi bir ücret ödemezdi. Gazino, evli ve bekâr personel için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Sadece personel için hizmet vermemiş; dışarıdan gelen misafirlere de kapılarını açmıştır. Gazino alışkanlığının, fabrika personeline Almanlardan geçtiği bilinmektedir. On yıl boyunca Almanlar, Teliçi’nde yaşamını sürdürmüş; toplumdaki kendilerini soyutlamışlar ve bu gazinolarda vakitlerini geçirmişlerdir. Fabrika yönetimi Almanlardan Türklere geçince, Türklere de kendi alışkanlıklarını gazinoya yansıtmışlardır. Bunun bir örneği ise fabrika

³⁶⁷ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Pavyonlar*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/Pavyonlar.html> adresinden alınmıştır.

³⁶⁸ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır

müdürü ve yardımcısının gazinoda oturduğu masaya bir başkasının oturması çok güçtür. Gazinoda yemek yemek dışında farklı etkinlikler de yapılmıştır. Yılbaşlarında, kampanya dönemlerinin sonlarında, Türkiye Cumhuriyet’i için önem teşkil eden belirli gün ve haftalarda eğlenceler tertip edilir, balolar düzenlenmektedir.³⁶⁹

Şekil 5. 56 Gazino ve Yazlık Bahçe’nin günümüzdeki görünümü

Kaynak: Hüner Şencan’ın Arşivi (Temmuz, 2018)

Şekil 5.56’da Alpullu Şeker Fabrikası’nın gazino ve yazlık bahçe olarak kullanılan alanın günümüzdeki görünümü bulunmaktadır. Bu alanlarda birçok sosyal etkinlik yapılmıştır.

Araştırmacı yazar İlhan Tarus, İşçi Evleri hakkında, dönemin İşçi Evleri Kooperatifi Başkanı Mehmet Bedirli ile yaptığı konuşmada, Mehmet Bedirli’den şu bilgileri aktarmıştır: *“Burada bir kasabanın, oluşması lazımdı. Fakat mani oldular: ben yemedikten sonra kimseye yedirmem zihniyeti, fabrikanın bir hayat merkezi haline gelmesini önledi. Biz işçiler, biraz ilerde, kendimize evler yaptırдық. Yakında içine girip yerleşeceğiz. Buyurun sizi*

³⁶⁹ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır

de götürelim, gezdirelim”.³⁷⁰ Bunun üzerine İlhan Tarus, evler hakkında şu bilgileri vermiştir: “Böylece Alpullu sitesinin başka bir köşesine doğru ilerledik. Fabrikadan iki üç yüz metre ilerde, yumuşak bir tepe üzerinde, birbirinden şirin, yirmi iki tane villa kurmuşlar. Bu villa tabirini, mübalağa payı olmadan, inanarak ve sevinerek şuraya koydum; üçer odalı, köşesinde kocaman davlumbazlı kuzinesiyle geniş, aydınlık mutfaklı, bodrumlu, taraçalı, tekrarlamalyım tabiri, yirmi iki tane şirin villa... Hepsinin sahibi işçi yurttaşlar. Beşer, altışar lira vererek, tıpkı bunlar gibi güzel, geniş, konforlu lojmanlar ayrılıp verilmiş kendilerine”³⁷¹.

Alpullu Şeker Fabrikası'nın bünyesinde açılan postane binası, polis karakolunun hemen yanında faaliyete geçmiştir. (Şekil 5.57) Fabrikanın kurulduğu yıllardan itibaren hizmet veren postane binası, halkın ilk defa gördüğü bir şey olmuştur. O yıllarda ülke genelinde telefon ve telgraf hizmeti yeterli düzeyde olmadığı için, açılan her fabrikanın sınırları içerisinde postane binası yapılmaya özen gösterilmiştir. Hüner Şencan'ın aktardığına göre 1938'de PTT Dergisi'nde yayımlanan bir makalede şu bilgilere yer verilmiştir: “Bugün Ankara, İstanbul, Yalova, Çorlu, Alpullu ve Edirne'den Avrupa'nın her tarafı ve Amerika'nın birçok yerleri ile sanki aynı şehir içinde bulunuyormuşçasına konuşmak mümkündür. Bu mühim kandan diğer iktisadi şehirlerimizin daha fazla gecikmeden istifadelerinin temini için irtibat devrelerinin çoğalmasına çalışılmaktadır. Yeni şehir içi santrallerin açılmasına ve pek çok şehir arasındaki bağlantının kurulmasına rağmen, telefon hizmetinin ülke çapında yaygınlaştırılması mümkün olamamıştır. Telefon hizmetinin yeterince yaygınlaşmaması nedeniyle telgraf, hem ulusal hem de uluslararası iletişim de başat konumunu 1940'lı yıllara dek sürdürmüştür. 1932'de Türkiye ile Avrupa arasındaki çekilen telgraf sayısı 385.000 iken, 1933'te 972.000'e ulaşmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde uluslararası telgraf haberleşmesinde yalnızca 90 merkez açıkken bu rakam 1933 yılının sonunda 296'ya çıkmıştır”³⁷².

³⁷⁰ Tarus, 1957, s. 63.

³⁷¹ Tarus, 1957, s. 64.

³⁷² Şencan, H. (2018 Mayıs). Postane. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/ptt.html> adresinden alınmıştır.

Şekil 5. 57 Alpullu Şeker Fabrikası postanesi Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Alpullu’da yapılan ilk rezidans niteliğinde bir yapı olarak karşımıza çıkan Saray Binası, Kadri Özçetin’e göre 1930-1931 yılları arasında yapılmış, fakat “Kırklareli Kültür Varlıkları Envanteri’nde fabrikanın kurulmasından önce yapıldığı belirtmiştir.³⁷³ Bu iki bilgi dışında başka bir kanıtlar nitelikte belge bulunamamıştır. 1934’te Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde askeri kışla olarak hizmet vermiş. Büyük Trakya Manevrası (Askeri Tatbikat) sebebiyle 10. Alay bu binaya yerleştirilmiştir. Manevralar bitene kadar, askeriyenin hizmetine tahsis edilen Saray Binası, 1943’den sonra şeker fabrikası hizmetine verilmiştir. Bina, inşa edildiğinde içerisinde 38 hane olmakla birlikte iki daire birleştirilerek 36’ya düşürülmüştür. Askerlerin kullandığı dönemde Saray Binası, Karagöz Kışlası olarak adlandırılmıştır. Kadri Özçetin’in babası da bu Alay’da asker olarak görevlendirilmiştir. Askeri manevra bittikten sonra Saray Binası, lojman olarak faaliyetine devam etmiştir. Saray Binası’nın ısınması için, dönemin teknolojisinin çok üstünde kalorifer sistemi kurulmuştur. Kaloriferler ısıtma fabrikadan gelir ve bu kalorifer sistemi ilk yıllarda pompasız olarak çalışmıştır. Su pompa ile hiç buluşmamış, ısınan su yukarı soğuyan su aşağı mantığıyla birlikte mühendisler, doğal yollardan devri daim işlemi yapmışlardır. Bu tesisat Alman ve Macarlar tarafından getirilmiş ve monte işi yine onlar tarafından yapılmıştır. Yıllar sonra fabrika ısıtmayı kesince orda kalan fabrika çalışanları da binayı terk etmiş ve binadan daire satın alan aileler, sadece eşyalarını koymak için depo olarak kullanmışlardır.³⁷⁴

³⁷³ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Saray Binası*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpulu/saray.html> adresinden alınmıştır.

³⁷⁴ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Saray Binası*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpulu/saray.html> adresinden alınmıştır.

Şekil 5. 58 Alpullu Şeker Fabrikası saray binası Kaynak: www.kirklarelienvanteri.gov.tr (Nisan, 2018)

Alpullu Şeker Fabrikası'nın merkezi konumundaki kazan daireleri ve tribün daireleri faaliyette değilse, fabrika da faaliyette değildir. Fabrikanın, sosyal tesislerin ve fabrika içindeki tüm binaların kullandığı elektrik bu dairelerden sağlanır. Hüner Şencan'ın aktardığına göre, Kazan dairesinde yıllarca çalışmış olan Cahit Usta, kazan dairesi ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Kazanlarda linyit kömürü yakıyoruz. İlk dönemlerde günde 450 ton kömür yakılıyormuş. Şimdilerde bu rakam azaldı, günde 250-300 ton yakıyoruz. Yaktığımız kömür ithal Ukrayna'dan veya başka yerlerden geliyor. Üç buhar türbinimiz var. İki Siemens ve biri Oerlikon marka... Arada dinlendirmek için birini yedeğe alır öyle çalışırız. Saatte 3800 kilovat saat elektrik üretiliyor. Yirmi dört saatte 90-100 bin kilovat saat eder. Ürettiğimiz elektriği sadece fabrika kullanıyor ve kampanya zamanında onun yan tesisleri... Örneğin Teliçi... Teliçi, kampanya dışında elektriğini enterkonnekte denilen, sistemden alıyor. O yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin çoğu bölgesi, henüz elektrikle tanışmamıştır. Buhar üretmek için kuyu suyu kullanıyoruz. Ergene boyunda beş adet derin kuyumuz var. Eskiler bunlara artezyen der. Artezyenlerde su kendiliğinden yeryüzüne çıkarmış. Su derine kaçtığından artık onu pompalarla çekiyoruz. Suyu değişik amaçlarla kullanıyoruz. Pancarı yıkamak ve sevk etmek için, buhar üretmek için ve içme suyu olarak... Suyu devri daim yaptırırız, tekrar tekrar kullanırız. Kazan dairesinde 350 bin ton suyla başlar devam ederiz. Arada eksik olursa onu tamamlarız. Saatte 70 ton su kullanıyoruz. Bir defaya mahsus alır ve onu sürekli devri daim ettiririz. 24 saatte 1680 metre küp su kullanmış gibi oluruz. Ama suyu devri daim ettirdiğimizden tabi ki bu kadar su kullanmayız. Teorik olarak bu böyledir. Makinelerimiz Alman yapımı. Fabrikamızda otomasyon yok. Almanya'da açma kapama

valflerini, bilgisayarlı hale getirmişler. Otomatik olarak ellerinin altındaki düğmelerle açıp kapıyorlar. Biz henüz bu sisteme geçemedik”.³⁷⁵

Şekil 5. 59 Eskişehir Şeker Fabrikası personel evleri günümüzdeki görünümü.

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Şekil 5.59’da Eskişehir Şeker Fabrikası personel evleri bulunmaktadır. Bu evler fabrika alanının doğasına zarar verilmeden çam ağaçları ve akasya ağaçları içerisinde kurulmuştur.

Bu evler ilk olarak 60 aile için yapılmış ve genellikle üçer dörder odalı şekilde inşa edilmiştir.³⁷⁶

Şekil 5. 60 Eskişehir Şeker Fabrikası personel evleri Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

³⁷⁵ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Kazan Dairesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://ders.es/alpulu/kazan_dairesi.html adresinden alınmıştır.

³⁷⁶ Gediz, A. (1958). Eskişehir Şeker Fabrikası’nda Sosyal Hayat. *Pancar Dergisi*, Sayı 80, ss. 5-20.

Bu lojmanlar, dönemin mimari teknolojisinin çok üstünde özelliklere sahiptir. Lojmanlar İstanbul ve Ankara gibi dönemin iyi yapılarının olduğu nadir zamanlarda bile, buradaki evlerden daha iyi bir mimariye sahip olmuştur.

Şekil 5. 61 Eskişehir Şeker Fabrikası işçi pavyonları. Kaynak: Ali Dilek (Haziran, 2018)

Şekil 5.60 ve 5.61’de Eskişehir Şeker Fabrikası işçileri ve memurları için yapılan evler bulunmaktadır. Bu evlerde ısınmasından, modern eşyalarına kadar birçok gerekli malzeme bulunmuştur.

Lojmanlar bahçeli, konforlu, iç ve dış yapıları ince ince dokuyarak yapılmıştır. Lojmanların dışında, bekâr çalışanlar için Bekâr Pavyonları kurulmuş ve her biri birer oda olacak şekilde inşa edilmiştir. Bu evlerin içlerinden ise personel için gardolap, radyo ve kitaplık bulunmaktadır. Bekâr Pavyonlarının içinde personel için berberler hizmet vermiş ve bu berberler bir ücret almamış, bahşiş usulü hizmet vermektedirler. Bu pavyonlarda duş kabini ve banyo dairesi de düşünülmüştür.³⁷⁷ Kişisel gereksinimlerin yanı sıra personeller için güreş, boks, pingpong ve tenis salonu kurulmuş ve yaklaşık 3.500 kişilikte bir futbol stadyumu yapılmıştır. Fabrika, yapılan ilk parti 60 evden sonra, bir 60 ev daha yapmış ve bu arazileri fabrika işçilerine ücretsiz olarak vermiş ve işçiler fabrika sayesinde ev sahibi olmuşlardır. Fabrika her bir evi 7.642 liraya yapmış ve bu miktarı 20 yılda taksitli olarak işçilerden almasının yanı sıra sonraki yıllarda şirketin yardımlarıyla, önceki evlerin konumlarına yakın olmak üzere 36 yeni ev daha yapmış ve bu mahalle bir işçi kooperatifi şekline bürünmüştür.³⁷⁸ Araştırmacı yazar İlhan Tarus, Stadyumun yapılma hikâyesini kitabında şu cümlelerle yazmıştır: “Fabrika kazanlarında yanan binlerce ton kömür,

³⁷⁷ Tarus, 1957, s. 125

³⁷⁸ Tarus, 1957, s. 124

binlerce ton cüruf (metal küf) bırakır. Bu cürufu, ortadan yok etmek imkânı olmadığına göre, uzak bir yere atmaktan, kuş uçmaz dağ başlarına taşıyıp dökmekten başka çare yoktur. Bazı fabrikalarda kış mevsiminde çamur batağı haline giren şehir ve çevresi yollarına dökerler cürufu... Fakat Eskişehir Fabrikası ocaklarından arta kalan moloz yığını için, Uzunyayla'nın batağı bile yetişmez. Kısa zamanda o yayla, bir çöp dağı halinde yükselmeye başlar. O yaratıcı kabiliyet sahibi insan düşünür. Bir stadyumun en büyük parayı yiyen kısmı, tribünleridir. Bilhassa bu tribünleri kademe kademe yükseltmek için harcanması gerekli çimento milyon tutar. Bu yüzden değil midir ki o kadar rağbete ve kazanca rağmen, birçok şehirlerimiz, doğru dürüst birer stadyumdan hala yoksundurlar. Ben bu cüruf yığınlarını alanın kenarlarına yığarsam ve üstüne tribünleri küçük masraflarla kurarsam, maksada yasal olur muyum, olurum. Eskişehir gibi 124 bin nüfuslu bir kocaman şehir, böylece muazzam bir alana kavuşur mu, kavuşur. Bu cürufu dağ başlarına taşımak için yılda kaç lira masraf yapıyorum? 86 bin lira. Bu para, kamyonların 152 bin kilometrelik seferlerine tekabül eden nakliye ücretidir. Şirket bu parayı tasarruf ederse, tribünler vesaire için, fabrikaya 10 bin liracık bir yardımda bulunur mu? Belki bulunur. Şirket merkezi, bu yaratıcı adamın sayesinde 76 bin lirayı kasasında alıyor. Ve 10 bin lirasını teşekkür ve takdirleriyle hediye eyler. Eskişehir futbol alanının hikâyesi budur". (Şekil 5.62 ve 5.63)³⁷⁹

Şekil 5. 62 Eskişehir Şeker Fabrikası Stadyumu'nun günümüzdeki görünümü.

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

³⁷⁹ Tarus, 1957, ss. 126-129.

Şekil 5. 63 Eskişehir Şeker Fabrikası Stadyumu Kaynak: Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi

Eskişehir Şeker Fabrikası'nın bir diğer önemli kısmını ise Atölyeler ve Tamirhaneler oluşturmuştur. Bu yapılar dönemin Türkiye'sinde en büyük ve en gelişmiş Atölyeler ve Tamirhaneler olarak bilinmektedir. Destek birimi olarak çarkhane, modelhane, marangozhane ve dökümhane bulunmaktadır. Bu birimlerin her birinde yaklaşık atmışa yakın işçi çalışmaktadır.³⁸⁰ Eskişehir Şeker Fabrikası altı bin dönümlük bir alanda 100 parça bir binadan oluşmuştur. O yıllarda ortalama bir kaza merkezi gibidir. İdare Müdürü Nazmi Aydınç'tir. Nazmi Bey'in iki adet yardımcısı bulunmaktadır. Yardımcılardan bir tanesinin sorumluluğunda olan bölümler garaj, şoförler, fabrika evleri, misafirhane ve müdür ofisi, itfaiye teşkilatı, pavyonlar, odacılar, pavyon müstahdemleri, itfaiye teşkilatı ve odacılar kısımlarıdır. Diğer yardımcının sorumluluğunda olan kısımlar ise bekçiler, satış mağazası, fırın, işçi lokantası, çamaşırhane, sinema ve bahçelerden sorumludur. Yaklaşık 219 personel bu müdür yardımcısından direktif almaktadır.³⁸¹

5.1.7. Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarının Sosyo-Kültürel Yaşamın Gelişmesindeki Etkileri

Uşak Şeker Fabrikası başta olmak üzere, tüm fabrikalardaki sinema salonları, ana tesislerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. İlk olarak İstanbul Beyoğlu sinemasında gösterime giren filmler, ülkenin dört bir tarafına gönderilmekte ve fabrika aileleri tarafından

³⁸⁰ Tarus, 1957, s. 135.

³⁸¹ Tarus, 1957, s. 138

izlenmektedir. Çalışanların çocukları için hafta sonları kültürel filmler gösterilmektedir. Pazar sabahları ise muhakkak, dönemin kovboy filmleri gösterilmektedir.

Şekil 5. 64 Uşak Şeker Fabrikası Sinema Salonu

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Şekil 5.64’de Uşak Şeker Fabrikası’nda yapılan ilk sinema salonu bulunmaktadır. 1930’lu yıllarda yapıldığı bilinmekte olan bu sinema salonunda dönemin filmleri yayınlanmaktadır. Şekil 5.65’de ise aynı salonun günümüzdeki görüntüsü bulunmaktadır.

Şekil 5. 65 Uşak Şeker Fabrikası sinema salonu

Kaynak: Ali Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Türkiye’deki bazı fabrikaların, şehre olan uzaklığından dolayı fabrika yerleşkesi dışında kalan ailelerin, fabrikanın sinema salonlarında film izlemelerine izin verilmektedir. Bu aileler şehir hayatında bulamadığı kültürel faaliyetleri, eğlenceleri şeker fabrikalarında bulmaktadır.

Şekil 5. 66 Uşak Şeker Fabrikası sinema salonu giriş bileti

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Çalışanları (Haziran, 2018)

Şekil 5.66’da Uşak Şeker Fabrikası’nı ziyaretim esnasında fabrika çalışanlarından edindiğim fabrika sinemasına giriş bileti bulunmaktadır. Sinema salonunun hizmete girdiği yıllardan beri belli bir düzen ve sistem içerisinde çalıştığı, her sinema gösteriminde çıkarılan biletler ile anlaşılabilir. Sinema salonunun yanı sıra, fabrikanın en canlı yerleri arasında toplantı salonu yer almaktadır. Bu salonda yapılan etkinliklere göre balolar, toplu şenlikler, spor alanları veya hemen yanlarında stadyum bulunmaktadır. Ek olarak bu toplantı salonlarında işçilerin sendikal faaliyetleri, kongreler yapılmaktadır.

Şekil 5. 67. Uşak Şeker Fabrikası toplantı salonunun günümüzdeki görünümü Kaynak: Ali

Dilek Arşivi (Haziran, 2018)

Fabrikanın içinde, kantin adı verilen alışveriş dükkânları mevcuttur. Bu kantinlerin sattığı ürünler genellikle köylerden, pazarlardan alınmaktadır. Genel bakkal malzemeleri et, süt, vb. ürünler bu kantinlerde satılmaktadır.³⁸²

Şekil 5. 67 Uşak Şeker Fabrikası kantini ve satış mağazası

Kaynak: Uşak Şeker Fabrikası Arşivi

Şeker fabrikası, birçok sosyal kolda ilklere imza atarken, kadınların sosyal hayatlarındaki değişimi de büyük katkı sağlamıştır. Yazar İlhan Tarus, kadınların sosyal yaşantısındaki değişimlerini şu sözlerle kaleme almıştır: “Köylerde yaşayan yüksek ziraat enstitüsü mezunları, köylülere yalnız toprak işlerinde değil, bütün dünya işlerinde de örnek olurlar. Kış gecelerinin çoğu, ziraat mühendisinin köy kahvesinde açtığı bir mevzuyu ince eleyip sık dokumakla geçer. Mühendisin hanımı, küçücük barakasından köy kadınlarının ruhuna doğru medeniyetin nefesini üfler. Bu hanımlar arasında yükseköğrenim görenler, enstitü bitirenler, şehir lise ve ortaokullarından çıkanlar topluma yakın sayıdadır. Böylece kadınlığın kıymetinden, rolünden ve estetik kimliğinden tutunuz da, model dergilerinin renkli resimlerine kadar, bir yığın medeni etkileşim ve güdülenim dizisi köylere doğru akar durur. Ömründe gazete ve kitabın şeklini bile görmemiş köylü kadınlar gece derslerine devama başlarlar. 28 yaşını doldurduğu halde, şehri bir kere bile görmemiş kadınlar, fabrikanın kurulmasından bir yıl sonra, sinemanın haftada bir değişen programlarının daimi seyircisi olmuştur.”³⁸³

Şeker fabrikası, işçisinden ailesine, memurundan aşçısına kadar bünyesindeki herkesin hayatına dokunmuştur. Fabrikaların içinde, ailelerin çocukları arasında evlilik

³⁸² Tarus, 1957, s. 26.; “Bizim buralarda tanesini 35 kuruşa yediğimiz Washington portakallar, en pahalı fabrika kantininde 20 kuruştan dağıtılıyordu”

³⁸³ Tarus, 1957, s. 17

törenleri gerçekleşmiştir. Rafineri Manipülantı Niyazi Gürez'in kızı Ayten ile Manifaturacı Tevfik Dolavcı, Haziran 1956'da fabrika sosyal tesislerinde evlenmişlerdir. Çivril Ziraat Bölge Şefi Azmi Coşkun'un kızı ile Ziraat Fen Memuru Kemal Örs de 1956 yazında evlenmişlerdir.³⁸⁴

Alpullu Şeker Fabrikası, sadece çalışanlarının kalacak yerini, çalışacağı yerini, alacağı maaşını düşünmemiş, çalışanlarının sosyal yaşantısını geliştirmek için de birçok yenilik getirmiş ve bunların başında Sinema Salonu gelmektedir. Sinema salonu, fabrika gazinosunun hemen yanında bulunmaktadır. O dönemlerde fabrika, fabrikada yapılacak sosyal faaliyetlerin sağlanabilmesi için Kültür Dernekleri kurmuş, çalışanlar bu derneklere belirli bir miktar para yatırdıktan sonra, toplanan paralarla sosyal faaliyetlere bütçe ayrılmıştır. Sinema salonu, haftada üç kez açılmış ve haftanın belirli günleri Teliçi mensuplarına, daha sonra Koloni Evleri mensuplarına ve son olarak ta çocuklar için açılmaktadır. Sinema gösterimlerinin yanı sıra, tiyatro faaliyetleri de fabrikada önemli bir sosyal aktivite olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinema salonlarında, İstanbul'dan gelen dönemin orta oyunu ustalarından İsmail Dümbüllü ve ekibi, bu salonda gösteriler yapmış, saz ekipleri haftanın belirli günleri sahne almış ve sanatın her türlü bu salonlarda icra edilmiştir. Sinema salonunda balo gösterimleri ve yılbaşı kutlamaları da yapılmıştır. (Şekil 5.68 ve 5.69)

³⁸⁴ Tarus, 1957, ss. 18-19

Şekil 5. 68 Alpullu Şeker Fabrikası'nda yapılacak balo gösterimi afişi

Kaynak: www.ohaberbu.com (Nisan, 2018)

Şekil 5. 69 Alpullu Şeker Fabrikası yılbaşı kutlaması

Kaynak: Kadri Özçetin'in Arşivi (Ağustos, 2018)

Sinema salonu, ilk zamanlar Küşpe Kurutma Binasının (eski ispirto fabrikası) yanındaki Küşpe Ambarı kısmında faaliyet göstermiştir. Sonraki yıllarda hem gazino hem de sinema salonu için ortak bir bina yapılıncaya sinema malzemeleri de bu binaya taşınmıştır. Sinema gösterimleri, her yaş grubuna ve Teliçi ve Teldişi'na farklı günler ve saatlerde hizmet vermiştir. Çocuklar için Cuma günleri gösterim olur ve çocukların yaşlarına uygun filmler gösterilirdi. Bunlardan birkaçı ise Miki Fare, Sevimli Köpek Goofy, Ördek Kardeş

McDonald gibi filmlerdir.³⁸⁵ Haftanın diğer günleri ise Teliçi ve Teldışı mensupları için filmler oynatılırdı. Bu filmler ise genellikle western filmler, aşk filmleri ve macera filmleridir.³⁸⁶

1950’li yıllara geldiğimizde Pancarköy Beldesi’nde yazlık sinemalar bulunmaktadır. Farklı köylerdeki yazlık sinemacılarla film değişimi yapılmaktadır. Bu işi ise o yıllarda Sinemacı olarak bilinen Ali Denizli yapmaktadır.³⁸⁷ Film yayınlanacak günlerde, hava kararmaya başladığı andan itibaren sinema alanında müzik dinletisi olur ve köyün her yerinden müzik duyulmaktadır. Sinema hakkında, Yazar Rafet Seçkin şu bilgileri vermiştir: “Köyde yerli sinemanın yapıtlarını izliyorduk. Oysa şeker sineması, bambaşka bir dünya sunuyordu. Şeker sineması, İstanbul dışında, Trakya’nın en büyük ve en lüks sinemasıydı. Dünyada gösterime çıkmış filmler, sinemaskop perdede, orijinal şekliyle (Türkçe Altyazılı) sunuluyordu. Vikingler filmini ilk kez bu sinemada seyretmiştik kaloriferli ve lüks koltuklu Şeker Sineması’nın bir benzerini yıllar sonra Kırklareli’nde gördük. Saray Sineması...”.³⁸⁸

Gazino’nun kendi Caz Orkestrası bile bulunmaktadır. Yazar Hüner Şencan Gazino Personeli hakkında şu bilgileri vermiştir: “Edirne’ye, Tekirdağ’a, Lüleburgaz veya Kırklareli’ye Ankara’dan veya diğer şehirlerden yüksek protokol sahibi bir kişi geldiği zaman, ilgili şehrin valiliği fabrika müdürünü arar ve gazinodan aşçı-garson ekibi talep ederdi. Bu isteğin sebebi Gazinodaki kişilerin yetişmiş, eğitilmiş ve hizmet kalitesi yüksek kişiler olmalarıydı. Alpullu’daki Gazino Personeli, resmi protokole kusursuz hizmet sunuyordu. Bu talep üzerine ekip oluşturulur ve ilgili valiliğin emrine tahsis edilirdi. Sanayiciler, bakanlar, büyük devlet erkânı Trakya’daki diğer şehirlere geldikleri zaman o şehirlerin otellerinde kalmazlar, güvenli olduğu için Alpullu’yu tercih ederlerdi. Yemeklerini Gazinoda yerler, gece olduğunda Ergene Köşkü’nde kalırlardı. Bu şekilde Turgut Özal, Vehbi Koç ve Necmettin Erbakan gibi isimler Ergene Köşkü’nde ağırlanmışlardır”.³⁸⁹

³⁸⁵ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır.

³⁸⁶ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır

³⁸⁷ Seçkin, 2013, ss. 90-91

³⁸⁸ Seçkin, 2013, ss. 90-91.

³⁸⁹ Şencan, H. (Mayıs 2018). *Gazino*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.

Alpullu seker fab. aascıları. soldan ikinci sapkalı Ali Alacaaoöz

Şekil 5. 70 Alpullu Şeker Fabrikası aascıları Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Alpullu Şeker Fabrikası, çalışanların hayatlarını devam ettirebilmek için her ayrıntıyı düşünmüş ve Kantini faaliyete geçirerek, çalışanlarının gıda ürünlerinin tamamına ulaşmasını sağlamak için “Alpullu Fabrikaları Mensubu Kooperatif Şirketi” ismiyle bir işletme kurmuştur.³⁹⁰ Bu işletme 26 Haziran 1934’de şirket tarafından onaylanmış, on yıl süreyle ve 2000 lira sermaye ile yaklaşık 50 yıl faaliyet göstermiştir.³⁹¹ Fabrikanın kurulduğu ilk yıllarda, fabrikada çalışanlar bu kantinden alışveriş yaparken, fabrika mensubu olmayan kişiler ise dışarıdan alışveriş yapmaktadır. Çünkü ilk yıllarda bölgede çok fazla esnaf ve dükkân olmadığı için fabrika yönetimi böyle bir karar almış, daha sonraki senelerde dükkân sayısı artınca, fabrikaya mensup olan olmayan herkes kantinden yararlanmıştır. Kantin, kendi içinde şu bölümlerden oluşmuştur: Kasap reyonu, sebze meyve reyonu, züccaciye ve ev eşyaları reyonu ile son olarak diğer gıda ürünleri. Fabrika, kantinde satılan malları dikkatli bir şekilde kontrol etmiş; gelen malzemelerin kaliteli olmasına önem göstermiştir. Kantin, bünyesinde ekmek satışı da yapar, iaşe malzemeleri ise İstanbul’dan gelmiştir. Bu iaşe malzemeleri, sadece Salı ve Çarşamba günleri İstanbul’a giden fabrika kamyonu ile getirilmiştir. Kantinde uygulanan özel bir satış sistemi vardır. Bu konu hakkında Hüner Şencan şu bilgileri vermiştir: “*Evinize ne alacaksınız bir liste oluştururdunuz. Daha sonra kantine gider içeriye girer ve ‘Yazıcı’ bankosuna doğru ilerlerdiniz. Yazıcıya ‘Kâtip’ de denirdi. Yazıcı herkesi tanırđı. Sizin fabrika mensubu veya onların çocuklarından biri olup olmadığını bilirdi. Tanyamamışsa sorardı. Kimin*

³⁹⁰ Şencan, H. (Mayıs 2018). *Kantin*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.

³⁹¹ Damlıbağ, F. (2017). Pancar Şekeri Sanayilerinin Dünyadaki Gelişimi ve Alpullu Şeker Fabrikası Örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, ss. 133-157.

çocuğusun? derdi. Siz de söylerdiniz. Yazıcı talep ettiğin malzeme hangi satış reyonu ile ilgili ise o reyonun satış fişine sizin istediklerinizi mavi tükenmez kalemle yazardı. Fişler iki kopya idi ve arasında siyah karbon kâğıdı olurdu. Reyonların fiş koçanları farklı renklerde idi. Pembe, sarı, beyaz ve hafif mavi renkli reyon koçanları vardı. Koçanları doldurduktan sonra kaç para tuttuğunu belirlemek için fişlerin üzerinde yazan rakamları kollu Facit hesap makinesine işler, küçük kolunu iki ileri, bir geri çevirir iki tuşa basar ve yekünün kaç para olduğunu anlardı. Sonra yekünleri renkli fişlerin üzerlerine yazardı. Fişlerin birinci nüshalarını koçandan koparıp size verir ve vezneye gitmenizi söylerdi. Vezne, giriş kapısının yanında üçgen şeklinde, camekânlı, küçük bir yerdi. Banka veznelerini andırırdı. Burada fişleri vezneciye verir ve ayrıca ödemeniz gereken parayı kendisine teslim ederdim. Parayı aldıktan sonra üzerine 'Parası alınmıştır' diye bir kaşe basar ve fişleri size geri verirdi. Veznede Kemal Saraçlar Bey çalışırdı. Kızı Dilek ilkokulda sınıf arkadaşım. Vezne işlemi bitince fişleri alır ilgili reyonları gezmeye başlardınız. Bazen reyonlar kalabalık olurdu ve sıraya girerdiniz. Önceki kişinin alışverişini tamamlamasını beklerdiniz. Kasap bölümünde komşumuz Kasap Hakkı çalışırdı".³⁹²

Kantin hakkında Kadri Özçetin ise şu bilgileri vermiştir: "Kantinin bir tane şefi varmış. Muhasebeci, Kâtip ve diğer elemanlar hepsi 10, 12 kişiymişler. 2 kasap, 2 sebzeçi varmış. Bakkaliye, yoğurt, süt ve peynir Sarımsaklı Çiftliği'nden her gün taze olarak gelirmiş. Vezne 'de Saksafoncu Kemal Gürer Bey çalışırmış. Kızı benim sınıf arkadaşım. Aynı zamanda Şeker Fabrikasının orkestrasında saksafon çalarmış".³⁹³

Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle ayrılan Türkiye Cumhuriyet, ilk olarak başlattığı ulusal kalkınmadaki mihenk taşı olan Alpullu Şeker Fabrikası sınai kalkınmanın yanında sosyal ve kültürel kalkınmaya da katkı sağlamıştır. Bu kalkınma hareketlerinin başında, önceki ismi Allıpullu olan yörenin, fabrika kurulduktan sonra isminin Pancarköy olarak değiştirilmesi gelmiştir. Bölgenin ismi değiştikten sonra, muhtarlar da Alpullu'da görev almaya başlamıştır. Kaynaklarda, fabrikanın açıldığı 1926 senesinin muhtarları bilinmemekle beraber, Atatürk'ün 1930'da fabrikayı ziyarete geldiğinde, onu karşılayanlar arasında Pancarköy Muhtarı Mehmet Kırıl da (1930) vardı. Bildiğimiz ilk muhtar da o olmuştur.³⁹⁴

³⁹² Şencan, H. (2018 Mayıs). *Kantin*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/kantin.html> adresinden alınmıştır.

³⁹³ K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

³⁹⁴ Seçkin, 2013, s. 93

Araştırmacı yazar Rafet Seçkin, “Bir Öküzle Göz Göze” adlı kitabında Mehmet Kıral, namı diğer Deli Ağa hakkında şu bilgileri vermiştir: “Atatürk 1930 yılında Kırklareli’ne geldiğinde, O’nu karşılayanlardan biri de, Pancarköy Muhtarı Mehmet Kıral’dı (Öğretmen-Bestekâr Rafet Kıral’ın babası). Atatürk’ün karşılanması sırasında, trene yaklaşan Mehmet Kıral, Atatürk’e bir mektup vermeyi başarmış, ama farkında olmayarak tabancasını düşürmüştü. Altın kabızlı tabanca hemen tanınmış ve Mehmet Kıral, ‘Atatürk’e suikast yapılacak’ düşüncesiyle gözaltına alınmıştı. Bir buçuk ay süren sorgulamadan sonra, Avukat Mehmet Besen’in de gayretleriyle muhtarın, köyüne öğretmen istemek amacıyla, Atatürk’e bir mektup vermek için trene yaklaştığı anlaşılmıştı. Zaten bu sırada Atatürk mektubu okumuş ve kendisini ziyarete gelen kadınlara, ‘içinizde öğretmen var mı?’ diye sormuş, bir kadından olumlu yanıt alınca, onu görevlendirmişti. Tatsız başlayan olay, tatlı sonuca bağlandı ve Pancarköy, ‘İlk Cumhuriyet Öğretmenine’ 1931 yılında kavuştu. Mazlume Hanım...”³⁹⁵.

Alpullu Şeker Camii, halk arasında Çarşı Camii olarak bilinmiştir. İnşasına 1953’de başlanmış ve 1955’te açılışı yapılan camii, Edirneli ustalar tarafından yapılmıştır. Cami’nin ustabaşı Mehmet Usta diye bilinmektedir. Camii’nin yapımı toplam 500 bin liraya mal olmuş ve camii ile birlikte bir de futbol sahası yapılmıştır. Camii’nin yapımı sürerken fabrika çalışanlarının maaşlarından 2,5 liralık kesintiler olmuş, bazı esnaflardan ve varlıklı kişilerden ise 100 ila 150 lira arasında bağış yapanlar da olmuştur. Şeker Camii’nin açılışında, Camiinin girişine “Baha Tekand Camii” isimli bir tabela konulmuş ve halk arasında huzursuzluk çıkınca, camii cemaati bu konuyu Celal Bayar’a iletceklerini ifade etmiştir. O aylarda Celal Bayar’ın Alpullu’yu ziyarete geleceğinden haberi olan fabrika müdürü, kısa süre sonra camiinin ismini Şeker Camii olarak değiştirmiştir.³⁹⁶ Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi envanterinde kayıtlı bulunan Şeker Camii, 370 sayılı karar gereğince 30 Nisan 2005’de 1. Grup Anıt Eser olarak tescillenmiştir.³⁹⁷

Alpullu Şeker Fabrikası’nda, özel günlerde, milli bayramlarda kampanya dönemleri açıldığında fabrika bünyesinde bulunan orkestra grubu gelen konuk ve misafirlere müzik dinletisinde bulunmuşlardır. Fabrika orkestrası ilk olarak 1933’te hizmet vermeye

³⁹⁵ Seçkin, 2013, ss. 94-95.

³⁹⁶ Şencan, H. (2018 Mayıs). Şeker Camii. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/camiler.html> adresinden alınmıştır.

³⁹⁷ Kaprol ve Minez, 2006, s. 21.

başlamıştır.³⁹⁸ Orkestra kuruluşunda bulunan bazı isimler şunlardır: Saksafoncu Ahmet Davut, Akordeoncu Nuri Karagel, Trompetçi Hüseyin Bey, Baterist Kemal Saraçlar. Orkestra her cumartesi fabrikanın gazinosunda sahne alır ve bu kişiler aynı zamanda fabrikanın farklı birimlerinde görev alan personel olmuştur. Hüner Şencan, bu konudaki sosyal adaletsizliği şu anılarıyla açıklamıştır: “O yıllarda mecazi olarak iki Alpullu var... Birincisi Teliçi Alpullu’su ve diğeri Teliçi’nde yaşamayan Alpullu... Fabrika orkestrası ‘Akbudun’ (Teliçi) Alpullu’suna hitap ediyor. ‘Karabudun’ (Teldişi) Alpullu’su uzaktan gelen müzik sesiyle yetiniyor. Burada bir sosyal organizasyon hatası var ama o zamanki fabrika yöneticilerinin çok da umurlarında değil. Karabudunlular, geleneksel enstrümanları davul zurnaya yükleniyorlar ve zaman içinde davul zurna, orkestraya galip geliyor ama şimdilerde o da tükeniş evresinde. Yeni enstrümanlar, yeni eğlence biçimleri çıkıyor ortaya. Günümüzde Akbudun ile Karabudun birbirine karışmış durumda. Artık bütün enstrümanlar ve dinleyiciler; Gribudun...”³⁹⁹.

Şekil 5. 71 Alpullu Şeker Fabrikası bandosu Kaynak: Hüner Şencan Arşivi (Temmuz, 2018)

Eskişehir Şeker Fabrikası’nın ilk Ziraat Araştırma Laboratuvarları Müdürü olan Atıf Gediz, Pancar Dergisi’ndeki yazısında fabrikadaki sosyal yaşantıyı şu sözlerle açıklamıştır: “Şeker fabrikalarımız bu memlekette çöl ortasında bir vaha imiş gibi ıslıl ıslıl parlayan birer kültür merkezi olduğu artık millete mal olmuş bir hakikattir. Şeker fabrikası, bulunduğu merkezlerde cıvıl cıvıl kaynaşan bir sosyal topluluk muhitine örnek olacak her yeni ve iyi şeyin bir merkezi halindedir. Bu fabrikalar, kültürlü bir toplumu bünyesinde toplamış

³⁹⁸ Şeçkin, 2013, s. 91.

³⁹⁹ Şencan, H. (2018 Mayıs). Orkestra. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/orkestra.html> adresinden alınmıştır.

olmanın verdiği kuvvetle muhitine modern Türk medeniyetini yaymaya teşnedir. En güzel ve mükemmel spor hareketleri, sosyal yardım hareketleri bu fabrika merkezlerinde gelişir ve genişler.”⁴⁰⁰

Fabrika bünyesinde kurulan Kültür Derneği'nin faaliyet gösterdiği birçok alan olmuştur. Dernek vasıtasıyla 15 günde bir Çarşamba geceleri konferanslar düzenlenmiş, sinema gösterimleri, münazaralar yapılmıştır. Akşamları, eğlence tertip eden derneğin Tertip Kolu bulunmaktadır. İstanbul ve Ankara Devlet Tiyatrolar sahnelerinden oyuncular fabrika salonunda tiyatro gösterimleri sunmuşlardır. Müzik grupları yine bu gecelerde sahne almışlardır. Çalışan ailelerin çocukları için İngilizce ve Almanca eğitim verilen özel lisan kursları faaliyet göstermişlerdir. Şehir içi ve şehir dışı gezi organizasyonları düzenlenmiş, bu faaliyetler fabrikanın Gezi Kolu aracılığıyla yapılmıştır. Fabrikanın, hem kendi personelinin hem de fabrika dışında yaşayan halkın kullanması için fabrika bünyesinde bir kütüphane açılmıştır.⁴⁰¹

Eskişehir Şeker Fabrikası'nda tarımsal ve ekonomik faaliyetlerin dışında sosyal yaşam konusunda sinema salonu ve konferans salonları da hizmet vermektedir. Sinema salonu haftanın yedi günü de açıktır. Dönemin en yeni filmleri, sanatla ilgili gösterimler bu salonda izlenmiştir. Sinema salonu, gündüzleri önemli toplantılar ve konferanslar için kullanılmıştır. Yazar İlhan Tarus, sinema salonunu ziyaretindeki izlenimlerini şu sözlerle açıklamıştır: “Gittiğim gün, Eskişehir Yükseköğrenim gençliği adına bir konferans tertiplenmişti. İstanbul yüksek ticaret okulu profesörlerinden Reşat Kaynar, Tanzimat ve hür fikirler konusu etrafında konuştu. Salon hıncahınçtı. Sinema salonunun kapısındaki büyük tabelada ve ayrıca büyük mağazaların vitrinlerine yerleştirilmiş kartonlarda, takip eden günlerdeki toplantılar ve konferanslar ilan ediliyordu.”⁴⁰²

Bütün bu sosyal aktivitelerin ve idari işlerin dışında fabrika içinde evlilikler de gerçekleşmiştir. Yazar İlhan Tarus bu konu hakkında şu anısını paylaşmıştır: “Bu koskoca kaza merkezinde evlenme işleri ne âlemedir acaba? Şeker fabrikaları sitesi içinde evlenmeler oldukça sıktır. Hele kampanya sonlarında, bekâr işçi ve memurların eline biraz yüklüce dünyalık geçince, bekâr kızlar ve erkekler derhal faaliyete geçerler. Benim misafir

⁴⁰⁰ Gediz, 1958, s. 5.

⁴⁰¹ Taygun, 1993, s. 156.

⁴⁰² Tarus, 1957, ss. 131-132.

olduğum günlerde fabrikada muhteşem bir düğün oldu: Müfettiş Sabahattin Günday'ın kızı Ayla ile Eskişehir'in muteber ticaret adamlarından Adnan Erden evlendiler. Lokanta salonu bir güzel süslendi. Kalabalık davetliler, fabrika cazının sabahlara kadar dinmeyen ahengi içinde yıkılasıya dans edip eğlendiler. Caz şefi, iş bürosu memurlarından Cevdet Ötenel'in idaresinde, tesviyeci ve piyanist Hüsamettin Toptaş, tesviyeci ve akordeoncu Ahmet Hızal, boyacı ve klarnetçi Nebi Bilgi, tornacı ve baterici Haydar İldaş, teknik büro memurlarından saksafoncu Coşkun Ağan, hem fabrikada işçi hem usta klarnetçi olan İlhan Baydır, düğün halkına mükemmel bir modern müzik ziyafeti çektiler. İki başlı, iki çeşit marifetli, iki hayatlı bu mümtaz gençleri, ömrüm boyunca unutmayacağım. Parlak ipekten orkestra üniformaları içinde, birer harika idiler. Doğrusu, Hilton Oteli'ne takımlarıyla gitseler, bugünkünün iki misli kazanç sağlayabilirler. Ama onları şeker ve ana mesleğe bağlayan kuvvet, bilmem müsaade eder mi? ”⁴⁰³

Gazeteci yazar Hüsnu Arslan, Eskişehir Şeker Fabrikası'nda şeker üretimi dışında yapılan faaliyetler hakkında şu bilgileri vermiştir: “Sivrihisar caddesinden hareketle ‘Dekovil Başını’ geç, uçsuz bucaksız ‘şeker tesisleri’ başlar. Sol Yana; pancarı işleyip, şekeri üreten fabrikalar bölgesi, karşısı ise fabrikaların ‘insan unsurunu’ tamamlayacak sosyal tesisler alanı; Neler yok ki o geniş alanın içinde öncelikle, idari personeli başta olmak üzere, ustabaşlarına da tahsis edilebilen aile lojmanları, girişe göre sağ yandaki lojmanların karşısında sosyo-kültürel tesis olarak büyük bir salon, hem sinema perdesi, tiyatro eserlerinin oyunlaştırıldığı sahne, yetmedi balo, düğün salonu, yeri geldiğinde çeşitli amaçlı toplantılar için tahsisli, aynı zamanda personel ve ağırlamalar için yemek salonu. Sadece şeker çalışanları için değil, usulüne uymak koşuluyla Eskişehir halkına da açık o salon ve diğer salonlar. Örneğin misafirhanesi, kaliteli konaklama ve salon ihtiyacı duyulduğunda başvuru kurum... Çok değil bir otuz yıl öncesinde başkanı olduğum Eskişehir Gazeteciler Derneği geleneksel balosu bu salonlarda gerçekleşmiştir. Adı üstünde ‘Misafirhane’ kimler ağırlanmadı ki başta şeker şirketinin üst düzey bürokratları, hatırlı siyasetçiler ki bunlardan biri var ki, tarihimizin dramatik sahnelerinden birine tanıklık edendir o misafirhane; Başbakan Adnan Menderes, 29 Mayıs 1960 gecesini darbe haberini oradaki protokol yemeğinde haber alacaktır. Eğitim, sağlık, bilim, mesleki eğitim var elbet. Yanı sıra eğitim tesisleri, kurum tarafından yaptırılmış iki adet ilköğretim okulu, şeker hastanesi Eskişehir halkına da açıktır. Unutulmaz başhekimlerinden Muzaffer Köksal

⁴⁰³ Tarus, 1957, ss. 138-140.

yönetiminde Eskişehir'in ilk kadın milletvekillerinden Ayşe Aliye Köksal da şeker kökenlidir. Ya sporun çeşitli dalları ve futbol? Şeker spor başta olmak üzere abartmıyorum Eskişehirspor bile şekerin spor altyapısı tesislerinden mayalanmıştır. İlk hazırlık maçı Galatasaray ile tarihi Şeker Stadyumu'nda. Kısa süreli kimi kampları şeker tesislerinde... İlk yıllarda sabah çalışmaları, misafirhanenin arkasındaki oksijeni bol çamlıklar arasında. Son olarak Şeker Fabrikaları Asla ve Asla Sadece Şeker Fabrikası Değildir”⁴⁰⁴.

5.1.8. Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının Alınmasına Katkı Sağladığı “Tayyareler”

I. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın savaşı kaybetmesi sonucu yapılan anlaşma gereği uçak üretmesi yasaklanmıştır. Bu yasaklamadan sonra Alman firmalar, uçak üretebilmek için Almanya dışında bir ülkede fabrika kurabilmek için çalışmalara başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkan Türkiye Cumhuriyeti, havacılık alanında gelişmek ve çalışmalara başlamak için Alman Junkers firması ile Türk yetkililer arasında 1925'de bir anlaşma imzalanmıştır. Yüzde 50'si Almanlara, yüzde 50'si Türklere ait olacak şirketin inşası için Kayseri seçilmiş ve bu şirkete Tomtaş ismi verilmiştir. Yapılan sözleşme gereği, fabrika faaliyete geçtiği zaman, Türk hükümeti savaş uçaklarını bu şirket ortaklığından alacaktır. Anlaşmanın geçerlilik süresi 40 yıl olacaktır. Fabrika tam faal olduğunda bir yılda 250 uçak üretebilecek kapasiteye sahip olacaktır. Aynı zamanda bu firma, dört adet te hangar inşa edecektir. Fabrika açılıp 1927 yılına geldiğimizde bu hangarlardan sadece iki tanesi yapılabılmıştır. 1928'de ise fabrika ile olan sözleşme feshedilmiştir. Sözleşme feshedilinceye kadarki süre zarfında fabrika, Türk hükümetine 20 adet silahsız A2 uçağını tamamlayıp teslim etmiştir. O yıllarda Türkiye Tayyare Cemiyeti, Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarına birer mektup göndererek, cemiyete bağlı 64 tane şubeye birer okka şeker gönderilmesini istemiştir. Alpullu Şeker Fabrikası'nda, yönetici Şakir Kesebir'den gelen cevapta: “Alpullu Şeker Fabrikasının, henüz çekirdek halinde olduğu herhangi bir masraf yapmaya tahammülü olmadığı ve ilerde buna benzer bir istek olursa belki yerine getirilebileceği bildirilmiştir.” Uşak Şeker Fabrikası Kurucu Müdürü Nuri Şeker ise: “ Biz bunu bir görev ve ulusal şeref sayarız”⁴⁰⁵ sözleriyle, mektubu olumlu karşılayarak, 64 şubeye birer okka şekerini yollamıştır. Türk Tayyare Cemiyeti, gelen

⁴⁰⁴ Arslan, H. (2019). *Eskişehir'den Önemli Notlar*. 6 Temmuz 2018 tarihinde <http://www.eskişehirdehaber.com> adresinden alınmıştır.

⁴⁰⁵ Uzar, C. (T.Y.). “Uşak Tayyaresi”. 04.05.2018 tarihinde <http://www.tayyareci.com/bagisucak/usak.asp> adresinden alınmıştır.

şekerleri satarak 64.000 lira kazanmıştır. Bu parayla cemiyet, iki tane avcı uçağı satın almış ve Nuri Şeker'in bu nezaketi ile uçaklara “Uşak 1 ile Uşak 2” adı verilmiştir.⁴⁰⁶

Türk Hava Kurumu'nun ilk şubesi olan Türk Tayyare Cemiyeti 16 Şubat 1925'te kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış ve yeni kurulan hükümet, savaş tayyarelerinin önemini anlamış ve bu cemiyetin ilk on yılına kadarki dönemde 351 savaş uçağı satın almış ve bu uçakları Türk Silahlı Kuvvetlerine bağışlamıştır. 30 Ağustos 1934'te Edirne'de, Alpullu Şeker Fabrikası'nın da katkılarıyla tayyare bağış töreni yapılmıştır.⁴⁰⁷

www.pikovamubadilleri.com adlı internet sitesi, 3 Eylül 1934 tarihli ulaştığı Zaman gazetesinin kúpürünü sitesinde şu şekilde açıklamıştır: “*Kalabalık bir halk hükümet erkânı ve memurlarla, askeri, jandarma, polis müfrezelerimiz ve mektepliler, Numune Çiftliği civarındaki Tayyare Meydanında toplandılar. Bu büyük zafer gününde Trakya Pancar Müstahsilleri tarafından satın alınarak ordumuza hediye edilen tayyarenin adı konu. Tayyarenin sağ tarafında şahlanmış bir kurt resmi var. Kuyruğunda al sancağımızı temsil eden kırmızı bir zemin üzerine beyaz boya ile işlenmiş güzel bir ay yıldız. Bunun az yukarısında “Alpullu Pancarcıları” ibaresi.*

Tayyare Bayramından iki gün evvel 7 ve 9 numaralı diğer iki tayyarenin refakatinde, Silivri, Çorlu, Burgaz, Babaeski ve Havsa üzerinden geçmek sureti ile Edirne'mizin şerefli semasına girmiş ve şehir üzerinde muhtelif uçuşlar yaparak Edirnelileri selamlamıştır. Tayyarenin şehre attığı muhtelif beyannamelerden birinin metni şudur; “Damlaya damlaya göl olur. Bu atalar sözünü unutma aziz yurttaş. Tayyare için adam başına günde 10 para versen günde 35 bin lira eder ki, aşağı yukarı bir harp tayyaresi demektir. Bir senede 360 tayyaremiz olur. Gayret et yurttaş, gayret! Su uyur düşman uyumaz!”⁴⁰⁸

Şekil 5.72'de Alpullu Şeker Fabrikası yönetiminin Türk Tayyare Cemiyeti'ne bağışladığı uçaklar ve misafirler görülmektedir. Törende fabrika çalışanları, fabrika idarecileri, Türk Hava Kurumu yöneticileri ve askerler hazır bulunmuştur.

⁴⁰⁶ Uzar, C. (T.Y.). “Uşak Tayyaresi”. 04.05.2018 tarihinde <http://www.tayyareci.com/bagisucak/usak.asp> adresinden alınmıştır.

⁴⁰⁷ Şencan, H. (2018 Mayıs). *Tayyare Bağışı*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/tayyare_2.html adresinden alınmıştır.

⁴⁰⁸ Pikova Mübadilleri, (2016, Nisan). Yıl 1934, Trakya Halkından Ordumuza Hediye, Alpullu Pancarcıları Uçağı, 23.04.2019 Tarihinde www.pikovamubadilleri.com adresinden alınmıştır.

Şekil 5. 72 Alpullu Şeker Fabrikası'nın yapmış olduğu tayyare bağışı

Kaynak: www.pikovamubadilleri.com (Mayıs, 2019)

5.2. Eskişehir Şeker Fabrikasında Bulunan Altın Deftere, Devlet Büyüklerinin ve Sanayicilerin Yazdıkları Anılar

Eskişehir Şeker Fabrikası kurulduğu günden itibaren başta ülkemizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere birçok devlet adamı, sanayici, yabancı ülke temsilcileri fabrikayı ziyaret etmiş ve Altın Deftere anılarını, fabrika ile ilgili görüşlerini yazmışlardır. Fabrikayı ziyaret edenler arasında Kurucumuz Mustafa Kemal Atatürk'ün yanı sıra Celal Bayar, Adnan Menderes, Cevdet Kerim İncedayı, Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Orhan Özozan, İşadamı Vehbi Koç, Bilim Adamı Prof. Dr. Peter Spengler gibi önemli kişiler de bulunmuştur. Altın Deftere yazılan yazılardan bazıları şunlardır:⁴⁰⁹

“Eskişehir Şeker Fabrikası milli ülküye derin alakanın yükselmiş değerli vesikasıdır. Memleketin şeker ihtiyacını temin yolunda muvaffakiyetli son adımlarından biridir ve şeker ihtiyacının temini hedefine varılmak olduğunun ümit dolu müjdesidir. Bu yüksek milli eseri yarım yıl gibi pek az bir zamanda başarmak teşebbüs ve himmetinde bulunan milli müesseselerimizi takdir ve tebrik eylerim. Eserin fiilen vücut bulmasında bizzat çalışmış olan kıymetli arkadaşlarım ciddiyet ve yorulmaz faaliyetlerine teşekkür ederim. Eskişehir Şeker Fabrikası gibi, modern bir sanayi ocağı vücuda getirmiş olmakla, teşebbüs ve himmet sahipleri, memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlerimiz önünde fiilen ve maddeten, ispat etmiş bulunuyorlar. Türkiye Cumhuriyetini Böyle Sanayi müesseseleriyle zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet... !”

⁴⁰⁹ Hatıra Defteri Fabrika Kasasında Muhafaza Edilmektedir.

Gazi Mustafa Kemal

04.12.1933

“Kaçınıcı defa olduğunu bilmiyorum, fakat bu defa ki ziyaretimin hususi bir kıymeti vardır, bununla memnun, hatta müfthirim, yüksek dostlarımız, misafirlerimiz Bay Piyatakof ve Büyük Sovyet Elçisi Karahan ve arkadaşlarına refakat ediyorum, zevkim, sevincim bu itibarla fazladır, yüksektir.”

Celal Bayar

18.9.1935

“Bugün İktisat Vekili Bay Celal Bayar ile Sefirimiz M. Karahan ile fevkalade bir şeker fabrikası tetkik ettik. Kabul etmeliyim ki bu fabrika iyi kurulmuş olmakla beraber fevkalade iyi idare edilmektedir. Bu da Türkiye Cumhuriyet’i endüstrisinin gelecekteki daha büyük zaferlerinin temelidir.”

Piyatakof

18.9.1935

“Bu büyük eser tetkik ettiğimiz zaman; görmekle işitmek arasındaki büyük farkı bir daha takdir ettik. Bu ve benzeri iktisadi hamlelerin yalnız istihdaf ettiği iktisadi gayeyi değil; milli müdafaamıza, medeni inkişafına, hatta mali varlığımıza da ne büyük amel olduğuna bir kere daha inandık. Büyük önderimizin ve kıymetli büyüklerinin isabetli görüş ve kararlarını memleketin her sahasında yükselttikleri bu abide yeni Türkiye inkılâbının nereye doğru gittiğini ve nereye varacağını bize olduğu kadar âleme de açıkça gösterebilir. Müesseseden iftihar, emniyet ve minnetle ayrılırken onun kıymetli ve nazik müdürü Bay Muammer Tuksavul arkadaşımıza karşı duyduğumuz memnuniyet ve teşekkürü tekrar ederiz.”

Nafta Vekâleti Siyasi Müsteşarı

Sırrı Day

“Biz, üç haftaya yakın zamandan beri bütün şeker fabrikalarını ziyaret ettikten sonra Türkiye'nin genç sanayisinin çok takdire değer bir yerde olduğunu asgari Avrupa'nın en iyi şeker fabrikalarına yakın bulunduğunu büyük bir memnuniyetle söyleyebilirim. Anadolu'nun bilhassa şeker sanayinin çok zor bir malzeme olan pancarla çalışmak mecburiyetinde oluşu müşahedemize ayrıca önem verilmektedir. Sözü geçen zorluğa en fazla Eskişehir maruz kalmaktadır. Bu itibarla bilhassa bu fabrikanın çalışma tarzı çok iyidir, demek lazımdır. Fabrikanın çalışma tarzı çok iyidir, demek lazımdır. İlerlemekte olan bu genç sanayinin daha fazla üretmesi ve bunların dışında bulunan zorlukların üstesinden gelmesini umut ediyoruz”.

Prof. Dr. Peter Spengler

13.9.1936

“Eskişehir Şeker Fabrikasının açılışında bulunmuştum. Bu ikinci gelişimde Cumhuriyet devrinin bu güzel eserinin Türk çocuklarının elindeki güzel idare intisaf ve tekâmülünü görmekle bahtiyar oldum. Arkadaşlarımın tevazu içinde verimli çalışmaları gurur veriyor. Daha ileri başarılar diler ve çalışmalara neşe ve afiyet dilerim”.

Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı

29.4.1947

“Şeker Endüstrisi beklediğimiz neticeyi verdiği için bu uğurda çalışanları takdirle anmak görevimizdir”.

Adnan Menderes

01.10.1950

“Almanya'da sanayi ve ilmi mesai en çetin taleplerle karşılaşmaktadır. Fakat Eskişehir'de Türkiye'nin bu en modern Şeker Fabrikasında elde edilen başarı, kanaatimizce ilmi ve içtimai bakımından diğerleriyle birlikte başta yürümektedir. Sinaî sahadaki yapıcı mesaisini görmek fırsatından dolayı size teşekkür eder ve birer Alman sıfatıyla müşterek çalışmamızda bundan sonra da gelişmeler dileriz.”

Nasyonal Sosyalist İktisadi Neşriyat İdarecileri Dr. Oeltzevon Lobenthal

30.9.1937

“Küçüklüğümde Türkiye şeker ihtiyacının tümü dışarıdan gelirdi ve çok kıymetli bir maddeydi. Cumhuriyet’in kurucusu Atatürk, arkadaşı İnönü işe başladıkları zaman memlekette hiçbir şey yoktu. Şeker sanayini ele aldılar, yanılmıyorsam ilk Şeker Fabrikası Alpulu’da kuruldu. Sonra Anadolu’da ilk büyük şeker fabrikasını Eskişehir’de kurmaya karar verdiler. İsmet Paşa Başvekil, Celal Bayar Ticaret Bakanıydı. Celal Bayar bu davaya inanmış çok kıymetli bir Ticaret Bakanıydı. Açılış 1933 senesinin Aralık ayında yapılmıştı. Bende o tarihlerde Ankara Ticaret Odası Başkanıydım, davetliler arasında bulunuyordum. O kış gününde geldik. Fabrika, İnönü tarafından hizmete açıldı ve böylece işe başladı. Bundan sonra memleketin muhtelif mıntıklarında Şeker Fabrikaları kuruldu. Atatürk ve arkadaşları bu işe el atmasaydı bu ve buna benzer Sümerbank, Etibank gibi tesisler kurulmazdı. Şeker Sanayi, Türk çiftçisinin kalkınmasına çok yardımcı oldu. Cumhuriyet devrinde birçok sanayi kuruldu ve memleketin birçok ihtiyacı karşılandı. Devletin bu fabrikalarda yetiştirdiği elemanlar büyük hizmetler yaptı. İktisadi Devlet Teşekkülleri olmasaydı ve onların yetiştirdiği elemanlar bulunmasaydı bugün Türkiye Sanayisinin yüzde ellisini yapan özel sektör olmazdı. Bu büyüklerimizi ve bu fabrikanın kuruluşunda emeği geçenleri minnet ve şükranla anıyoruz.”

Vehbi Koç

30.8.1988

5.3. Türkiye Şeker Sanayi Kurucuları Şeker Sanayi İçin Neler Söylediler?

Şeker fabrikalarının bir fikir olarak ortaya çıkmasından itibaren kuruluşundan gelişimine kadar birçok kişi pancarın tarladan fabrikaya gelmesi, o pancarın işlenip şekere dönüştürülmesi, fabrikaların inşa ve monte işleriyle birlikte birçok kişi bu tarım ve sanayi kolunun yükselmesinde başrol oynamışlardır.

Muammer Tuksavul, şeker sanayi hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “Şeker sanayindeki çetin ve kesif çalışmamızda, batıda gıpta ve hayranlıkla görüp öğrendiklerimizi yalnız kuru marifet olarak değil, o bilgi ve marifetin temeli olan zihniyet, görev ve çalışma prensipleri telakkisi ile birlikte yurdumuzda tatbik edecek hava ve sahayı bulmuştuk: itimat,

şahsi inisiyatif, serbest münakaşa, kabiliyetler arasında kudret ve verim rekabeti, sevgi ve yardımlaşma, buna rağmen müessesenin tealisi ile menfaatlerinin şahsi teamül ve hislerin mutlaka üstünde tutulması, seri ve emniyetli iş, hizmet zihniyeti, işte her cepheden mütekâmil ve mühim teknik tesisleri ile fabrikaları, fenni ve ilmi araştırmalar yapan laboratuvarları, geniş ziraat teşkilatı ile şeker şirketinin memleketimizin bünyesinde ihraz ettiği muvaffak ve müstesna mevkiin sebeplerini, bu ruh haletinin, mensuplarınca iş ideali ittihaz edilmesinde aramak doğru olur. Türk Şeker Sanayi tarihi, Uşak ve Alpullu fabrikaları ile başlar. O zamanki girişimcileri ve çalışan ağabeylerimizi hürmetle anmalıyız. Şeker Sanayine ileri ve batı anlayışını getirip yerleştiren şahsiyet ise, şüphesiz Kazım Taşkent'tir."⁴¹⁰

Eskişehir Şeker Fabrikası Zirai Araştırma Laboratuvarı Müdürlüğü yapmış Atıf Gediz ise Şeker Sanayi'nin 30. Yılına özel yazdığı yazıda şu bilgileri vermiştir: "Bugün 30'uncu yılını kutladığımız Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. birçoklarının zannettiği gibi para, taş ve demirden oluşmuş değildir. Şeker Şirketi Türkiye ekonomisinde, mali, iktisadi ve zirai cephelerden her Türkün yüzünü ağartacak bir başarı yapıtı şeklinde bütün heybet ve yaratıcı kimliği ile yükselen tamamen Avrupalı bir işletmedir. Onu bugünkü ihtişamını, vus'atını ve derinliğini görenler, bir zamanlar Uşak Şeker Fabrikasını kurmak için, Molla Ömer Oğlu Nuri Bey'in, civar köylülerden ev başına günde iki yumurta toplayarak sermaye temini hususundaki inancını gülümseyerek karşılarlar.

Şeker Şirketinin tarihi demek, yüzlerce ve yüzlerce sessiz, mütevazı kahramanın hikâyesi, yüzlerce ve yüzlerce fazilet, gayret, feragat ve fedakârlık hadiselerinin tarihi demektir. Nedenini ister şeker şirketinin şansına, isterseniz onu idare edenlerin iyi ve kaliteli adam seçme kabiliyetine icra ediniz; muhakkak olan şudur ki, Şeker Şirketinin en ufak müstahdeminden en yüksek memuruna kadar bütün mensupları, ahlak, bilgi ve ideal bakımından pek seçme kıymetler olmuştur. Şeker Şirketi mensupları, bila istisna, müessese ve vazife bağlılığını şahsi rahat ve çıkarları üstünde tutmak mazhariyetine maliktirler. Şeker sanayinde daima karşılıklı güven ve sevgi hâkim olmuştur. Küçük büyüğe hürmet etmiş, büyük küçüğe şefkat ve ailevi dertlerine kadar yakın bir ilgi göstermiştir. Başarı daima takdir edilmiş, üstün kapasiteler öne sürülmüş, kendileri ile öğünülerek, söz daima ihtisas sahibine bırakılmış, ihtisas teşvik edilmiş ve eser ödenmiştir. Şeker şirketinin yöneticileri en küçük mensubun sağlık ve geleceği ile yakından ilgilenmiştir. Şeker şirketi, Avrupalı

⁴¹⁰ Taygun, 1993, s. 142.

anlayışla çalışır ve yönetildiğinden, yabancıların daima takdirlerini toplamış, memleket içinde de ekseriya başkalarına örnek olmuştur. Yayınladığı kıymetli kitaplar ve dergiler ile memleket irfanına yararlı olmağa çalışmıştır. Şeker Şirketi mensuplarının; beklemeden çalışmak, verilen görevi en iyi şekilde başarmak, özveriyi sevmek, her zorluğu yenmek gibi, ayrıcalıklı ve yaradılıştan gelen kabiliyetlerinin, bu kuruluşun başarı ve gelişmesinde önemli rolü olmuştur.”⁴¹¹

1950’li yıllarda Türkiye’nin ekonomik durumunu incelemek için Mr. Max Weston adında yabancı bir uzman Türkiye’ye gelmiş ve Şeker Şirketi ve Şeker Sanayi hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda şu bilgileri vermiştir: “*Şeker Sanayi planının çok iyi hazırlanmış ve başarı ile uygulanmış bulunması Türkiye’nin sanayileşme programında hemen hemen hiç vaki değildir, bu işleri idare edenlerin ehliyetli oluşlarına ve siyasi müdahalenin en az oluşuna bağlanabilir. Şeker fabrikalarının sahibi bulunan Türkiye Şeker Şirketi özel bir anonim şirket olarak başlangıçta, yani bu sanayinin kurulmasını öngören program hazırlandığı zaman kurulmuştur ve müstakil bir idareye sahip bulunmaktadır. Devletçiliğin kabulünden sonra, bu işlere Sümerbank’ın da iştirak etmesine karşın şirketin idare şekli değiştirilmemiştir. Gerçekte hiçbir rakibi mevcut bulunmamasına karşın şeker şirketi yasal bir tekel idaresi değildir. Bu şirket, halka iyi ve ucuz şeker sağlanması yolundaki görevini yapmada serbesttir ve kendisine temelde devlet için bir gelir kaynağı veya tekel idaresi gözüyle bakılmamaktadır.*

Şirketin müdürü olan kişi, olağanüstü bir yeteneğe sahip olup, senelerden beri aynı görevi yürütmektedir. Elde edilen başarının çoğu kendisine mal edilmekte ise de sorumluluk ve yetki sınırlarını açık seçik olarak çizen ve kendisine yeteneğini göstermeye olanak veren kuruluş olmasaydı iyi iş görme fırsatı bulamazdı. Ülkenin ekonomik işleriyle ilgili daire ve kurumların tam bir ticaret kuruluşu özelliğine sahip bu işletmeden öğrenebileceği pek çok şey vardır.”⁴¹²

Gazeteci yazar İlhan Tarus “Uzun Atlama” adlı kitabında şeker fabrikaları için şu bilgileri vermiştir: “*Şeker Fabrikalarını, Ankara’daki şirket merkezi ile birlikte, bir üretim ailesi tarafından işletilen, iktisat kitaplarında gördüğümüz aile ekonomisinin dev çapta büyütülmüş bir örneği farz edebiliriz. Bütün idareci kadro birbirini tanır. Akraba, arkadaş*

⁴¹¹ Taygun, 1993, ss. 143-144.

⁴¹² Taygun, 1993, ss. 144-145.

gibidir. Erzurum fabrikasında işletme müdürü, merkezdeki ve öteki fabrikalardaki işletme müdürlerini tanımakla kalmaz, onların nerelerde, ne kadar zaman, ne şekilde hizmet gördüklerini de tafsilatıyla anlatır. Bu yakınlığın rasgele değil, istenilerek ve planlanarak vücuda getirildiğini bilhassa belirtmek lazım. Şeker fabrikalarında çalışan insanların birbirleriyle ilişkilerinde iki ahlak kuralının, tam bir mükemmellik havası içinde yaşayıp yürüdüğünü seçmemeğe imkân yoktur. Birbirine zıt sandığımız öyle garip öyle benimsediğimiz bu ilkeleri, onlar birbiri içinde yaşatabiliyor. İş ve iş dışı devrelerde şaşılacak bir başarı ile tatbik edebiliyorlar. Burada oldukça ince bir ayrıntıya dikkat etmek lazım: bütün fabrikalarda yılmadan, yorulmadan, belli etmeden üstünde durdum, inceledim. Şunu gördüm, ilk bakışta veya ilk okuyuşta sanılabileceği gibi, ciddiliği iş başında, samimiliği iş dışında ele almıyorlar. Her iki hayat safhası içinde de ciddi, aynı zamanda samimi olmayı becerebiliyorlar. Onlarda samimiyetin kaynağı, anlatmaya çalıştığım aile zihniyeti olsa gerek. Ciddiyetin dayanağı da, aldıkları meslek terbiyesidir sanırım. Böylece, bir manevi platform teşekkül etmiş ki, fabrikaların temelleri gibi sağlamca, yerine oturup hükümünü yürütmeğe başlamış. Durum iyice tahlil edilecek olursa, elemanlarını çekirdekten yetiştirme fonksiyonunun ve başlangıçta kurulan aile çatısı icaplarının doğal bir sonucu ile karşı karşıya bulunduğumuz meydana çıkar. O suretle ki, iyi yetiştirilmiş çocuklarla ana baba arasındaki sıcak samimiyet ve ciddi disiplin, geniş çaplı ve büyük planlı şeker endüstrisi alanında tıpkı tıpkısına işliyor, yaşıyor.”⁴¹³

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş ilk Umum Müdürü Baha Esat Tekand, şeker sanayi hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Şeker Fabrikalarının bünyesi sağlam bir idarecilik, yürütücülük takatına sahiptir. Bu takat yılların geliştirdiği geleneklere dayanır. 1926’da başlayan feragat ve fedakârlıkla çalışma gayretleri Şeker Sanayi hizmet sahifelerinde duyarlılıkla anılacak değerler taşır. Bu hizmetlerin sahipleri Şeker Sanayii 30. Yıl kitabında yazılarla, resimlerle ayrıksız anılmıştır. Şeker Sanayindeki başarılarda hizmet edenlerin himmeti müşterek bir gayede toplanır. Sevinç ve gururda hepsinin hissesi vardır. Bu hizmetleri ekonomi ve idarecilik tarihine mal etmek yaşayanların görevidir.”⁴¹⁴

1965’de dönemin Dışişleri Bakanı olan İhsan Sabri Çağlayan, şeker sanayi hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Ben bu fabrikaları sadece şeker imal eder zannedirdim. Eski kimyacıların, bakırdan altın yapmak ideallerini tahakkuk ettirircesine, onların

⁴¹³ Tarus, 1957, ss. 9-13.

⁴¹⁴ Taygun, 1993, s. 146.

ruhlarda inkılaplar yapan birer varlık olduklarını sonradan anladım. Bir şeker fabrikası, nerede bacasını tütürmüş ise orada mesih'in (yol gösterici) icazkar nefesi esmişçesine, yepyeni bir canlanma görülmüştür. Yüzlerce münevver (aydın) kabiliyetleri ile müteasıp bir vazife, yine bir o kadar ustaya muazzam bir çalışma sahası, binlerce işçiye iş ve dolayısıyla fabrika çevresine giren, tüccar ve esnaf da eskiye nispetle normalin bir hayli üstünde bir alışveriş ve en mühimi, çiftçi zümrenin senelerden beri hasretini çektiği zirai kalkınma ve bu kalkınmanın sağlayacağı refah... Türkiye çapında zirai bir kalkınmanın adını daima işitiriz, fakat pancar çiftçisi bunun adını çok geride bırakmış ve tadına erişmiştir. En geniş manada ziraatçı olan bölgelerimizde dahi eğer pancar geliştirilmiyorsa, suni gübre, tırmık, kültivatör, diskaro, merdane, mibzer bilinmezken pancar eken çiftçilerimiz bunları en mükemmel surette kullanıyor ve faydalanıyordu.”⁴¹⁵

⁴¹⁵ Taygun, 1993, s. 149.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, Cumhuriyet'in ilk on yılında kurulan şeker fabrikalarının şeker üretmek dışında, toplumsal yapının gelişmesindeki rolü, sosyo-kültürel yaşamdaki değişimler ve modern Türkiye'nin kuruluşunda şeker fabrikalarının izlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında yedi araştırma sorusuna cevap aranmakta ve elde edilen bulgular, konu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalarla karşılaştırılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde teşebbüsten öteye geçemeyen şeker fabrikası kurma düşüncesi, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve askeri zaferlerin iktisadi zaferlerle taçlandırılmak istenmesiyle başta Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte topyekûn bir kalkınma seferberliği başlatılmıştır. Bu kalkınma seferberliğinin örnekleri ise Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları olmuştur. Nitekim, Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça sonuçsuz kalır*" sözleriyle birlikte hem İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, hem de şeker fabrikaları kurma girişiminde bulunan özel teşebbüsler için mecliste şeker fabrikaları muafiyeti hakkında birçok kanun çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve çıkarılan kanunlarla birlikte, sanayi ve tarımın önemli bir kolu sayılan şeker sanayi, şeker fabrikalarının kurulmasıyla Cumhuriyet Döneminin mirası olarak yıllarca önemini korumuş ve günümüze kadar gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özel teşebbüs örneği olan Uşak Şeker Fabrikası, 1926'da Nuri Şeker öncülüğünde Uşak'ta kurulmuştur. Aynı yıl Kırklareli Alpullu'da hisselerin yüzde 78'si devlete ve yüzde 22'si, özel teşebbüse ait olan ikinci şeker fabrikamız açılmıştır. 1933'e geldiğimizde ise Eskişehir'de devlet sermayesi ile üçüncü şeker fabrikamız da açılmış ve Cumhuriyet'in onuncu yılında ülkemizde, üç şeker fabrikası da hizmete açılmıştır. Açılan şeker fabrikaları ile birlikte, tamamını yurtdışından ithal ettiğimiz şekeri, kendi topraklarımızda üretip, dövizin ülkemizde kalması sağlanmıştır.

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte tarımsal faaliyetler hızlanmış ve şeker pancarından elde edilen gelirler artmıştır. Bunun sonucu olarak, şeker pancarı tarımıyla uğraşan çiftçi sayısı da artmıştır.

Şeker Fabrikalarının halk eğitimi açısından önemine ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde ettiğimiz sonuçlara göre; Cumhuriyet Dönemi'nde açılan ilk üç şeker fabrikası, Türkiye'de halk eğitimi olmak üzere; iktisadi faaliyetlerde, sosyal ve kültürel yaşamda, istihdama sağladığı katkılar ile hayvancılık ve tarıma sağladığı katkılarla birçok alanda Cumhuriyet Dönemi'nde 'Okul' vazifesi görmüştür.

Konya Şeker Fabrikası'nda bölge şefliği yapan Mehmet Ali İyikan, Halk Eğitim Teşkilatı'nın bir toplantısında yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: *“Arkadaşlar, bana köylü vatandaşlarla, Türk öğretmen toplumundan sonra en çok temas eden bir teşkilatın elemanı olarak şeker şirketinin halk eğitimi üzerindeki rolü sorulmaktadır. Siz de takdir edersiniz ki, dünyada şirketlerin amacı eğitim değil ticarettir. Eğer bugün ulusumuz ileri uluslar düzeyinde kültüre sahip olsaydı, bizim bu işlerle uğraşmamıza hiç gerek kalmazdı. Fakat ülkenin durumu, kim olursa olsun, bütün okumuş kitlesinin omuzlarına karınca kararınca bir halk eğitimi görevi yüklemiş bulunmaktadır. Şeker şirketinin ilk faaliyete geçtiği 1926 yılındaki ülke eğitiminin durumunu takdir edersiniz, okuryazar yok denecek kadar az, ulusun görgüsü ona göre, yol yok. İşte bu devirde şirket tarımcısının, köye giderek onlara tarım hocalığı yapması, binlerce köylüyü kantarda, her birinde 1500 civarında muvakkat işçiyi fabrikalarda toplaması, o günün koşullarına göre halk eğitimine bir başlangıç olur kanaatindeyim”*⁴¹⁶

Şeker fabrikaları, köy öğretmenlerinden sonra köylüye en çok hizmet veren bir kurumlardan birisi olmuş ve fabrikaların halk eğitim merkezi gibi hizmet vermelerini sağlamıştır. İlk fabrikaların kuruluş yıllarında, okuryazar oranının yok denecek kadar az olması ve modern tarım aletlerinin kullanımı konusunda yaşanan bilgisizlik, şeker şirketini harekete geçirmiş, birçok yönetici ve mühendis, köyleri tek tek gezerek hem okuma yazma konusunda eğitim vermiş hem de pancar ziraatı ve tarım aletleri kullanımı konusunda çiftçiyi bilgilendirmiştir. Karasaban yerine pulluk gibi modern tarım aletleri ile pancar tarımının çehresini değiştiren şeker şirketi, kimyevi gübre kullanımının pancar tarımındaki verimini de çiftçiye uygulamalı olarak deneme tarlalarında göstererek, fabrikaların bir halk eğitim merkezi gibi çalıştığını çiftçilere göstermesi cevaplanmıştır.

Önceki araştırma sonuçlarında ise fabrikalarda okuma yazma kursları açılarak, hem fabrika çalışanlarına hem de ailelerine okuma yazma öğretilmiştir. Birçok meslek kurslar

⁴¹⁶ Taygun, 1993, s. 67.

açılmış, açılan kurslarla insanlar yeni meslekler edinmiştir. Açılan ilkokul ve kütüphaneler ile bölge eğitimine katkı sunulmuştur⁴¹⁷. Alpullu Şeker Fabrikası çiftliklerinde yetişen ziraatçıların sonraki açılacak olan şeker fabrikalarında, öğretmen görevi göreceğini ve fabrikanın halk eğitim merkezi gibi çalıştığı görülmüştür⁴¹⁸.

Şeker fabrikalarının kurulduğu yıllarda çiftçiler, şeker şirketi yönetici ve mühendislerine karşı güvensizlik içindeydi. Halk arasında çıkan fabrika tarlalarını alacak dedikodusu, şirket mühendislerinin modern tarım aletlerini çiftçiye tanıtırken karşılaştığı zorlukları yenebilmesi zaman almıştır. Nitekim mühendislerin kapı kapı dolaşıp dedikodulara son vermesi ve modern tarım aletlerini çiftçiye benimsetmesiyle beraber ortaya iki önemli sonuç çıkmıştır. Birincisi çiftçiye güven gelmiş, şeker şirketine karşı düşünceleri değişmiştir. İkincisi ise modern tarım aletlerini benimsemeleri, dedikodulara kulak vermemeleri ile birlikte cehaleti de yenmişlerdir.

Şeker fabrikalarının kurucuları arasında yer alan şeker şirketinin önde gelen isimleri (Kazım Taşkent, Muammer Tuksavul, Baha Esat Tekand) fabrikaların mühendis ve yönetici kadrolarına üniversite ve yüksek tahsillerini tamamlamış, Avrupa'da staj yapma olanağı bulmuş kişileri seçmeye özen göstererek fabrikalarda bilimsel zihniyetin yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda her yıl belirli sayıda mühendis adaylarını Avrupa'ya göndererek bilgi ve tecrübelerini artırmak amaçlanmıştır.

Şeker fabrikalarında dökümhane, marangozhane ve tamirhane gibi atölyelerin açılmasıyla yeni sanayi alanları yaratılmıştır. Bu atölyeler mesleki ve teknik eğitime de katkı sunuyordu.

Şeker fabrikaları ile birlikte ülkemize giren yeniliklere ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde ettiğimiz sonuçlara göre şeker fabrikalarının kurulmasıyla birlikte ülkemize de birçok yenilik bu fabrikalar vasıtasıyla girmeye başlamış; köylülerin ve fabrika personelinin o güne kadar görmediği radyo evlere girmiş; sinema gösterimleri başlamış; Alman ve Macar mimarisi lojmanlar ve sosyal tesisler ile personel ilk defa tanışmış; tenis ve golf gibi o yıllarda Türkiye'de adı duyulmayan spor kolları, fabrikalarda oynanmaya başlamıştır. Fabrika personeli, çatal bıçak kullanımından giyim kuşama, kampanya dönemlerinin açılışlarında tiyatro gösterimlerinden, fabrikaların caz orkestraları eşliğinde

⁴¹⁷ Mülâyim ve Kaprol, 2016, ss. 25-32.

⁴¹⁸ Tekeşin, 2012, ss. 80-92.

dans etmelerine kadar birçok yenilikle şeker fabrikaları sayesinde tanışmıştır. Fabrikaların sunduğu bu yeniliklerin yanı sıra hem personelinin hem de bölge halkının yararlanması için modern sağlık tesisleri kurulmuş; ameliyat işlemlerinden erkek çocukların sünnetine kadar her şey düşünülmüş ve fabrikalara getirilmiştir. Sağlık faaliyetlerinin dışında, şeker fabrikalarının kurulduğu bölgelere ilkokullar ve liseler yapılmış; eğitim öğretim faaliyetlerine büyük önem verilmiştir. Sosyal yaşama öncelik veren bu fabrikalar yüzme havuzları, kantinleri, akasya ağaçları arasındaki evleri ile ilk defa modern bir kasaba hüviyetine bürünmüş ve hayatlarındaki sosyal değişimin izlerini ilk defa şeker fabrikaları ile görülmesi cevaplanmıştır.

İşçiler sandalyeye oturarak ayrı tabakta yemek yemeyi görmüş; karyolada uyumayı tanımış; sinemayı ve tiyatroyu ilk defa görmüş ve ilk defa evlerin içinde hela ve sabunluk bulunan birçok yenilikle şeker fabrikaları sayesinde tanışmıştır.⁴¹⁹

Şeker fabrikaları kurulan şehirlerde, şeker şirketi tarafından kentleşmenin yerleşip gelişmesine de önem verilmiştir. Şeker fabrikaları kurulan yerlerde ilk önce barınma için konutlar ve sosyal amaçlı binalar yapılmıştır. Fabrikaların içinde misafirhaneler, lojmanlar, sinema salonları, gazinolar, çocuk parkları, spor sahaları, kantinler vb. yapılar ile şeker fabrikaları kentleşme olgusuna katkı sağlamıştır. İncelediğimiz Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikaları'nda kurulan sosyal yapılar, akasya ve çam ağaçlarının içerisinde kurulmuş, yapılan konutlarla her bir ailenin evinin önünde veya yan tarafında ağaçlık alan ve bahçe gibi yerler de bulunmuştur. Evler birer ikişer bloklar şeklinde inşa edilmiştir. Yapılan bu faaliyetlerle birlikte fabrikalarda kentleşmenin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Şeker fabrikalarının katkı sağladığı bir diğer husus ise ulaşım ağlarının modernizasyonu olmuştur. Şeker fabrikaları inşa edilirken kullanılan malzemeler (kereste, kireç, taş) gibi malzemelerin taşınması için nakliyecilik alanı gelişmiş, nakliyeciliğin sağlıklı bir şekilde yapılması için yeni yollar yapılmıştır. Uşak ve Eskişehir'de kurulan şeker fabrikalarının Ankara'ya yakın olması, Alpullu Şeker Fabrikası'nın da İstanbul'a yakın olmasıyla tüccarlar ile şeker şirketi arasındaki ilişkiyi geliştirmiş, bu durum da şeker ticaretinin gelişmesinde etkili olmuştur.

⁴¹⁹ Polatoğlu, 2017, ss.173-174.

Şeker fabrikalarının nelere öncelik ettiğine ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde ettiğimiz sonuçlara göre uzun yıllardır yalnız tahıl üreten (monokültür) çiftçiler, şeker fabrikalarının eğitimli mühendisleri öncülüğünde, tarlasına bir sene pancar diğer sene hububat sonraki sene ise hayvanlarını otlatmak için kullanarak tarlalarını çok yönlü kullanmaya başlamıştır. Fabrikaların mühendisleri öncülüğünde çiftçi, gübre ile tanışmış, bilimsel olarak hasadın ne demek olduğunu öğrenmiştir. Şeker fabrikaları, tarımsal faaliyetlerin dışında sığır besi projeleri, tohum ekim merkezleri ve ayçiçeği üretimi gibi birçok projeye öncülük etmiş ve başarıyla uygulamıştır. Şeker fabrikalarının öncülük ettiği bir başka alan ise Türkiye'ye kooperatifçiliği getirmesi olmuştur. Açılan bu kooperatifler ile çiftçilere gerekli olan tarımsal alet ve zirai ilaçlar sağlanmıştır. Şeker pancarının baş ve yaprak kısımlarından elde edilen küspe ve melas hayvan yemi olarak kullanılmış; bu maddelerin besin değeri yüksek olduğu için hayvancılıkla elde edilen et ve süt ürünlerinin de verimliliğinin artması sağlanmıştır. Önceki araştırma sonuçlarında ise şeker fabrikaları kurulduğu bölgelerde hayvancılığın ve tarımsal faaliyetlerin modernleşmesine, bölge halkının spora, sosyal yaşama, kültürel faaliyetlerinin değişmesine öncülük etmiştir.⁴²⁰

Şeker fabrikalarının istihdama ve nitelikli iş gücü katkılarına ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde ettiğimiz sonuçlara göre şeker fabrikaları, şeker pancarı dışında geçici işçisi, daimi işçisi, memuru ve hizmetlileri ile birlikte istihdama katkı sağlamıştır. Fabrika bünyesinde çalışan mühendisler, şeker şirketi desteğiyle Avrupa'ya eğitim için gönderilmiş, yurtdışındaki fabrikalarda staj imkânı sağlanmıştır. Şeker Sanayi her yıl 8000-9000 ilkökul mezunu genci, pancar ekim kurslarına çağırılmış ve modern tarım aletlerinin kullanımını öğretmiştir. Şeker fabrikaları, bu özelliklerinin dışında, bölge insanına istihdam sağlaması açısından da önemli bir konumdadır. Fabrikalarda işlenen pancar, buğday ve arpa gibi tarımsal ürünlerden yedi kat daha fazla iş gücü sağlamaktadır. Fabrikanın bu özellikleri nüfus artışına sebep olmasa da ekonomik getirilerinden dolayı dışarıya göçü önlemiştir. Göçün önlenmesindeki etkenlerden bir tanesi ise fabrika inşaatı için gerekli olan kereste, taş, kireç gibi malzemelerin temini için gerekli olan insan gücüdür. Bu durum istihdam sağlayıp, dışarıya göçü önlemiş ve bölge halkı için yeni bir iş kapıları açılmıştır. Çiftçiler yaşanan bu gelişmeleri olumlu karşılamış, diğer bölgelerden çok fazla göç almasa da şeker fabrikaları dışarıya göçü büyük ölçüde önlemiştir. Önceki araştırma sonuçlarında şeker

⁴²⁰ Taygun, 1991, ss. 120-122.

şirketi fabrikalar kurulduğundan itibaren nitelikli iş gücüne ihtiyaç duymuş; ilk iş olarak Avrupa'dan gelen mühendisler aracılığıyla çiftçiye pancar tarımı, deneme tarlalarında öğretilmiş; ülkemizde yetişen yönetici ve mühendisler de sıkı bir programa alınmış hem tecrübelerinin artması sağlanmış hem de kalifiye eleman açığını kapatmaya çalışmışlardır.⁴²¹

Şeker şirketi 1930'lu yılların başında genç ve yetenekli kişilerin yetiştirilmesi için çalışmalara başlamış, batı kuruluşlarındaki gibi iş düzeni ve disiplinini yerleştirmeyi amaç edinmiş ve bu uygulamalardan uzun yıllar verim almıştır. Belirli bir zaman sonra kurumlardaki siyasi baskılar ve yönetimlerdeki zafiyetler, şeker fabrikalarına da yansımıştır. Okumuş ve aydın yönetici adaylarının gereği gibi yetiştirilememesinin sonuçları ilerleyen yıllarda karşımıza çıkmıştır.

Şeker fabrikalarının bölge tarımına ve hayvancılığa katkılarına ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre şeker fabrikaları, kurulduğu günden itibaren tarımsal ilerlemenin önünü açmış, yüzlerce kilometrelik ekim sahalarıyla çiftçileri pancar tarımına yöneltmiştir. Fabrikaların kurulduğu dönemde yılda 1.000 lira civarında ücret alan işçiler, sonraki yıllarda yıllık 2.000 liranın üstünde paralar kazanarak maddi olarak refaha ulaşmışlardır. Şeker fabrikaları, pancar ekiminde karasabanın yerine çiftçileri pullukla tanıştırmış; bu şekilde en yüksek verimi almaları sağlanmıştır. Fabrikaların işlediği pancarlardan elde edilen küspe ve melasın yem olarak kullanılması için çiftçilere ücretsiz verilmesi sağlanmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra şeker fabrikaları, çiftçinin tarım tekniğine bakış açısını da değiştirmiş; 1926'dan itibaren kurduğu tarım örgütleriyle, fabrika ile çiftçi arasında sıkı bir bağ kurmuş; çiftçilerin paralarını zamanında almalarına özen göstermiş; idari ve teknik konularda her türlü desteği çiftçilere sağlamıştır. Şeker fabrikaları buldukları bölgelere çiftlikler kurmuş bu çiftlikler vasıtasıyla tohum üretimi yapmış; hayvancılık faaliyetini genişleterek bünyesinde çalışan personeli için et, süt, peynir gibi temel ihtiyaç maddelerini bu çiftliklerde üretmiştir. Bu çiftliklerin sorumluluğu ise şeker şirketine verilmemiş fabrikaların içinde kurulan ziraat teşkilatları aracılığıyla denetlenmişlerdir. Fabrika içindeki sosyal tesislerde olduğu gibi çiftliklerde modern yapılar şeklinde inşa edilmiş; mutfak, yemekhane, lokanta, misafirhane, lojman gibi tesisler kurulmuştur. Çiftliklerin içinde büyük ve küçükbaş hayvancılık, arıcılık gibi faaliyetlerde de bulunulmuştur.

⁴²¹ Veldet, 1958, ss. 320-323.

Şeker fabrikalarının eğitime katkıları ve eleman yetiştirme politikalarına ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre Şeker Şirketi, eleman yetiştirme konusunda dönemin ilerisinde bir politika benimsemiştir. Fabrikaların ihtiyacı olan kimya ve elektrik mühendislerini üniversitelerde yetiştirmek için lise çağındaki öğrencileri bünyesine katmış ve bu öğrencilere yurtdışı eğitim desteği sağlayarak hem Avrupa Şeker Sanayi hakkında bilgi edinmelerini sağlamış hem de o fabrikalarda staj imkânı sağlayarak Tecrübe kazanmalarına neden olmuştur. Dünya’da ve Avrupa’da şeker sanayi alanında uzman olan Prof. Spengler ve Prof. Röhmer, Türkiye’ye davet edilmiş ve tecrübelerinden ve bilgilerinden yararlanılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra fabrika çalışanlarının çocukları için fabrika bünyesinde kreşler açılmış, eğitim olanaklarından eksiksiz yararlanmaları için şeker fabrikalarının bulunduğu Uşak, Alpullu ve Eskişehir’de ilkokul, ortaokul ve liseler inşa edilmiştir.

Şeker fabrikalarında düzenlenen sanatsal ve sportif faaliyetlerin, sosyo-kültürel yaşama katkılarına ilişkin sonuçlar:

Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre; Cumhuriyet’in ilk üç şeker fabrikası olan Uşak, Alpullu ve Eskişehir Şeker Fabrikalarında, büyük ve etkili bir sosyal yaşam ağı kurulmuştur. Sinema salonları, sportif faaliyetler, personeller için sıcak ve soğuk duş yerleri gibi birçok konuyu fabrikalar hem çalışanına hem de bölge halkına sunmuştur. Fabrikalarda yapılan sportif faaliyetlerin yelpazesi oldukça geniş tutulmuş, fabrikaların ayrı ayrı futbol, basketbol, voleybol ve güreş takımları oluşturulmuştur. Türkiye’de ilk defa mini golf sahası kurulmuş, olimpiik yüzme havuzları yapılmış, tenis kortları ve atletizm pistleri ile sportif faaliyetler oldukça gelişmiştir. Bu fabrikalarda yetişen onlarca sporcu, İstanbul’un Galatasaray ve Fenerbahçe gibi büyük takımlarına transfer olmuşlardır. Türkiye’de ve Avrupa’da yapılan şampiyonalara ve olimpiyatlara katılan şeker sporcuları birçok madalya kazanarak, bu alanlara yönelecek gençlere öncülük etmişlerdir. Fabrikalarda haftanın üç günü sinema gösterimleri düzenlenmiş, çocuklara, personele ve bölge halkına olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bu fabrikaların sinema salonlarında Türkçe altyazılı yabancı filmler izletilerek çalışanların hem genel kültürlerinin artması hem de yabancı dil bilgilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Şeker fabrikaları müzik orkestraları kurmuş, kampanya dönemi başlangıcında ve özel günlerde sahne almışlardır. Fabrika kampüsü içinde misafirhaneleri,

lojmanları, kantinleri, eczaneleri, berberleri, satış mağazaları ile büyük bir modern kasaba hayatı yaşamışlardır. Yapılan bu sosyal etkinlikler ve sosyal yaşam alanlarının giderlerini karşılamak için kültür dernekleri kurulmuş, izin alınarak çalışanların maaşlarından ufak kesintiler yapılmış ve bu paralarla birçok sosyal tesis ve kültürel faaliyetler yapmışlardır. Fabrikalar kendi bünyelerinde kültür dergileri çıkarmış, bir sene boyunca yapılan faaliyetleri bu dergiler aracılığıyla vatandaşlara duyurmuştur. Bu dergilerin arasında Şeker şirketi, 'Şeker' ve 'Pancar' adında dergiler de bulunmaktadır. Bu dergilerle çiftçiyi ve halkı pancar tarımı hakkında bilinçlendirmiş ve bünyesindeki fabrikaların kültürel etkinliklerini tüm Türkiye'ye duyurmuşlardır. Şeker Fabrikaları, sosyal tesis inşasına öncelik vermiş; misafirhaneler, lojmanlar, işçi pavyonları, lokantalar, kütüphaneler yaparak hem bünyesindeki çalışanlarına kalacak yer, hem de modern bir yaşam sunması amaçlanmıştır.

Öneriler

Şeker fabrikalarının, kuruluşundan bugüne kadar geçirdiği aşamaları, halk eğitimi ve yaygın eğitimdeki rolünü kapsamlı bir şekilde ele alarak, gelecek nesillere aktarmak oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, şeker fabrikalarının, ülkemizin eğitim tarihi açısından ele alınıp çalışma sayısı artırılmalı ve çalışmaların içerikleri geliştirilmelidir.

Yaygın eğitim ve halk eğitimi konularında, eğitim öğretimdeki uygulamalarla hem isabetli bir sistem kurulmalı hem de eğitim öğretimde nitelik ve nicelik korunmalıdır.

Şeker fabrikalarının kurulduğu yıllardan itibaren sanata, spora, sosyo-kültürel faaliyetlere verdiği önemi günümüzde tekrar canlandırmak gereklidir. Bu doğrultuda fabrikalarda yüzme havuzları, kreşler, sinema salonları, müzik ve tiyatro kolları, futbol, voleybol, basketbol, okçuluk, güreş vb. takımları, tekrar açılmalı ve 1926'dan beri fabrikalarda yakalanan sosyal hava tekrardan canlandırılmalıdır.

7. KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Kaynakları

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Memur İstatistikleri 1939-1960*, Ankara, 1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1949 İstatistik Yıllığı*, İstanbul. 1949.

CDA, 030.10.181.248.5.

CDA, 030.18.01.01.014.41.5.

CDA, 030.18.01.01.021.69.7.

CDA, 030.18.01.02.11.33.18.

CDA, 030.18.01.02.36.35.11.

CDA, 080.18.01.02.37.48.1.

CDA, 14.11.11.02.1.13.21.

CDA, 30.18.1.2/74.35.4.

Gazeteler

Ankara'da Bir Cemiyet Teşekkül Etti, *Cumhuriyet Gazetesi*, (14 Aralık 1929)

Ahmet A. Alpullu'da, *Ulus Gazetesi*. (28 Ekim 1926).

Anadolu, (18 Aralık1926).; *Cumhuriyet*, (18 Aralık 1926)

Alpullu Şeker Fabrikası Küşat Olundu. *Ulus Gazetesi*. (28 Ekim 1926).

Babaeski Postası (12 Mayıs 1954).

Babaeski Postası, (25 Eylül 1954).

Celal Bayar'ın Celal Mortan'la sohbeti, *Cumhuriyet Gazetesi*, (28 Şubat 1984).

Cumhuriyet, (3 Aralık 1926)

Cumhuriyet, (7 Aralık 1926)

Eskişehir Şeker Fabrikasının Açılışı, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, (3 Aralık 1933)

Eskişehir'in İktisadi Hayatında Mühim Bir Gün, *Akşam Gazetesi*, (1 Aralık 1933)

Milliyet, (9 Haziran 1971)

Mahmut, K. Başarma Heyecanı ve Gururun Göstergeleri: Cumhuriyetin Şeker Fabrikaları.
Cumhuriyet Gazetesi, (6 Nisan 2008)

Şeker Fabrikasının Üçüncüsü de Dün Açıldı, *Cumhuriyet Gazetesi*, (6 Aralık 1933)

Vakit, (1 Kasım 1926)

Vakit, (19 Aralık 1926)

Sürelî Yayınlar

Abidin, İ. (1934). *Şeker Yetirmeden Bitirmeye Kadar*. y.y., Akşam Matbaası, ss. 49-51.

Akın, V. (2001). Uşak Şeker Fabrikası Kuruluşu ve Sosyo Ekonomik Yönü (Atatürk Dönemi) 1926-1938, *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, Cilt 2, ss. 842-860.

Avcı, S. (1996). Türk Şeker Sanayinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Devletin Etkisi, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 4, ss. 292-302.

Aykut, Ş. (1935). Alpullu Nasıl Kuruldu?. *Alpullu Dergisi*, Sayı 5, ss. 1-8.

Baysan, S. Ve Öztürk, A.A. (2001). Uşak Şeker Fabrikası: Tarihi ve Coğrafi Yönden Bir İnceleme. *Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, Cilt 2, ss. 861-875.

Bingöl, V. (1971). Dünya'da ve Bizde Şekerin Tarihi ve Fabrikasyonu. *Bilim ve Teknik Dergisi*, Cilt 21, ss. 24-40.

Damlıbağ, F. (2017). Pancar Şeker Sanayilerinin Dünyadaki Gelişimi ve Alpullu Şeker Fabrikası Örneği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, ss. 133-157.

- Eldem, V. (1952). "Devlet Hizmetinde Çalışanların Refah Seviyesinde Husule Gelen Değişiklikler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 13, Ekim 1951-Temmuz 1952, No 1-4, ss. 229-238.
- Eroğlu, H. (1982), Türkiye’de Devletçilik ve Sağladığı Yararlar, Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları, *Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*. Cilt 1 Sayı 4, Ankara, ss. 13-20.
- Haz.: Eskişehir Halkevi, (1933). Cumhuriyet’in 10 Yıldönümü Fevkalade Nüshası. *Eskişehir Halkevi Dergisi*, Sayı 13-15, ss. 108-109.
- Gediz, A. (1958). Eskişehir Şeker Fabrikası’nda Sosyal Hayat. *Pancar Dergisi*, Sayı 80, ss. 5-20.
- Güney, R. (1968). Uşak Şeker Fabrikası, *Pancar Dergisi*, Sayı 191, ss. 16-20.
- Gürel, N. (1981). İlk Türk Şekeri Pek Tatlıydı. *Yıllar Boyu Tarih Dergisi*, Sayı 12, ss. 40-45.
- Karayaman, M. (2012). Atatürk Dönemi Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, ss. 54-96.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, ss. 65-79.
- Kopuz, A.D. ve Tetik, T. (2016). Trakya’da Modern Yaşamın İzleri: Alpullu Şeker Fabrikası ve İşçi Konutları. *Mimarlık ve Sanat Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, ss. 50-75.
- Melas Nedir, Nasıl Elde Edilir ve Neye Yarar? *Alpullu Dergisi*, Sayı 5, (Mayıs 1935).
- Metin, C. (2002). Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi, *Türk Kültür Dergisi*, Sayı 464, ss. 288-299.
- Minez, B. ve Kaprol, T. (2009). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Endüstriyel Mirası: Alpullu Şeker Fabrikası. *Mimarist Dergisi*. Cilt 2, Sayı 32, ss. 19-27.
- Mülayim, A. Ve Kaprol, T. (2016). İşçi Sınıfı İçin Modern Yaşamın Kodları: Alpullu Şeker Fabrikası. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Cilt 6, Sayı 1, ss. 25-32.

Orçunsel, M.Ş. (1964). Şeker Sanayinin Sanayi Kolu Dışındaki Önemi, *Pancar Dergisi* Sayı 145, ss. 21-25.

Özbek, N. (1957). Eskişehir Şeker Fabrikası. *Pancar Dergisi*, sayı 68, ss. 11-13.

Özçağlar, A. (1992). Türkiye’de Şeker Pancarı Ekim Alanlarının Coğrafi Dağılışı. *Türkiye Coğrafyası ve Araştırma Dergisi*, Sayı 1, ss. 18-30.

Süreyya, Ş. (1933). Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz. *Kadro Dergisi*, Sayı 21, ss. 13-15.

Şükrü, F. (1933). Cumhuriyetten Sonra Eskişehir. *Eskişehir Halk Evi Dergisi*, Sayı 25, ss. 13-24.

Tutsak, S. (1998). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Uşak (1923-1933), *Uşak: Uşak Belediyesi Kültür Yayınları*, Sayı 2, ss. 140-152.

Türk, İ. (1957). Türkiye’de Şeker Sanayi ve Pancar Ziraatı. *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 4, ss. 20-52.

Türkdoğan, O. (1991). Türk Tarih Araştırmalarında Metot Tartışmaları, *Milli Kültür Dergisi*, Sayı 81, ss. 26-30.

Üner, Ş. (1935). Alpullu. *Alpullu Dergisi*, Sayı 1, s. 3.

Yazman, A. T. (1941). Fabrika ve Medeniyet. *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Sayı 10, ss. 1-10.

Kitaplar

Aktaş, E. (1981). *Atatürk ve Uşak*. İstanbul: Yelken Matbaası

Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Yayınları

Alp, Ö. (1963). *Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri*. Ankara: Yeni Desen Matbaası

Alpay, Y. ve Alkin, E. (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Hümanist Kitap Yayıncılık

- Beyarslan, A. (1988). *Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi ve İstihdam Planlaması*, Ankara: Teksif Yayınları
- Boratav, K. (1962). *Türkiye’de Devletçilik (1923-1950)*, Ankara: Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Çelikkanat, F. (1963). *Eskişehir*. Eskişehir: Bozkurt Matbaası
- Doğanay, H. (1992). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları.
- Doğanay, H. (2007). *Ziraat Coğrafyası ve Ekonomik Coğrafya*. Erzurum: Aktif Yayınevi
- Engin, A. (1999). Bir Şeker Hikayesi: Alpullu Şeker Fabrikası., O. Baydar. (Editör), 75 *Yılda Çarklardan Çiplere (33-37)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Faroqhi Suraiya-Bruce McGowan-Donald Quataert- Şevket Pamuk, (2006). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1600-1914*, (Ed.: Halil İnalçık-Donald Quataert; çev.: Halil Berktaş; Haz.: Muhittin Salih Eren), II, İstanbul
- Güven, E. (1967). *Türkiye Şeker Sanayinde İşgücünün Sosyal Politikası*, Ankara: Sevinç Matbaası
- Güray, A. R., (1972). *Türkiye’de Şeker Pancarının Vejetasyon Seyri Özellikleri ile İklim ve Kampanya İlişkileri*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları
- Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., (2003). *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları
- Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1950). *Türkiye Şeker Sanayii Kuruluşu-Gelişmesi-Olgunlaşması, 1926’dan 1950’ye*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları
- Haz.: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi, (1976). *Türkiye Şeker Sanayi Yurt Hizmetinde 50. Yıl*, Ankara: Mars Matbaası
- Haz.: Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu, (1939). *Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu Nizamnamesi*, Ankara: Zerbamat Yayınevi
- Haz.: Velidedeoğlu, T. V. (1979). *Türkiye Şeker Sanayi*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Yayınları

- Haz: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, (1983). *Türk Sanayinin Dünü, Bugünü ve Yarını*, Ankara: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası Yayınları
- İloğlu, A. S. (1974). *Türkiye Ekonomi Kurumunun Kuruluşu ve 1929-1973 Yıllarındaki Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*, Ankara: Ayyıldız Matbaası
- İnan, A. (1959) *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2002). *Politikada 45. Yıl*, Ankara: İletişim Yayıncılık
- Karayaman, M. (2010). *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*. Uşak: Uşak Akademi Kitapevi
- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (4. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Koçak, C. (2003). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Kılıç, A. (Ed.), (1973). *50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933*, İstanbul: Milliyet Yayınları
- Koraltürk, M. (2002). *Türkiye Ekonomisi (1923-1960)*., H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca. (Editörler), *Türkler, Cilt 17*, Ankara: Yeni Ankara Yayınları
- Makal, A. (1999), *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946)*, Ankara: İmge Kitapevi
- Mazanoğlu, M. (1967). *Özel Teşebbüs Örneği Nuri Şeker Destanı*, Uşak: Saraçoğlu Matbaası
- Mutluay, F. (1964). *Türkiye Şeker Sanayi*, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Yayınları
- Ötüken, V. (1955). *Türkiye'de Şeker*, İstanbul: Dizerkonca Matbaası
- Özel, S. (2007). *Türkiye Şeker Sanayi Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Pankobirlik Yayınları
- Polatoğlu, M. G. (2017). *Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Şeker Sanayinin Kurulması*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

- S.Y. Tezel. (2017). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 92.
- Seçkin, R. (2013). *Bir Öküzle Göz Göze*. Edirne: Ceren Yayıncılık
- Tarus, İ. (2018). *Uzun Atlama*, İstanbul: h2O Yayınevi.
- Taygun, N. (1993). *Türkşeker'in Öyküsü*. Ankara: Mars Matbaası
- Tekand, B. (1958). *Türkiye Şeker Sanayi'nin Dünü, Bugünü ve Yarını*. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları
- Tekeli, S. T. (1964). *Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Tekeli, İ. Ve İlkin, S. (1982). 1929 Dünya İktisat Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 197.
- Tuksavul, M. (1981). *Doğudan Batıya ve Sonrası*. İstanbul: Tifiduruk Yayınları
- Ürünlü, C. (1975). *1838 Ticaret Sözleşmesi*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı
- Veldet, T. (1958). *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*. Ankara: Mars Matbaası
- Yücel, F. T. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Yayınları

Elektronik Kaynaklar

- Arslan, H. (2019). *Eskişehir'den Önemli Notlar*. 6 Temmuz 2018 tarihinde <http://www.eskişehirdehaber.com> adresinden alınmıştır.
- Haz: Dinar Pancar Ekicileri Kooperatifi (2014, Nisan). *Şeker Pancarı Yetiştiriciliği*. 7 Eylül 2019 tarihinde <http://dinarpancar.com.tr/#bi%CC%87lgi%CC%87%20bankasi%20/Kooperatif/Sayfa/1021> adresinden alınmıştır.

- Demiraco, S. (2011, Temmuz). Babaeski Alpullu Beldesinin Eski Günleri Çok Güzeldi. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Karaca Taşkent Duayen Bankacının Oğlu Otomobil Tutkunu. (4.10.1999). *Sabah Gazetesi*, 5 Mayıs 2018 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/10/04/e06.html> adresinden alınmıştır.
- Karaçam, N. (2007, Ocak). Cumhuriyetin İlk Sanayi ve Şeker Üretim Merkezi Alpullu. 6 Haziran 2018 tarihinde www.gazetetrakya.com adlı internet sitesinden alınmıştır.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2012, Ocak). *Şeker İlkokulu*, 6 Temmuz 2018 tarihinde http://eskisehirsekerilkokulu.meb.k12.tr/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_223238.html adresinden alınmıştır.
- Pikova Mübadilleri, (2016, Nisan). Yıl 1934, Trakya Halkından Ordumuza Hediye, Alpullu Pancarcıları Uçağı, 23.04.2019 Tarihinde www.pikovamubadilleri.com adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). Adler Brennabor. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.alpullu.org/A/adlerr.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Alpullu Dergisi*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/alpullu_dergisi.html adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Çiftlik*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/ciftlik.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Ergene Köşkü*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/ergene_kosku.html adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Hastane*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/hastane.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Kantin*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/kantin.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Kazan Dairesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://ders.es/alpullu/kazan_dairesi.html adresinden alınmıştır.

- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Orkestra*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/orkestra.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Pavyonlar*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/Pavyonlar.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Postane*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/ptt.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Saray Binası*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/saray.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Sinema*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/sinemalar.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Şehir Planlaması*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/sehir_plani.html adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Şeker Camii*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/camiler.html> adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Tayyare Bağışı*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/tayyare_2.html adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (2018 Mayıs). *Teliçi Evleri ve Teliçi Mahallesi*. 24 Ocak 2019 tarihinde https://www.ders.es/alpullu/tel_ici.html adresinden alınmıştır.
- Şencan, H. (Mayıs 2018). *Gazino*. 24 Ocak 2019 tarihinde <https://www.ders.es/alpullu/gazino.html> adresinden alınmıştır.
- Türk Sanayiini Kumbaralar Kurdu. (7.9.1999). www.hurriyet.com.tr 4 Nisan 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-sanayiini-kumbaralar-kurdu-39100486> adresinden alınmıştır.
- Uzar, C. (T.Y.). “Uşak Tayyaresi”. 04.05.2018 tarihinde <http://www.tayyareci.com/bagisucak/usak.asp> adresinden alınmıştır.

Ansiklopediler ve İl Yıllıkları

Cumhuriyet Ansiklopedisi, (1969). İstanbul: Arkın Kitapevi, Cilt 1, s. 214.

Haz.: İl Yıllığı Hazırlama Komitesi. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Eskişehir 1973 İl Yıllığı*, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, s.189.

Haz.: Vilayet Yetkilileri Komisyonu (1967). *Uşak İl Yıllığı*. Uşak: Sulhi Garon Matbaası, s. 208.

Türkiye Ansiklopedisi. (1974). Kaynak Yayınları Cilt 4, s. 345.

Yurt Ansiklopedisi. (1983). *Kırklareli Maddesi*, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, Cilt: 7, s. 4833.

Röportajlar

H. Köksal. (Görüşme, 15 Ekim 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

K. Özçetin. (Görüşme, 21 Mayıs 2018) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

S. G. Demirbaşer (Görüşme, 13 Mart 2019) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

S. Şen (Görüşme, 15 Nisan 2019) ile gerçekleştirdiğim görüşme.

Tezler, Hatıratlar, Söylev ve Demeçler

Altıntaş, S. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *Eskişehir'den Hatıralar*. Ankara: Doğu Matbaası, s. 436.

Arner, V. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *Alpullu Şeker Fabrikası'nda İlk Bilanço, İlk Mütahassıslar, İlk Şeker, İlk Yangın, İlk Artezyen* (323-329). Ankara: Doğu Matbaası.

Atay, F. R. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *İkinci Beyaz*. Ankara: Doğu Matbaası, ss.416-417.

Avcı, S. (1991). *Türkiye'de Şeker Sanayi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 293.

- Erekdiiren, C. (1958). Şeker Pancarı Ziraatı ve Şeker Sanayine Ait Bazı Hatıralar., T. Veldet. (Editör), *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi (171-185)*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Coşkun, A. (1958). Uşak'ta Şeker Sanayi Nasıl Kuruldu?., T. Veldet. (Editör), *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi (197-204)*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Haz.: Arslan, N. (1981). *Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 428.
- İlay, D. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Kuruluş Dönemi Sanayileşme Stratejisi: Alpullu ve Uşak Fabrikaları Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, s. 105.
- Oğur, N. (2015). *Eskişehir Şeker Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. s. 11.
- Ökkaş, E. (1958). 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi., T. Veldet. (Editör), *Alpu köy Kantarına Bağlı Köylerde Pulluklar Nasıl Verildi?*. Ankara: Doğu Matbaası, ss. 437-438.
- Sarı, İ. (2007). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Sözlü Tarih Etkinliklerinin Öğrenci Başarı, Beceri ve Tutumlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, ss. 100-113.
- Tekeşin, H. (2012). *Alpullu Şeker Fabrikası Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak. s. 15.
- Tümer, H. (2003). Uşak Şeker Fabrikası Türkiye Şeker Sanayinin Öncüsü Molla Ömer Oğlu Nuri Şeker., Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Editörler), *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*. No: 221, Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, s. 69.
- Uğurlu, N. (1988). *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*, İstanbul: Yenigün Basım ve Yayıncılık, s. 30.

Diğer Yayınlar

Hali Tasfiyede Bulunan Uşak Terakki Ziraat Türk Anonim Şirketinin Tasfiye Bilançosu, (6 Ağustos 1931), Afyon, s. 4.

Hatıra Defteri Fabrika Kasasında Muhafaza Edilmektedir.

Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (Yapımcı), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (Senarist ve Yönetmen). *1925'den 1976'ya Şeker Fabrikaları* (Belgesel). Türkiye: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

Çelen, Öztürk, A. Ve Burnak, M. (2010). Şeker Fabrikası. Eskişehir Modern Mimarlık Mirası Sergisi. Ed: Özkut, D. Ve Sümertaş, F.M., *Türkiye Ulusal Çalışma Grubu Poster Sunuşları; Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları VI*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ali Dilek

Doğum Yeri ve Tarihi: Kayseri / 30.11.1991

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Adnan Menderes Üniversitesi / Eğitim Fakültesi / Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Dilek, A., Baysan, S., Öztürk, A.A., (2018). Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitimi Üzerine Yayımlanan Tezlerin Araştırılması: Bir İçerik Analizi Çalışması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, ss. 581-602

Karademir, B., Baysan, S., Öztürk, A.A., Dilek, A., (2017). İlkokul Öğretmenlerinin Karşılaştıkları Mesleki Güçlüklerin Değerlendirilmesi: Aydın İli Efeler İlçesi Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 17, ss. 1-16

İLETİŞİM

E-Posta Adresi: alidilek11@gmail.com

Tarih: 07.08.2019